

W. A. VAN ES

HET RIJENGRAFVELD VAN WAGENINGEN

(With an English summary)

(Pl. XLVIII–LIV, figs.33–98)

INHOUD

	page
VOORWOORD	185
DE LIGGING VAN HET GRAFVELD	187
DE GESCHIEDENIS VAN HET ONDERZOEK	189
DE TEGENWOORDIGE VERBLIJFPLAATS VAN DE VONDSTEN	190
BESCHRIJVING VAN DE GRAVEN	191
DE GRAFVORMEN	246
INHUMATIEBIJZETTINGEN	246
De W-O georiënteerde christelijke graven	247
De heidense graven	247
<i>a.</i> N-Z oriëntatie	248
<i>b.</i> Z-N oriëntatie	248
<i>c.</i> Z-N of N-Z oriëntatie	249
<i>d.</i> W-O oriëntatie	250
<i>e.</i> W-O of O-W oriëntatie	250
<i>f.</i> Tussenliggende oriëntaties	251
Lijkkisten	251
Skeletresten	253
Paardegraven	253
CREMATIEBIJZETTINGEN	253
<i>a.</i> Crematie in urn	254
<i>b.</i> Crematie in urn binnen kringgrep	254
<i>c.</i> Beenderplek	254
<i>d.</i> Beenderplek binnen kringgrep	254
<i>e.</i> Brandgrafjes	254
DE VONDSTEN	255
AARDEWERK	255
Neolithisch aardewerk	255
Inheems aardewerk uit de late keizertijd	256
Terra nigra-achtig draaischijfaardewerk	260
Ruwwandig draaischijfaardewerk	262
<i>a.</i> Mayener aardewerk	262
<i>b.</i> Laat-frankisch ruwwandig aardewerk	264
Gladwandig frankisch aardewerk	270
Angelsaksisch aardewerk	272
Ei- en koge'potten	275
Spinklosjes	277

	page
GLAS	278
Glazen vaatwerk	278
Kralen	279
 KLEDING EN ACCESSOIRES VAN DE KLEDING	 280
Kleding	280
Fibulae	280
Gordelgarnituren	282
Gespen	283
Ijzeren en bronzen ringen	284
 ARM- EN VINGERRINGEN	 285
 WAPENTUIG	 285
Lanspunten	285
Ango	286
Pijlpunten	287
Messen	287
Bijlen	288
Schilden	288
Zwaarden	289
 PAARDETUIG	 291
 DIVERSEN	 291
Ijzeren schaar	291
Toiletgerei	291
Nieten	292
Hoekijzertjes	292
Ondefinieerbare ijzerfragmenten	292
Bronsfragmenten	292
Vuursteen	293
Basaltlava	293
Benen schijfjes	293
 DOOR HUN INVENTARIS GEDATEERDE SCHACHTGRAVEN	 294
PERIODISERING VAN DE WAARGENOMEN VERSCHIJNSELEN	295
SLOTBESCHOUWING	300
ENGLISH SUMMARY	304
AANTEKENINGEN	310
GECITEERDE LITTERATUUR	314
AFKORTINGEN	316

VOORWOORD

Het aan de noordelijke periferie van het merovingische gebied gelegen grafveld van Wageningen moge aan uitzonderlijke vondsten niet zeer rijk zijn, het verdient ten volle een bestudering. Van de middennederlandse rijengrafvelden is het, afgezien van het veel rijkere, maar nog ongepubliceerde grafveld van Rhenen, het enige dat met een zekere mate van volledigheid bekend is en dat zich over een lange periode uitstrekt. Het blijkt namelijk vanaf laatromeinse tijd tot in de karolingische periode continu in gebruik geweest te zijn en geeft zodoende een inzicht in de ontwikkeling van de bijzettingvormen in het betreffende tijdvak.

Het is in de eerste plaats onze bedoeling geweest alle gegevens over dit grafveld zo nauwkeurig mogelijk te verzamelen; in tweede instantie ook, om te trachten de groei van de begraafplaats en de ontwikkeling van de bijzettinggebruiken na te gaan. Hierbij maakten wij een dankbaar gebruik van Holwerda's publicatie (OM-ROL nr. 9, 1928, 82-116) van het door hem in 1927 ontgraven gedeelte van het Wageningse grafveld en verder van een gedetailleerd verslag in manuscript van de hand van H. T. Waterbolk betreffende diens aanvullend onderzoek in 1949. Genoemd verslag bevatte o.m. een beschrijving van de nieuwe vondsten; ook waren de veldkaarten van beide onderzoekingen reeds door Waterbolk gecombineerd. Op deze wijze werd ons de taak van het coördineren van de gegevens, die beide onderzoekingen opleverden, aanmerkelijk verlicht.

Gaarne brengen wij dank aan de Gelderse Archaeologische Stichting, die door zijn financiële steun deze uitgave mogelijk maakte. Van de kant van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, het Gemeentemuseum te Arnhem en het Nederlands Landbouw-Museum te Wageningen mochten wij steeds de grootste medewerking ondervinden. Speciale dank zijn wij verschuldigd aan Professor Dr. H. Brunsting, Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, Mejuffrouw Drs. E. L. Waardenburg, Gemeentemuseum te Arnhem, Dr. J. M. G. van der Poel, Nederlands Landbouw-Museum te Wageningen, J. Ypey, Rijksdienst van het Oudheidkundig Bodemonderzoek Amersfoort en Dr. J. J. Butler, Biologisch-Archaeologisch Instituut Groningen, de laatste voor het corrigeren van de engelse samenvatting.

Groningen, november 1961.

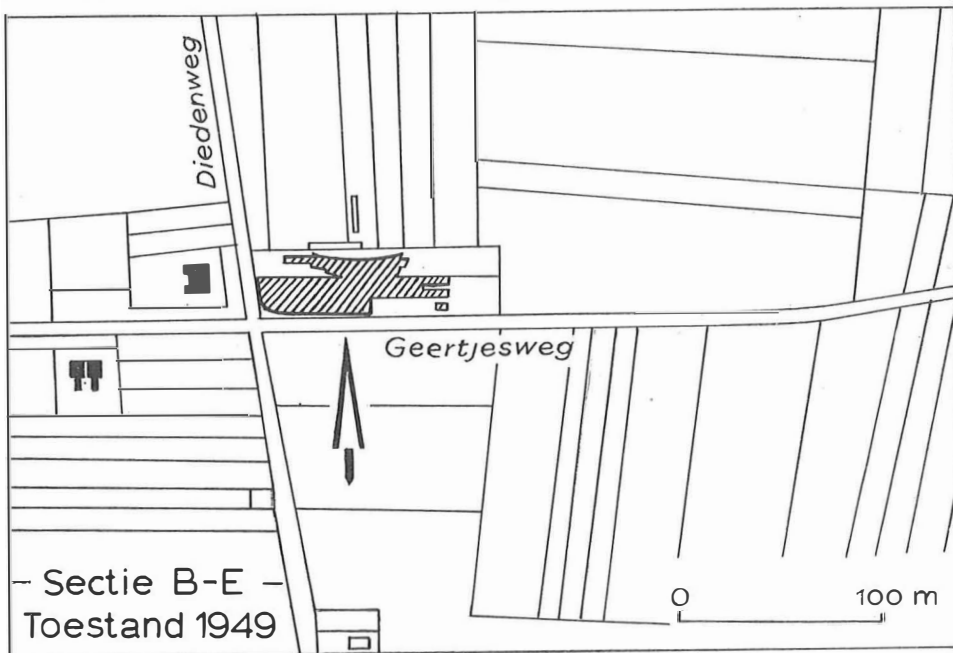

Fig. 33. Situatiekaartje en kadastraal extract.

DE LIGGING VAN HET GRAFVELD

Het grafveld is ca 1.5 km ten NO van Wageningen gelegen op de noordelijke oever van de Rijn, maar tamelijk ver, meer dan 2 km, van het eigenlijke stroomdal verwijderd. Het bevindt zich in de ZW hoek van een langgerekt W-O gericht dal, ongeveer aan de voet van de naar het Zuiden oprijzende Wageningse Berg, die de meest zuidwestelijke uitloper vormt van de Veluwe heuvels. Het ligt direct ten NO van de kruising van de N-Z verlopende Diedenweg¹ en de van W naar O gaande Geertjes Weg, beide zeer oude wegen, die waarschijnlijk reeds in de tijd van het grafveld bestonden en er respectievelijk de westelijke en zuidelijke begrenzing van gevormd hebben. Vooral aan de W zijde is de samenhang tussen de Diedenweg en de begraafplaats opvallend. De Diedenweg leidde vermoedelijk naar een oversteekplaats over de rivier daar, waar zich thans nog het Lexkes Veer bevindt.

Het terrein van het grafveld is naderhand als akkergrond (eng) in gebruik genomen. Overal was het zo, dat onder de huidige bouwvoor een laag door plaggen- en strooiselbemesting ontstane enggrond werd aangetroffen, welke in dikte varieerde van 30 tot 80 cm (zie profielen: afb. 34). Op de grens van enggrond en ongeroerde grond waren de grafkuilen slechts vaag herkenbaar in het op dat niveau aanwezige bosprofiel. Duidelijker werden de sporen pas op iets dieper niveau. Waarschijnlijk heeft een bosvegetatie het terrein weer overdekt, voordat het als bouwland in gebruik werd genomen. Thans is de recente uitbreiding van de stad Wageningen tot aan de plaats van het grafveld genaderd.

Het rijengrafveld blijkt zich bij een reeds bestaande neolithische tumulus te hebben aangesloten: de oudste graven gaan namelijk van deze grafheuvel uit (Pl. I.III). De tumulus was overigens niet als heuvel bewaard gebleven. Slechts was in het vlak een ovale ringsloot te herkennen, die een kort schachtgraf, dat een klokbeker bevatte, omgaf. Toch moet oorspronkelijk van een grafheuvel sprake geweest zijn. In de eerste plaats komt in ons land een dergelijke bijzettingwijze zonder tumulus slechts zelden voor. Verder werd bij het onderzoek in 1949 waargenomen, dat de grond binnen het standspoor iets meer roodachtig getint was en het vocht langer vasthield. Het feit, dat deze andersgetinte plek werd waargenomen vóórdát de grafkuil werd geconstateerd wijst er op, dat het betreffende vlak zich boven het oud oppervlak uit die tijd bevond. Elders bleek de basis van de enggrond echter diep onder het oud oppervlak te liggen, getuige het verspit zijn van vele grafvondsten. Ook dit wijst op een tumulus. Opgemerkt moet nog worden, dat het centrum van de aangenomen heuvel zich midden in het vlak, ongeveer 2 m van de profielen verwijderd bevond, zodat een eventuele geringere dikte van de enggrond ter plaatse niet kon worden waargenomen.

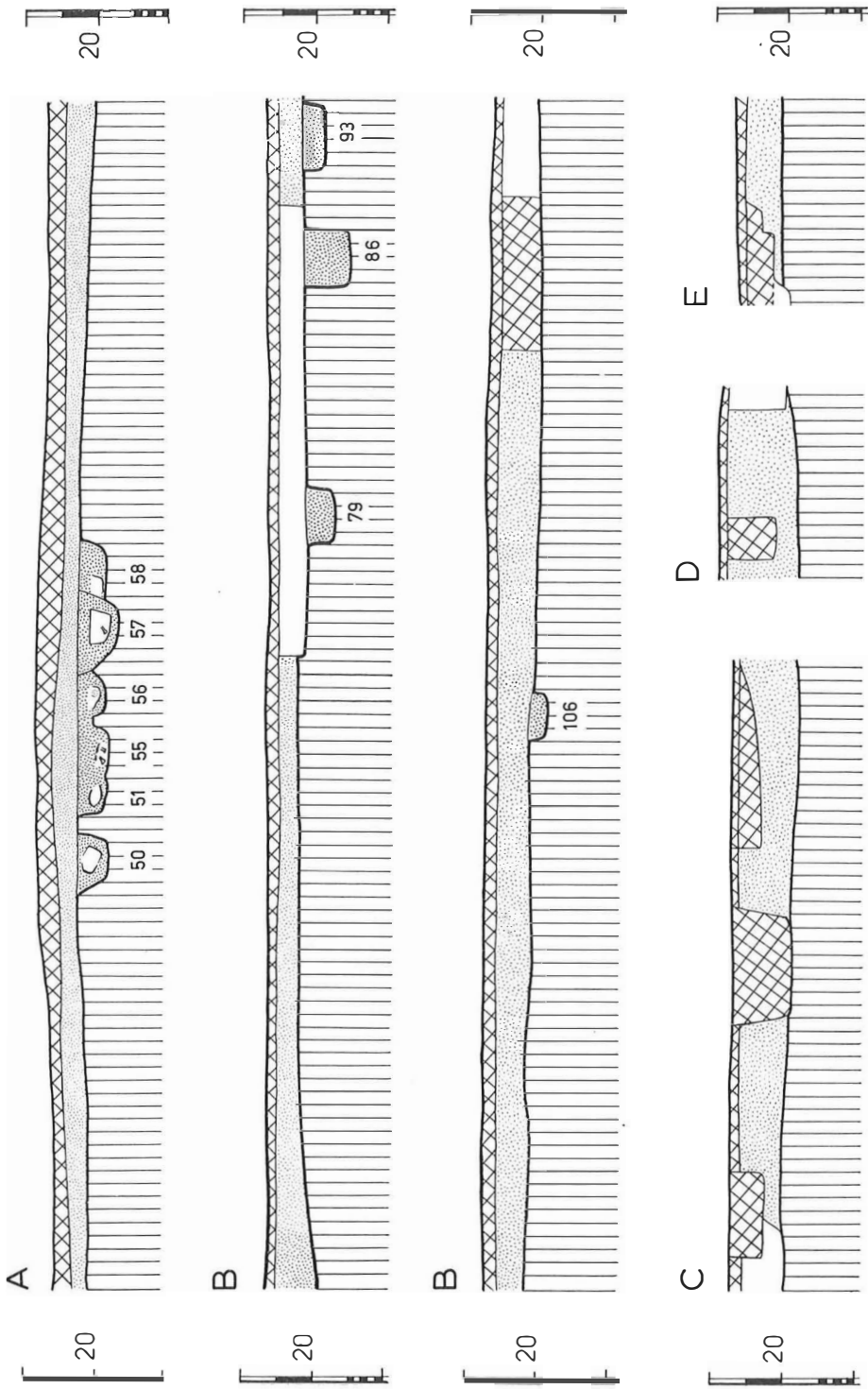

Fig. 34. Profielen.

De oorspronkelijke hoogte van de heuvel laat zich moeilijk schatten. Gezien het feit, dat de heuvelgrond buiten het standspoor niet werd gevonden, kan aangenomen worden, dat de diameter van de heuvel niet veel groter was dan die van het standspoor. Men moet dus aannemen, dat de tumulus grotendeels geslecht is, toen het terrein als cultuurgrond in gebruik werd genomen, en dat een eventueel heuvelrestant bij de geleidelijke ophoging van de eng door plaggenbemesting geheel onzichtbaar is geworden. Hij zal dus nog aanwezig geweest zijn, toen het terrein als grafveld in gebruik was.

Behalve bijzettingen zijn op het terrein, en wel in het ZO deel, grondsporen, paalgaten en enkele kuilen, aangetroffen, die van een nederzetting afkomstig moeten zijn. Deze grondsporen zijn door de latere graven grotendeels vergraven en zijn verder bij het onderzoek ook niet speciaal vervolgd. Over de aard van de bewoning en de omvang van de nederzetting valt dan ook niets te zeggen. Wel is duidelijk, dat de bewoning zich nog verder naar het ZO heeft uitgestrekt.

DE GESCHIEDENIS VAN HET ONDERZOEK

De geschiedenis van het onderzoek vangt aan in het voorjaar van 1927, wanneer Dr. J. H. Holwerda, de toenmalige directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, ter ore komt, dat bij het graven van zand voor bouwdoeleinden op het boven beschreven terrein aan de kruising van Dieden- en Geertjes Weg bij Wageningen een rijengrafveld uit de volksverhuizingstijd is aangesneden².

Holwerda liet in de zomer van 1927 in samenwerking met de pas opgerichte Wageningse Oudheidkamer een systematisch onderzoek volgen, dat echter slechts een gedeelte van het grafveld betrof. In de eerste plaats was het aan de Noordzijde reeds voor een deel aan de zandgraverij ten offer gevallen. Ten Noorden van deze storing legde Holwerda twee loodrecht op elkaar staande zoeksleuven, waarin hij een aantal crematiebijzettingen aantrof. Het wordt ons niet meegedeeld, waarom hij zich tot deze beide sleuven beperkte. Misschien was het terrein ter plaatse reeds te zeer vergraven; de mogelijkheid kan echter niet geheel worden uitgesloten, dat hier aan de noordelijke periferie van het grafveld nog een aantal (crematie) graven op hun ontdekking wachten.

Maar ook afgezien van het reeds vergraven gedeelte aan de Noordkant was Holwerda's onderzoek slechts partieel, en heeft hij het grafveld niet tot aan zijn begrenzingen vervolgd. Mogelijk beperkte hij zich tot het direct bedreigde terrein, of vond hij het overbodig om compleet te zijn. Zelf noemt Holwerda tenminste het door hem onderzochte gedeelte „voor de beoordeling van den aanleg van het grafveld . . . ruimschoots voldoende”³.

Hoe het zij, het zuidelijk deel van het grafveld bleef ononderzocht, totdat in april 1949 Professor Dr. A. E. van Giffen, destijds directeur van het Biologisch Archaeologisch Instituut te Groningen en Hoofd van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, door een melding van de heer G. Elzinga, toentertijd te Wageningen, ervan op de hoogte werd gebracht, dat bij het graven van aardappelkuilen in de onmiddellijke nabijheid van de door Holwerda onderzochte graven scherven en skeletresten gevonden waren.

Na een verkenning ter plaatse, waarbij hij op de bodem van de aardappelkuilen enkele kistgraven aantrof, die, zoals later bleek, tot de ZW groep van W-O georiënteerde graven behoorden, werd H. T. Waterbolk, destijds assistent bij, thans directeur van het BAI, met het onderzoek van het resterende deel van het grafveld belast. Dit onderzoek vond in twee etappes plaats: de eerste van 9-18 mei 1949, en de tweede, die het in het voorjaar reeds ingezaaide terreingedeelte betrof, van 6-17 november van hetzelfde jaar¹.

Waterbolk vond de door Holwerda gegraven sleuven terug en van enkele in 1927 slechts gedeeltelijk onderzochte graven het aansluitende deel. De plattegronden van beide opgravingen konden dan ook zonder veel moeite gecombineerd worden, al zijn op de naad enkele „oneffenheden” zichtbaar gebleven.

Het laat zich aanzien, dat het grafveld thans, uitgezonderd misschien de noordelijke periferie, zo volledig mogelijk onderzocht is.

DE TEGENWOORDIGE VERBLIJFPLAATS VAN DE VONDSTEN

De opgravingsgeschiedenis van het Wageningse grafveld was, zoals wij zagen, erg wisselvallig. Het vondstmateriaal is bijgevolg zeer verstrooid geraakt.

In de eerste plaats kwamen vele van de vóór Holwerda's systematisch onderzoek bij het zandgraven ontdekte voorwerpen in handen van particulieren. Eén daarvan, een énorig kannetje op zwak ontwikkelde voet en met ronde monding en staafvormig verdikte rand van ruwwandig bruin Mayener aardewerk, werd in 1958 door Ir. A. de Kuysten te Arnhem geschonken aan de Gelderse Archaeologische Stichting en bevindt zich tans in het Gemeente Museum in Arnhem (GAS 1958/12-1).

Een ander deel van de vóór Holwerda's onderzoek gevonden voorwerpen waren door de heren J. D. Koeslag en J. de Mink, en door de directeur van de Wageningse Gemeentewerken, Van Blitterswijk, gered en werden aan Holwerda afgestaan. Deze kwamen deels in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en deels in de Wage-

ningse Oudheidkamer. Deze laatste bevinden zich thans (ongeïventariseerd) in het Nederlands Landbouw-Museum te Wageningen.

Hoe groot het aantal vondsten is, dat niet werd achterhaald en dat zich nog steeds bij particulieren bevindt, is niet vast te stellen.

De voorwerpen, die Holwerda zelf heeft opgegraven, werden – alweer gedeeltelijk – in het Rijksmuseum van Oudheden ondergebracht, waar zij samen met de losse vondsten geïventariseerd zijn onder de nrs e 1928/3 1–172. De rest kwam zonder geïventariseerd te zijn in de Oudheidkamer te Wageningen; zij worden thans met de boven genoemde losse vondsten in het Nederlands Landbouw-Museum aldaar bewaard.

Deze oudere vondsten werden, voorzover het de metalen voorwerpen betreft, niet gereinigd en geconserveerd, zodat met name een groot gedeelte van de ijzeren stukken uiteengevallen of onherstelbaar beschadigd is. Bovendien zijn zowel in Leiden als in Wageningen in de loop der jaren enkele voorwerpen zoek geraakt.

De vondsten uit Waterbolk's opgraving zijn in 1956 aan het Gemeente Museum te Arnhem afgestaan en werden daar geïventariseerd onder de nrs GAS 453–539. Ook hier was in het algemeen geen mogelijkheid om de voorwerpen te prepareren, afgezien van enkele van de meest interessante, waarvan de heer J. Ypey, verbonden aan de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, de conservering verzorgd heeft.

BESCHRIJVING VAN DE GRAVEN

De gegevens van de onderzoeken in 1927 (Holwerda) en 1949 (Waterbolk) zijn op één opgravingskaart verenigd, waarop de bijzettingen doorlopend genummerd zijn; de door Holwerda onderzochte graven onderscheiden zich door een ruime pointillering⁵.

Bij de beschrijving van de graven wordt naar Holwerda's nummering verwezen. In de beschrijvingen en in de afbeeldingen zijn de vondsten van beide opgravingen opgenomen; van de losse vondsten gedaan vóór het systematische onderzoek van 1927 werden slechts die afgebeeld, welke voor het betoog van belang waren. Daar echter een gedeelte van de oudere vondsten inmiddels verdwenen is en Holwerda's publicatie niet op alle vragen een antwoord geeft, kan op enkele punten geen volledige zekerheid meer verkregen worden. Van de ontbrekende voorwerpen wordt, voor zover mogelijk, een schetsje op basis van Holwerda's fotografische afbeeldingen gegeven.

Graf

- 1 Schachtgraf, 1.72×0.80 , diepte 19.12⁶.
Oriëntatie W-O⁷.
Kist, c. 1.52×0.36 , resten van een lijksilhouet, c. 1.20, een kaakfragment werd opgenomen (vondstno. 101).
De verhouding tot 2 is niet geheel duidelijk: tegelijk aangelegd?
- 2 Schachtgraf, 1.64×0.84 , diepte 19.12.
Oriëntatie W-O.
Kist, 1.32×0.27 , van het lijksilhouet de schedel herkenbaar, de lengte van het silhouet moet c. 1.10 geweest zijn, opgenomen een kaakfragment (vondstno. 102).
Tegelijk met 1 aangelegd?
- 3 Schachtgraf, 2.40×1.00 , diepte 18.92.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $2.03 \times 0.40-0.50$, lijksilhouet 1.64, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 106).
In de ZW hoek van de kist werd een spoortje brons waargenomen, wellicht een spijkertje.
- 4 Schachtgraf, 2.44×1.36 , diepte 19.02.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $2.01 \times 0.34-0.60$, lijksilhouet 1.75, opgenomen een schedelfragment en enkele andere beenderen (vondstno. 108).
- 5 Schachtgraf, 2.54×0.92 , diepte 19.12.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $1.98 \times 0.34-0.42$, lijksilhouet 1.58, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 109).
Waarschijnlijk gelijktijdig met 6 en 7.
- 6 Schachtgraf, 1.76×0.44 , diepte 18.82.
Oriëntatie W-O.
Kist, 1.47×0.30 , lijksilhouet minstens 1.55.
In dit graf ontbrak de overigens steeds herkenbare schedel. Daar de benen dezelfde lengte hebben als die van de volwassenen in andere graven, moet dit het graf van een onthoofde zijn! Merkwaardig is in dit verband, dat de kist van het abnormaal diepe graf 6 pas te voorschijn kwam onder de bodem van de graven 5 en 7. De kuilen van deze beide graven waren niet te scheiden, zij zijn vermoedelijk even oud. Graf 6 kan niet jonger zijn, het is ouder, of even oud als de graven 5 en 7. Een situatie, die wel te denken geeft.
- 7 Schachtgraf, 2.80×1.00 , diepte 19.12.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $1.80 \times 0.40-0.52$, lijksilhouet 1.55, de schedel opgenomen (vondstno. 110).
Waarschijnlijk gelijktijdig met 5 en 6.
- 8 Schachtgraf, 1.64×0.60 .
Kindergraf.
Oriëntatie W-O.
Kist, 1.22×0.32 , lijksilhouet c. 1.00, opgenomen een kaakfragment (vondstno. 111).
- 9 Schachtgraf, 1.76×0.72 .
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $1.74 \times 0.24-0.48$, lijksilhouet 1.52.
- 10 Schachtgraf, 2.00×0.66 , diepte 18.81.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $1.70 \times 0.26-0.42$, lijksilhouet 1.46, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 113).

- 11 Schachtgraf, 2.35 × 0.70, diepte 19.16.
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.12 × 0.46, lijksilhouet 1.66, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 112).
Ouder dan 12.
- 12 Schachtgraf, 2.48 × 0.90, diepte 19.16.
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.10 × 0.42, lijksilhouet 1.66, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 116).
Jonger dan 12, 25, de verhouding tot 26 is niet duidelijk.
- 13 Schachtgraf, 1.74 × 0.62, diepte 19.19.
Oriëntatie W-O.
Kist, c. 1.38 × 0.25, lijksilhouet c. 1.30.
Ouder dan 14.
- 14 Schachtgraf, 1.98 × 0.76, diepte 19.14.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, 1.90 × 0.32-0.40, lijksilhouet 1.60, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 115).
Jonger dan 13.
- 15 Schachtgraf, 1.70 × 0.54, diepte 19.26.
Oriëntatie W-O.
Kist, c. 1.50 × 0.38 lijksilhouet 1.36, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 114).
- 16 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, 2.50 × c. 1.00, diepte 19.58.
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.30 × 0.43, lijksilhouet c. 1.79, opgenomen een kaakfragment (vondstno. 104).
Gelijktijdig met 17.
- 17 Fragment van een schachtgraf.
Kindergraf?
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.26, van het lijksilhouet alleen de schedel zichtbaar (vondstno. 103).
Een scheiding tussen de kuilen van 16 en 17 is niet waargenomen: een dubbelbijzetting?
- 18 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, 2.50 × 0.80, diepte 19.39.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, c. 1.96 × 0.32-0.48, delen van een lijksilhouet, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 105).
- 19 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, ook het einde was vermoedelijk reeds gestoord door de aardappelkuilen, c. 2.35 × 1.00?
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.40, van het lijksilhouet alleen de schedel gevonden.
De verhouding tot 20 is niet duidelijk.
- 20 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, 2.40 × c. 1.00, diepte 19.32.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.37, deel van het lijksilhouet.
De verhouding tot 19 is niet duidelijk.
- 21 Fragment van een schachtgraf, grotendeels door de aardappelkuilen vergraven.
? × 0.70.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.34, van het lijksilhouet alleen de schedel gevonden.
- 22 Schachtgraf, 0.92 × c. 0.48.
Graf van een jong (pasgeboren?) kind.
Oriëntatie zeer waarschijnlijk W-O.
Kist, 0.57 × 0.23, geen lijksilhouet.

- 23 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.62–1.14, diepte 19.31.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.46, deel van een lijksilhouet.
- 24 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, 2.00 × 0.68, diepte 19.54.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × c. 0.36, restje van het lijksilhouet.
- 25 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, 2.50 × ?, diepte 19.34.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.39, gedeelte van lijksilhouet.
Ouder dan 12, de verhouding tot 26 is niet duidelijk: tussen beide kuilen werd geen scheiding geconstateerd.
- 26 Schachtgraf, middengedeelte ontbreekt, diepte 19.27.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.40, gedeelte van lijksilhouet.
Ouder dan 38, de verhouding tot 25 is niet duidelijk.
- 27 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.82, diepte 19.29.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.41, lijksilhouet 1.60, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 117).
- 28 Schachtgraf, 2.04 × 0.70, diepte 19.29.
Oriëntatie W–O.
Kist, 1.90 × 0.31, lijksilhouet 1.70.
- 29 Fragment van een schachtgraf, door aardappelkuilen grotendeels vergraven.
- 30 Schachtgraf, rechthoekig, N rand vergraven, 2.48 × ?, diepte 19.73.
Oriëntatie W–O.
Kist, wigvormig, 1.98 × 0.28–0.40, lijksilhouet 1.70.
- 31 Schachtgraf, 2.32 × 0.45–0.80, diepte 19.69.
Oriëntatie W–O.
Kist, enigszins wigvormig, 2.10 × 0.32–0.40.
Jonger dan 32.
- 32 Fragment van een schachtgraf, ZW hoek door recente ingraving gestoord, diepte 19.71.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.40, rest van een lijksilhouet, de schedel ontbreekt, waarschijnlijk tengevolge van de recente ingraving in de ZW hoek.
Ouder dan 31, tussen de kuilen van 32 en 33 is geen scheiding waargenomen: beide bijzettingen gelijktijdig in één kuil?
- 33 Fragment van een schachtgraf, diepte 19.72.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.36, rest van een lijksilhouet.
Gelijktijdig met 32?
- 34 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.60, diepte 19.67.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.46, gedeelte van een lijksilhouet.
- 35 Fragment van een schachtgraf, ? × 1.00, diepte 19.53.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.45, gedeelte van een lijksilhouet.
- 36 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.90, diepte 19.41.
Oriëntatie W–O.
Kist, ? × 0.34, gedeelte van een lijksilhouet.
- 37 Schachtgraf, O uiteinde vergraven, c. 2.50 × 0.90, diepte 19.59.
Oriëntatie W–O.
Kist, 2.11 × 0.44, lijksilhouet 1.79.

- 38 Schachtgraf, 2.52×0.80 , diepte 19.54.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? $\times 0.35$ gedeelte van een lijksilhouet.
Jonger dan 26.
- 39 Schachtgraf, 2.40×0.80 , diepte 19.19.
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.04×0.41 , lijksilhouet 1.76.
- 40 Fragment van een schachtgraf, ? $\times 0.74$.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? \times c. 0.30, gedeelte van een lijksilhouet.
Ouder dan 45.
- 41 Fragment van een schachtgraf, ? \times c. 0.75.
Oriëntatie waarschijnlijk W-O.
Over al dan niet voorkomen van kist en lijksilhouet valt niets te zeggen.
- 42 Fragment van een schachtgraf, ? \times c. 0.70.
Oriëntatie waarschijnlijk W-O.
Over al dan niet voorkomen van kist en lijksilhouet valt niets te zeggen.
- 43 Fragment van een schachtgraf, ? $\times 0.68$.
Oriëntatie waarschijnlijk W-O.
Geen sporen van een kist of lijksilhouet gevonden.
- 44 Schachtgraf, 2.36×0.66 .
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.15×0.41 , lijksilhouet 1.61.
- 45 Schachtgraf, 1.96×0.90 , diepte 19.81.
Oriëntatie W-O.
Kist, enigszins wigvormig, $1.68 \times 0.34-0.38$, resten van een lijksilhouet.
Jonger dan 40.
- 46 Schachtgraf, 2.36×0.84 , diepte 19.89.
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.00×0.40 , lijksilhouet 1.58.
Ouder dan 47.
- 47 Schachtgraf, 2.20×0.90 , diepte 19.85.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $2.00 \times 0.30-0.40$, lijksilhouet 1.50.
Jonger dan 46.
- 48 Schachtgraf, 0.82×0.42 , diepte 19.77.
Wellicht graf van een pasgeboren kind.
Oriëntatie W-O.
Kist, 0.50×0.20 , van het lijksilhouet was alleen de schedel herkenbaar.
Los in de kuilvulling enkele inheemse scherfjes (fig. 85:26) (GAS 535/1-6).
- 49 Schachtgraf, 1.92×0.72 , diepte 19.66.
Oriëntatie W-O.
Kist, 1.78×0.42 , lijksilhouet 1.26, opgenomen een kaakfragment (vondstno. 122 - als gevolg van een vergissing hebben ook de beenderen uit graf 66 het no. 122 gekregen).
- 50 Schachtgraf, 2.10×0.65 , diepte 19.87.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, $2.05 \times 0.20-0.40$, lijksilhouet minstens 1.60.
- 51 Schachtgraf, $2.45 \times$ c. 0.60, diepte c. 19.84.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? $\times 0.35$, gedeelte van een lijksilhouet.
Ouder dan 52, 55.

- 52 Schachtgraf, ? × 0.70, diepte 19.74.
Oriëntatie W-O.
Waarschijnlijk een kist, gedeelte van een lijksilhouet.
Jonger dan 51, ouder dan 55.
- 53 Schachtgraf, brede kuil voor twee bijzettingen, 2.30 × 1.12-1.40, diepte 19.79.
Oriëntatie W-O.
Kist, enigszins wigvormig, 1.77 × 0.32-0.40, gedeelte van een lijksilhouet.
Samen met 54 een dubbelbijzetting.
- 54 Schachtgraf, brede kuil voor twee bijzettingen, 2.30 × 1.12-1.40, diepte 19.79.
Oriëntatie W-O.
Kist, 2.14 × 0.42, lijksilhouet 1.78.
Samen met 53 een dubbelbijzetting.
- 55 Schachtgraf, omtrek van de grafkuil niet vast te stellen, diepte c. 19.84.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.37, lijksilhouet 1.60.
Jonger dan 51, 52, 56.
- 56 Schachtgraf, 1.96 × 0.72, diepte c. 19.89.
Oriëntatie W-O.
Kist, 1.79 × 0.31, lijksilhouet 1.50.
Ouder dan 55, 57 (zie daar) en 61.
- 57 Schachtgraf, 2.34 × 0.84, diepte c. 19.74.
Oriëntatie W-O.
Kist, 1.92 × 0.38, lijksilhouet 1.70.
Jonger dan 56, 58 (zie profiel A, fig. 34).
- 58 Schachtgraf, 2.00 × ?, diepte c. 19.89.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, 1.70 × 0.20-0.30, lijksilhouet c. 1.32.
Ouder dan 57.
- 59 Schachtgraf, 2.00 × 0.75, diepte 19.86.
Oriëntatie W-O.
Kist, wigvormig, 1.80 × 0.32-0.40, lijksilhouet 1.58.
Jonger dan 60 (en 62?).
- 60 Fragment van een schachtgraf, O deel vergraven door aardappelkuilen, ? × c. 0.50, diepte 19.88.
Oriëntatie W-O.
Waarschijnlijk een kist, gedeelte van een lijksilhouet.
Ouder dan 59.
- 61 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.72, diepte 19.88.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.36, gedeelte van een lijksilhouet.
Jonger dan 56.
- 62 Fragment van een schachtgraf, W deel door de aardappelkuilen vergraven, ? × 0.52.
Oriëntatie W-O.
Kist, ? × 0.22.
Ouder dan 59?
- 63 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.80, diepte 19.85.
Oriëntatie waarschijnlijk W-O.
Sporen van een kist, resten van een lijksilhouet.
Jonger dan 67.
- 64 Schachtgraf, 2.56 × 0.94, diepte 19.89.
Oriëntatie W-O.
Sporen van een kist, lijksilhouet 1.65, opgenomen een stuk kaak (vondstno. 118).
Jonger dan 67.

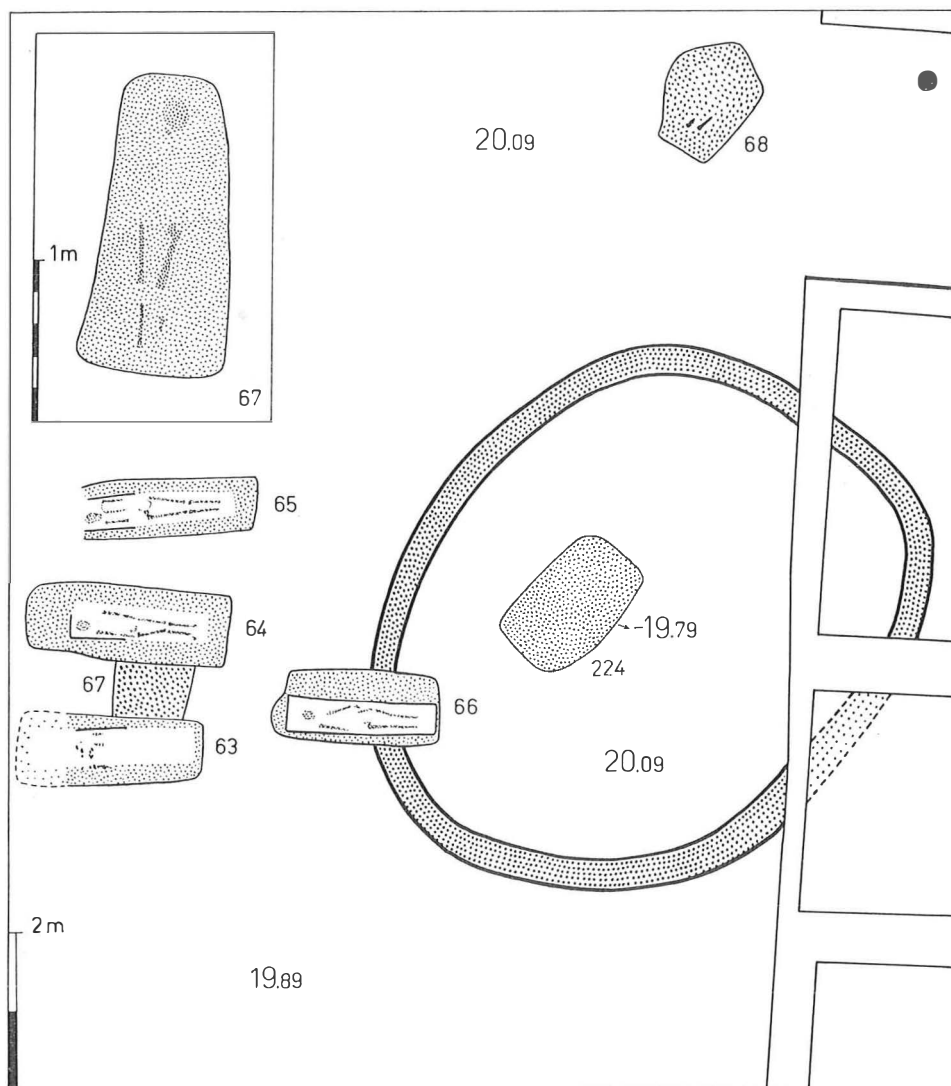

Fig. 35. Detailkaartje van de graven 63-68 en 224.

65 Schachtgraf, W uiteinde vergraven, ? × 0.60, diepte 19.95.

Oriëntatie W-O.

Kist, ? × 0.40, lijksilhouet 1.70 opgenomen enkele kaakfragmenten (vondstno. 120).

66 Schachtgraf 2.25 × 0.90 diepte 19.89.

Oriëntatie W-O.

Kist, c. 2.01 × 0.41, lijksilhouet c. 1.48, opgenomen een kaakfragment (vondstno. 122, zie echter bij 49).

Snijdt de ringsloot rondom het klokbekegraf 224.

67 Schachtgraf, 1.88 × 0.60–0.94, diepte 19.19.

Vrouwegrav.

Oriëntatie N-Z.

Geen kist, lijksilhouet 1.50.

Ouder dan 63 en 64.

Grafvondsten. *Op de hals en op beide borsten van de dode een bronzen fibula (GAS 533/1–3). De twee fibulae, die op de borst lagen, vormen een paar (GAS 533/1, 2). Zij hebben een korte gefacetteerde voet met een van achteren schuin afgesloten doosvormige naaldhouder, en een platte bandvormige beugel met zeer licht afgeschuinde zijkanten en gefacetteerde uiteinden, terwijl over het midden een rij ingeslagen puntjes verloopt; de beugel omvat in zijn volle breedte de ijzeren spiraalas; de spandraad van de bronzen spiraal is onderstandig; de eveneens bronzen naald is in beide gevallen bij de spiraal afgebroken, maar het uiteinde rust nog in de naaldhouder. Bij één exemplaar is de spiraal voor de helft afgebroken, bij het andere bevindt zich om het boven-einde van de beugel een fragment van een textieldraadje. Beide stukken hebben in*

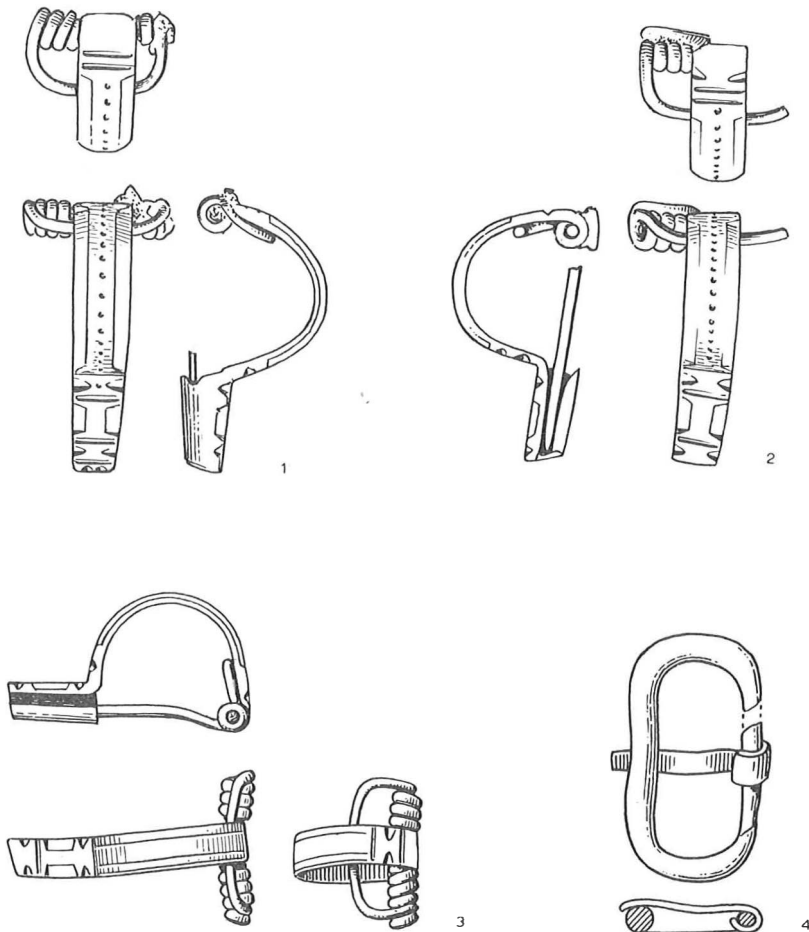

Fig. 36. Inventaris graf 67. 1/1

1, 2: GAS 533/1, 2; 3: GAS 533/3; 4: GAS 533/4.

opzet geheel hetzelfde ornament afgezien van enkele kleine verschillen in de uitvoering: zo was bij de ene bijvoorbeeld geen plaats meer voor de dwarsgroef aan het ondereind van de voet en is bij de andere het uiteinde van de voet min of meer getand. Duidelijk is te zien, dat het dekseltje, dat de naaldhouder van achteren afsluit, een voortzetting van de bovenkant van de voet is en tegen het schuin afgesneden uiteinde van de naaldhouder aangelegd is. l 0.034 en 0.035, b spiraal ? en 0.018

De derde fibula (GAS 533/3) uit de halsstreek van de dode is van hetzelfde type: de platte beugel, die eveneens zijdelings zeer zwak is afgeschuind, is hier echter met een dubbele groeflijn langs de randen versierd en de naaldhouder is van achteren wel schuin afgesneden, maar niet gesloten; de naald is geheel bewaard, zij het, dat hij in het midden geknikt is. l 0.032, b 0.019

Midden op de borst op dezelfde hoogte als het paar fibulae lag een bronzen gespje met ovale, op doorsnede eveneens ovale beugel en platte zich naar de punt toe enigszins versmallende doorn GAS 533/4) l 0.033

Los in de kuilvulling enkele scherfjes van inheems aardewerk (GAS 532/1-7) en merkwaardigerwijs (misschien zeer hoog uit de vulling?) twee scherven van rossig ruwwandig draaischijfaardewerk en een middeleeuwse scherf (GAS 533/5-7).

68 Schachtgraf, (gr l) 1.52 × (gr b) 1.16, diepte 19.79.

Oriëntatie NO-ZW?

Geen kist, in het graf slechts enkele losse skeletfragmenten.

Het graf bevond zich in één van de door Holwerda gegraven sleuven, doch werd destijds blijkbaar niet herkend.

69 = H XIII.

Schachtgraf.

Het Z uiteinde werd in 1949 teruggevonden.

Vrouwengraf.

Oriëntatie NW-ZO of ZO-NW.

Kist? - Holwerda lijkt op zijn kaart met H XIII de kist, niet de grafkuil aan te geven. Grafvondsten. Holwerda vond in het graf 4 kraaltjes (e 1928/3 132), waarvan 1 prismoidaal en op doorsnede vijfhoekig van lichtgroen opaque glas, l 0.009, d. 0.007, 1 afgeknot-dubbelconisch van opaque rood glas, l 0.01, d. 0.0085, 1 plat en rond van opaque wit glas, l 0.006, d. 0.0085, en 1 tweevoudig gesegmenteerd van vrijwel ondoorschijnend groen glas, l 0.009, d. 0.007.

70 Schachtgraf, c. 2.50 × 1.10.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijkslihouet. Jonger dan 71.

Grafvondsten. In het Z deel werden (verspreid in de vulling?) enkele sterk geoxydeerde en ondefinieerbare ijzerfragmentjes aangetroffen (ontbreken in GA).

71 = H XV.

Schachtgraf, de begrenzing van de kuil niet vastgesteld, diepte c. 19.40.

Mannegrav. De Z helft werd in 1949 opgegraven.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, enigszins wigvormig, 2.49 × 0.40-0.60.

Ouder dan 70.

Grafvondsten. Holwerda vond *in de NW hoek van het graf* een ijzeren mesje (ontbreekt). *Langs de O kistwand, waarschijnlijk ongeveer ter hoogte van borst en schouder van de dode* een ijzeren lanspunt met ongespleten schachtkoker, die iets langer is dan $\frac{1}{3}$ van de totale lengte, en met een gedrongen ovaal blad van waarschijnlijk ruitvormige doorsnede (GAS 465). l 0.322, b blad 0.054.

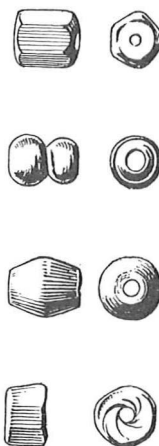

Fig. 37.

Inventaris graf 69. 1/1
ROL e 1928/3 132.

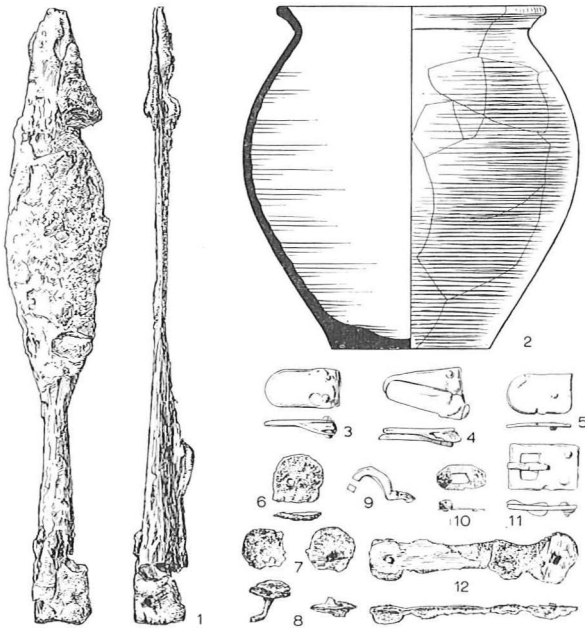

Fig. 38.

Inventaris graf 71. 1/4

1: GAS 465; 2: GAS 464/2;

3-5: GAS 466/1-13;

6-8: GAS 464/3-5;

9: 466/1-13; 10: GAS 466/15;

11: GAS 466/14;

12: GAS 464/1.

Ongeveer in het centrum van de kist, dus ter hoogte van de middel, een ijzeren gesp met rechthoekige platte beugel, platte doorn, en vaste rechthoekige plaat, aan de basis waarvan twee ijzeren nieten (GAS 466/14). l o.036

Verder lagen hier 13 platte ijzerfragmenten, waaraan in sommige gevallen weefsel- en stroresten bewaard gebleven waren (GAS 466/1-13). Onder deze fragmenten zijn thans na hun reiniging herkenbaar 2 riemtongen met gespleten basis, waaraan twee nieten, l o.04 en o.042, b o.021, en 1 stuk rechthoekig beslag waarvan één van de korte zijden afgerond is, l o.034, b o.021. Riemtongen en beslagstuk hebben kennelijk met de gesp tot hetzelfde gordelgarnituur behoort.

Tussen de ijzerfragmenten bevond zich voorts een haakvormig gebogen op doorsnede rechthoekig (?) staafvormig stukje ijzer (van gesp of fibula?).

Tenslotte lag hier een achthoekig bronzen plaatje, waarin een onregelmatig rechthoekig gat met aan weerszijden een (afgebroken) ijzeren niet (van dolkgreep? GAS 466/15). l o.026

In het Z uiteinde van de kist een platte ijzeren strip met ronde verbreding aan het ene (of beide?) uiteinde(n); door het zeker verbrede eind een niet; aan het andere uiteinde, waar de strip is afgebroken, een nietgat, waaruit de stift thans verdwenen is; aan de achterkant zijn houtresten bewaard, de houtnerven lopen grotendeels parallel aan de lengte van de strip, maar onder de ronde verbreding loodrecht daarop (uiteinde van een schildgreep? GAS 464/1). l o.115

Drie grote ijzeren nieten met platte ronde kop (waarschijnlijk van schild GAS 464/3-5). d kop o.02-0.028. Onder één bevinden zich houtresten (onder een andere weefselresten??). In het ene geval, dat de stift grotendeels bewaard is, is deze na o.008 omgeslagen.

• Scherven – waaruit profiel te reconstrueren – van tonvormige pot met scheef uitstaande, iets verdikte rand, die tegen de schouder met een fijn graatje is afgezet, van hard dunwandig geelgrijs tot zwartgrijs ruwwandig aardewerk met aan de buiten-

kant alleen onder op de buik vage draaigroeven en van binnen wat duidelijker, maar allerminst grove draaisporen (GAS 464/2). h 0.18, d 0.176

Los in de kuilvulling enkele inheemse scherfjes (fig. 85:38) (GAS 466/16-30), een buikscherfje van versierd terranigra-achtig aardewerk (fig. 87:7) (GAS 466/32) en een plat stukje vuursteen (GAS 466/31).

71a Crematie (vondstno. 56) in urn.

Van de urn is slechts de bodem bewaard gebleven: donkergrijs gladwandig frankisch aardewerk (GAS 496a/2). Een scherf van hetzelfde materiaal versierd met horizontale groeven behoort vermoedelijk tot deze urn (GAS 496a/1). Verder werden bij deze crematie nog een klokbekerscherfje (fig. 84:4) (GAS 496a/3) en een kleine inheemse scherf (GAS 496a/4) aangetroffen.

71b Crematie, beenderplek.

De crematieresten zijn niet bewaard gebleven.

72 Fragment van een ZW-NO of NO-ZW georiënteerd schachtgraf onder 153 = H XVIII, of een deel van de grafkuil van 153 zelf?

73 Crematie (vondstno. 3), zonder urn, in min of meer ovaal kuiltje, 0.72 × 0.68.

74 Schachtgraf, 1.32 × 1.00, diepte 19.60.

Oriëntatie N-Z of Z-N.

Geen kist, geen lijksilhouet.

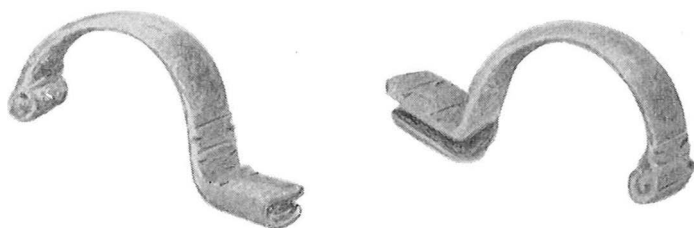

Fig. 39. Inventaris graf 74. 1/1

GAS 453/1.

Grafvondsten. *Ongeveer midden tegen de O rand van de kuil* een bronzen fibula (GAS 453/1). De naaldhouder is van achteren achuin afgesneden, maar niet door een dekseltje gesloten; de voet en beide beugeluiteinden zijn gefacetteerd; de platte bandvormige beugel, waarvan de zijkanten niet noemenswaard zijn afgeschuind, en die over het midden versierd is met een rij ingeslagen cirkeltjes, waartussen korte in de lengteas van de beugel geplaatste groefjes geplaatst zijn, omvat met zijn volle breedte de ijzeren spiraalas, die overigens, behalve een klein gedeelte in de omvatting, evenals spiraal en naald verloren gegaan is. 1 0.04

Los in kuilvulling drie zeer kleine inheemse scherfjes (GAS 453/2-4).

75 Schachtgraf, 1.80 × 1.00.

Oriëntatie W-O of O-W.

Los in de vulling een klein inheems scherfje en twee scherven van zeer hard draaischijf-aardewerk (GAS 455/1-3).

76 Schachtgraf, 2.80 × 1.28, diepte c. 19.20.

Mannegrav.

Oriëntatie Z-N.

Kist, 2.31 × 0.43, van lijksilhouet alleen de schedel.

Ouder dan 77 en 78.

Grafvondsten. *In de NO hoek van de kist* een ijzeren lanspunt met gespleten schachtkoker van ongeveer de helft van de totale lengte; het blad lijkt vrij smal; een eventuele middengraat kan tengevolge van de sterke oxydatie niet meer worden vastgesteld (GAS 503). l 0.325

Tegen de W kistwand, c. 0.80 vanuit de N rand van de kist een zwak gewelfde ijzeren umbo met onscherpe scheiding tussen nek en kap; in de vrij brede rand één (nauwelijks herkenbare) niet met c. 0.02 brede platte kop, de resten van twee andere en één leeg nietgat (GAS 502). h 0.056, d 0.15, d bol 0.10

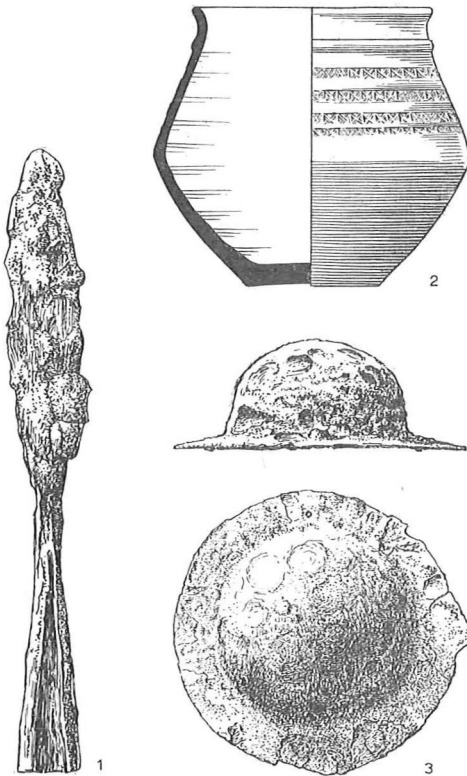

Fig. 40.
Inventaris graf 76. 1/4
1: GAS 503; 2: GAS 497;
3: GAS 502.

Ongeveer in het centrum van het graf, hoog in de vulling –en tengevolge daarvan grotendeels door ploegen vernield– een fragment (vrijwel de helft) van een dubbelconische pot met scherpe buikknik, en met op de schouder vier rijen stempelornament, waarin twee stempeltypen gebruikt zijn, en een ribbel, die de schouder van de iets uitstaande hals scheidt, van glad zwartgrijs frankisch aardewerk met aan de binnenkant, waar de oorspronkelijke sliblaag grotendeels verdwenen is, krachtige draaigroeven (GAS 497). h 0.147, d c. 0.165

Los in de kuilvulling crematierestten en enkele inheemse scherven (GAS 503/1–8).

77 Schachtgraf(?), 1.40 × 0.65, diepte c. 19.30.

Oriëntatie NW–ZO of ZO–NW.

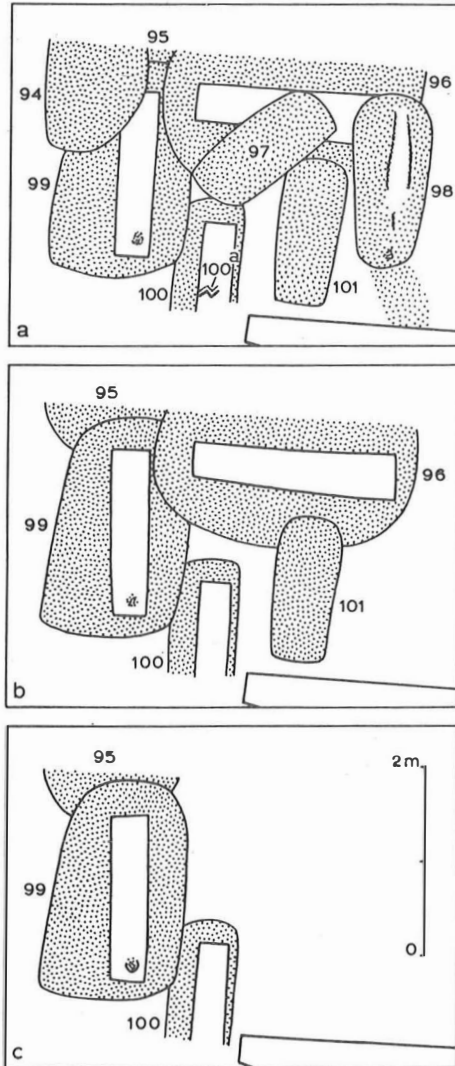
Geen kist, geen lijksilhouet.

Jonger dan 76.

Los in de kuil een verder ondefinieerbaar stukje geoxydeerd ijzer, waaraan houtresten (GAS 501).

- 78 Schachtgraf (?), 1.30 × 0.75, diepte c. 19.10.
 Oriëntatie O-W of W-O.
 Geen kist, geen lijksilhouet.
 Jonger dan 76.

Fig. 41.
 De graven 94-101 op drie
 verschillende niveau's.

- 79 Schachtgraf, 2.08 × 0.80.
 Oriëntatie Z-N.
 Geen kist, van lijksilhouet alleen de schedel, waarvan fragmenten zijn opgenomen (vondstno. 6).
Los in de kuilvulling inheemse scherven (fig. 85: 19) (GAS 457/1-10, 500), een zeer hard gebakken scherf van draaischijfardewerk (GAS 516), en crematieresten.
 80 Crematie (vondstno. 7), beenderplek in een tamelijk groot (diam. 0.40) rond kuiltje.

- 81 Fragment van een schachtgraf, dat niet met zekerheid met één van Holwerda's graven in verband gebracht kon worden.
- 82 Fragment van een schachtgraf, ? × 1.24, diepte 19.30.
Oriëntatie Z-N (of N-Z)?
Geen kist, geen lijksilhouet.
Ouder dan 83.
De verhouding van 82 en 83 ten opzichte van graf 167 (= H XXIX) is niet duidelijk.
- 83 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.72, diepte 19.40.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Geen kist, spoor van een lijksilhouet.
Jonger dan 82.
Los in de kuilvulling verspreide crematieresten (vondstno. 13), inheemse scherven (GAS 463/1-7) en een versierde bodem(?) scherf van terra nigra-achtig aardewerk (GAS 463/8).
- 84 Schachtgraf, 2.60 × 1.16-c. 0.90, diepte 19.40.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Sporen van een kist, sporen van een lijksilhouet.
Ouder dan 85, jonger dan 86.

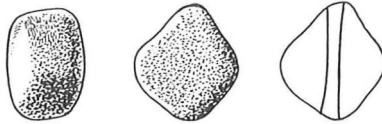

Fig.42. Inventaris graf 84. 1/1
GAS 504.

Grafvondsten. *Ongeveer in het midden van het graf en waarschijnlijk tegen de O kistwand* een tamelijk onregelmatig gevormde barnstenen kraal (GAS 504). 1 o.015
Los in de kuilvulling een crematiefragment en enkele inheemse scherven (fig.85:29) (GAS 504/1-15).

- 85 Schachtgraf(?), 1.64 × 0.96.
Oriëntatie NW-ZO of ZO-NW.
Geen kist, geen lijksilhouet.
Jonger dan bijzetting 84 en 86.
- 86 Fragment van een schachtgraf, ? × 1.20, diepte 19.20.
Het Z deel van het graf werd bij de opgraving in 1927 onopgemerkt verspilt.
Oriëntatie N-Z of Z-N.
Geen kist, van het skelet slechts de emalkapsels van de tanden (vondstno.80d).
Ouder dan 84 en 85.

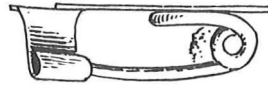
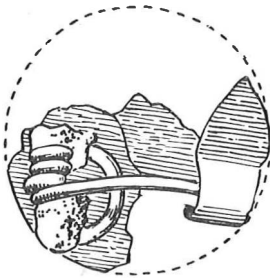

Fig.43. Inventaris graf 86. 1/1
GAS 515/1.

Grafvondsten. *Ongeveer in het midden tegen de O wand van de grafkuil(?)* fragmenten van een bronzen schijfformige fibula (GAS 515/1). Van deze fibula bleven bewaard twee fragmenten van de cirkelvormige plaat met daaraan de vrij hoge naaldhouder en de completeveerinrichting met de naald. De naaldhouder loopt uit in een omgebogen puntig tongetje, waarmee hij aan de plaat bevestig was; spiraal en naald zijn van brons; de spiraal is gewikkeld om een ijzeren as, die is opgehangen in één verticaal bronzen wangetje, waarvan het uiteinde door de plaat steekt en dat daar is vastgeklonken. d c. 0.035, h naaldhouder 0.0105

Los in de kuilvulling inheemse scherfjes (GAS 515/2-3).

87 Crematie, beenderplek.

Tussen de crematieresten een klompje gesmolten lichtgroen glas met luchtbelletjes, waarin een stukje crematie is vastgesmolten.

88 = H XXXI.

Schachtgraf, 3.40 × 0.70-1.00, diepte 19.45.

Het ZO einde werd in 1949 opgegraven.

Oriëntatie ZO-NW.

Kist, 2.40 × 0.48, sporen van een lijksilhouet, o.a. de schedel (vondstno. 21).

Jonger dan 180, ouder dan 88a.

Grafvondsten. *In het midden tegen de W wand van de kist* vond Holwerda een fragment van een ijzeren mes (door Holwerda niet afgebeeld; ontbreekt in NLM).

88a Crematie in urn.

Jonger dan 88 (hoog in de vulling van deze grafkuil) en 180.

Tonvormige urn (fig. 89:7) met vloeiend uitgebogen nauwelijks verdikte rand van oranjebruin tot grijs ruwwandig aardewerk met van buiten fijne, beneden de buikknik grovere en aan de binnenkant zeer krachtige draaisporen (GAS 522). h 0.214, d 0.196

89 Schachtgraf, 2.80 × 1.40, diepte 19.27.

Oriëntatie W-O of O-W.

Kist, 2.10 × 0.43.

Jonger dan 92a?

De relatieve positie ten opzichte van graf 90 is niet zeker. Het is niet onmogelijk, dat beide graven opzettelijk in één kuil loodrecht op elkaar geplaatst zijn: de kistsporen sloten tegen elkaar aan.

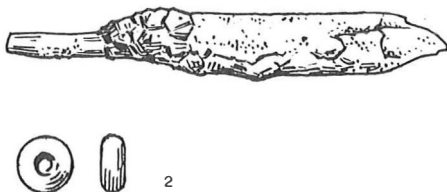

Fig. 44. Inventaris graf 89. 1: 1/3, 2: 1/1
1: GAS 467, 2: GAS 468/1.

Grafvondsten. *In het midden tegen de N kistwand* een ijzeren mes, waaraan nog fragmenten van een met leer beklede(?) houten schede (GAS 467). l 0.176

Los in de kuilvulling een kraaltje van opaque dof geel glas (GAS 468/1). h 0.004, d 0.007
Een vrijwel plat stukje dun bruingroen glas met kleine luchtblaasjes (GAS 468/2), een vuursteenspaantje (GAS 468/3), enkele crematiefragmentjes en een inheemse scherf (GAS 468/4).

90 Schachtgraf, 2.20 × 1.10.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, ? × 0.52.

Waarschijnlijk ouder dan 91.

Grafvondsten. Holwerda, die dit deel van het terrein in 1927 onderzocht, geeft op zijn kaart hier geen graf aan. Merkwaardigerwijs zet hij echter ongeveer ter hoogte van de NO hoek van de in 1949 geconstateerde kist wel het teken voor een ijzeren voorwerp.

91 = H XLIV.

Schachtgraf, ? × 0.80, diepte 19.50.

Slechts een klein restant kon nog in 1949 onderzocht worden.

Mannegrav.

Oriëntatie ZW-NO.

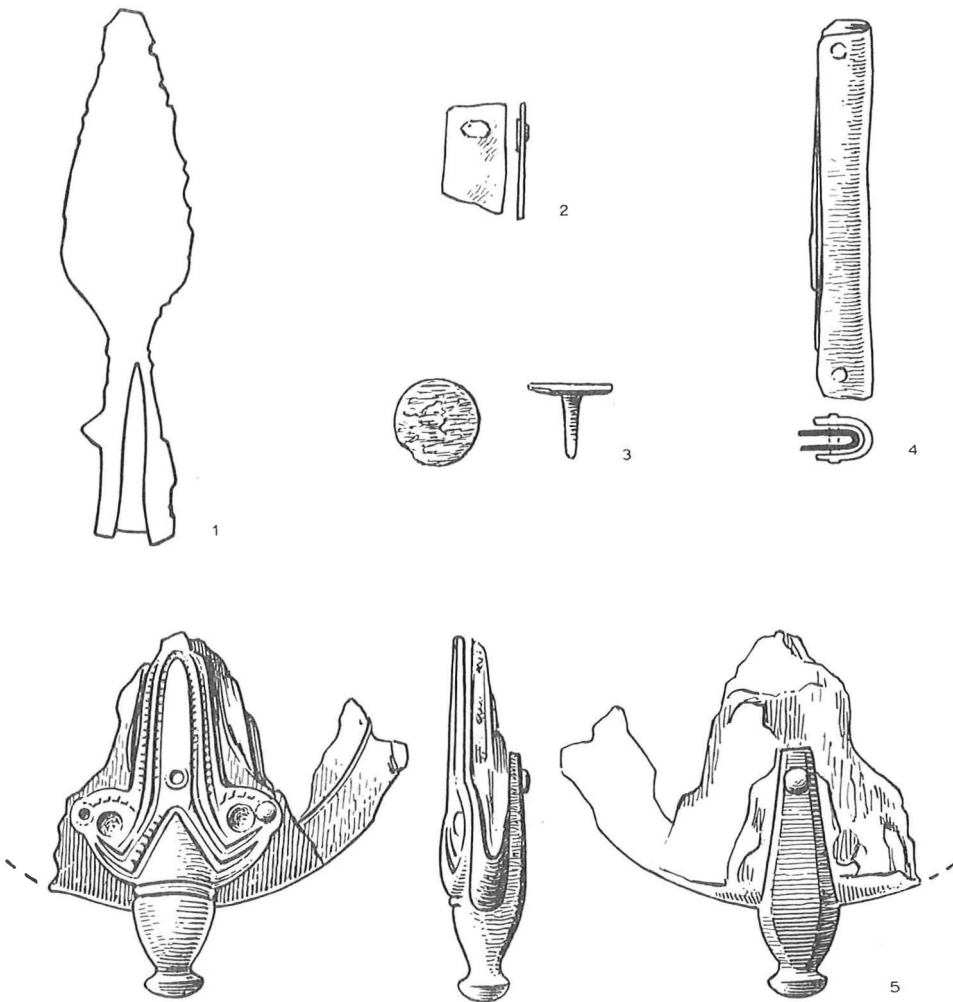

Fig. 45. Inventaris graf 91. 1: 1/3, 2-5: 1/1

1: H 1928, afb. 11n; 2, 4: GAS 508/2; 3: GAS 508/3; 5: GAS 508/1.

Kist, min of meer ovaal, 1.40 × 0.40, resten van een lijksilhouet.

Waarschijnlijk jonger dan 90.

Grafvondsten. Holwerda vond *aan het voeteneinde* een korte breedbladige ijzeren speerpunt met waarschijnlijk gespleten schachtkoker (Holwerda 1928, afb. 11ⁿ; ontbreekt in NLM), 1 c. 0.22, een bronzen nageltje (ontbreekt) en enkele ijzerfragmenten (ontbreken).

In 1949 werd nog gevonden (*waarschijnlijk in de kist tegen de Z kistwand, iets beneden het midden*): een bronzen puntversterker van een zwaardschede (GAS 508/1). Deze heeft een kort massief conisch uiteinde, dat met een halfbolvormige knop afsluit, en omvatte met twee benen de houten met leer beklede schede, waarvan nog resten aanwezig zijn. De ruimte tussen beide benen is c. 0.006. Het been aan de achterkant van de schede is een onversierd staafje met afgeschuinde zijkanten, dat naar het uiteinde iets smaller toeloopt. Het been aan de voorzijde doet denken aan een van boven geziene sterk gestyleerde dierkop. Het is versierd en wat langer en waaiert plat uit in een langgerekt driehoekige vorm met afgeronde punt en twee halfcirkelvormige verbredingen aan de basis, die in het midden een rond gat vertonen; de overgang tussen het staafvormige uiteinde en het platte been wordt gevormd door een iets verhoogd driehoekig gedeelte. Het ornament bestaat uit een krachtige dubbele groef langs de randen van het eigenlijke been en een enkelvoudige langs de randen van de halfcirkelvormige uitsteeksels; de randen zelf zijn gekerfd; het driehoekig middengedeelte is tegen het staafvormig uiteinde afgegrensd door een dubbele groef, en van boven door een gekerfde ribbel. De bevestiging aan de schede geschiedde door middel van 3 nageltjes (één in het midden en twee aan de uiteinden van de halfcirkelvormige uitsteeksels), waarvan er 2 gedeeltelijk zijn bewaard gebleven; beide zijn van ijzer. l 0.047 Bij de *puntversterker* nog een U-vormig gebogen bronsstrip met aan beide uiteinden een bronzen niet (kantbeslag van een zwaardschede; GAS 508/2). l 0.051, b 0.007 En een bronzen nageltje met platte ronde kop, waarop een papierdun zilveren plaatje (GAS 508/3). l 0.009, d kop 0.012

Los in de kuilvulling enkele inheemse scherfjes (GAS 508/4-6).

- 92 Fragment van een schachtgraf of een deel van de kuil van graf 92a(?), diepte 19.70.
92a = H XLIII.

Schachtgraf, 1.70-2.40 × 0.90,
diepte 19.70.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Ouder dan 89?

- 93 Schachtgraf, diepte 19.68.

Oriëntatie N-Z of Z-N.

Geen kist, geen lijksilhouet.

Ouder dan 93a.

Grafvondsten. *Hoog in de kuil van graf 93a* werd een bronzen fibula gevonden, welke hoogstwaarschijnlijk bij het delven van dit laatste graf uit graf 93 werd verspit (GAS 496/1). Het is een

fibula van hetzelfde type als in de graven 67 en 74 voorkomt: een korte gefacetteerde voet, die van achter schuin is afgesneden; een platte bandvormige zijdelings licht afgeschuinde beugel met gefacetteerde uiteinden, die in zijn volle breedte de spiraalas omvat; de beugel is verder versierd met een dubbele groef langs de randen en over het midden met een rij puntcirkels, waartussen telkens twee naast elkaar geplaatste putjes; de fibula heeft een onderstandige spandraad en een bronzen naald en dito

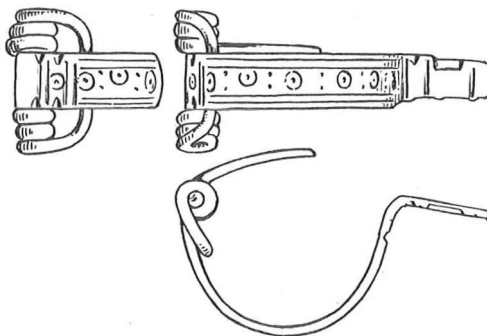

Fig. 46. Inventaris graf 93. 1/1
GAS 496/1.

spiraal om een ijzeren as (as bij restauratie vernieuwd). De naaldhouder en het onderste gedeelte van de naald zijn afgebroken. l 0.042, b spiraal 0.019

Los in de kuilvulling inheemse scherven (afb. 85:4, 6, 15, 17, 39) (GAS 496/2-20).

93a Schachtgraf(?), ? × 0.65, diepte 19.65.

Oriëntatie N-Z of Z-N.

Geen kist, geen lijksilhouet.

Jonger dan 93.

Grafvondsten. *In het N deel van het graf* 3 ijzeren nageltjes, sterk geoxydeerd, maar oorspronkelijk met platte (?) ronde kop (GAS 507/1-3).

De best bewaarde nog l 0.013.

d kop c. 0.01

Een onregelmatig gevormd min of meer conisch spinklosje (fig. 96: 3) van inheemsbruin-grijs aardewerk (GAS 507/4). h 0.012, d 0.025

Verder in de kuil twee brokjes vuursteen (GAS 507/15, 16), een aantal inheemse scherven (fig. 85:31) (GAS 507/5-14) en drie versierde aaneen passende randscherven van terra nigra-achtig aardewerk (fig. 87:6) (GAS 507/16-19).

94-101 Complex van elkaar snijdende grafkuilen, die blijkens de waargenomen oversnijdingen zijn gegraven in de volgorde: 100, 95, 99, 96, 101, 94, 97, 98. De crematie 100a is secundair ten opzichte van 100.

Uit de kaartjes fig. 41 a-c, voorstellende een drietal stadia in de aanleg van dit gravencomplex, blijkt, dat men aanvankelijk de graven zodanig heeft aangelegd, dat de vroegere bijzettingen niet werden gestoord. Pas in het laatste stadium, in het bijzonder bij de aanleg van bijz. 97, werden oudere graven gestoord. Voorts zien wij, dat de graven 94, 97, 98 (en ook 103) onderling een enigszins gelijke afstand bewaren.

94 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.80, diepte 19.90 (ondiep!).

De N afsluiting is bij de opgraving van 1927 niet geconstateerd.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Jonger dan 95, 99, 100.

95 Fragment van een schachtgraf.

Ook van deze juist aangesneden kuil zou men de voortzetting in het door Holwerda onderzochte deel van het grafveld verwachten, maar hij is daar blijkbaar niet waargenomen.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Over een eventuele kist en lijksilhouet valt niets te zeggen.

Ouder dan 94, 96-99, 101.

96 Schachtgraf, 2.80 × 1.00, diepte 19.20.

De N begrenzing moet nog juist in de sleuf van 1927 gelegen hebben, maar is daar niet geconstateerd.

Oriëntatie W-O of O-W.

Kist, 2.20 × 0.46, geen lijksilhouet.

Jonger dan 95, 99, 100, (en 192??), ouder dan 97, 98, 101.

Grafvondsten. *In de ZO hoek van de kist* een afgeknot dubbelconisch spinklosje (fig. 96:4) met iets holle onderkant van zwartgrijs inheems aardewerk (GAS 478/1). h 0.02, d 0.031

Tegen de N wand van de kist c. 0.40 uit de O wand een op doorsnede rechthoekig dun ijzeren staafje met aan het eene uiteinde een verdikking, waaraan houtresten; het andere uiteinde afgebroken (GAS 478/2,3). In tweeën gebroken. l 0.041

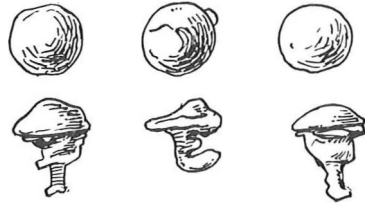

Fig. 47. Inventaris graf 93a. 1/1
GAS 507/1-3.

97 × 0.70, dieptgraf, 1.56 te chachS19.27.

Oriëntatie ZW-NO of NO-ZW.

Geen kist, geen lijksilhouet.

Jonger dan 95, 96, 99, 100.

Grafvondsten. *C. 0.20 uit het midden van de ZO grafrand* een ijzeren mesje met houtresten aan de greepontgen resten van de houten (?) schede aan het bovenende van het lemmet (GAS 520/1). l 0.117

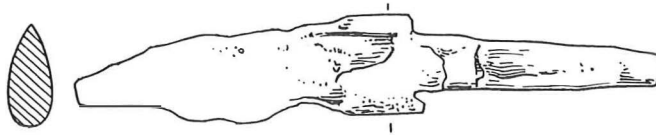

Fig. 48. Inventaris graf 97. 2/3
GAS 520/1.

Drie ondefinieerbare ijzerfragmenten, mogelijk van een 8-vormige schakel met om beide uiterste einden een smal geribd bronzen ringetje (GAS 520/2-4). Grootste fragment l 0.045. Een plat stukje ijzer (GAS 520/5). l 0.48, b 0.015

98 Schachtgraf, 1.74 × 0.85, diepte 19.75.

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, lijksilhouet 1.56, opgenomen een petrosum (vondstno. 32b).

Jonger dan 95, 96, 99, 100.

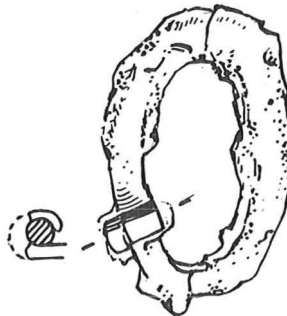

Fig. 49.
Inventaris graf 98. 1/1
GAS 479/1.

Grafvondsten. *Op de middel van de dode* een ijzeren gesp met ovale op doorsnede ronde (?) beugel; de doorn is verloren gegaan, slechts de omvatting rest nog (GAS 479/1). l 0.041, b 0.024

99 Schachtgraf, 2.32 × 1.40, diepte 19.40.

Vrouwegrav.

Oriëntatie Z-N.

Kist, 1.80 × 0.37, van lijksilhouet alleen de schedel herkenbaar.

Jonger dan 95, 100, ouder dan 94, 96-98, 101.

Grafvondsten. *Ter hoogte van de hals van de dode* een snoer van 22 kralen bestaande uit 1 rond kraaltje van opaque glanzend roodbruin glas, h 0.005, d 0.006, 3 vier à vijfvoudig gesegmenteerde kralen van iets doorzichtig lichtblauw glas, met luchtblaasjes, l 0.012, 0.015, 0.018, d 0.006, 2 tweevoudig gesegmenteerde kralen en 1 losgebroken afzonderlijk segmentje van iets doorschijnend groenblauw glas met rood adertje, l 0.004, 0.009, 0.009, d 0.006, 2 tweevoudig, 1 viervoudig, 1 zesvoudig en 1 zevenvoudig gesegmenteerde kraal van opaque glanzend lichtgeel glas, l 0.005, 0.006,

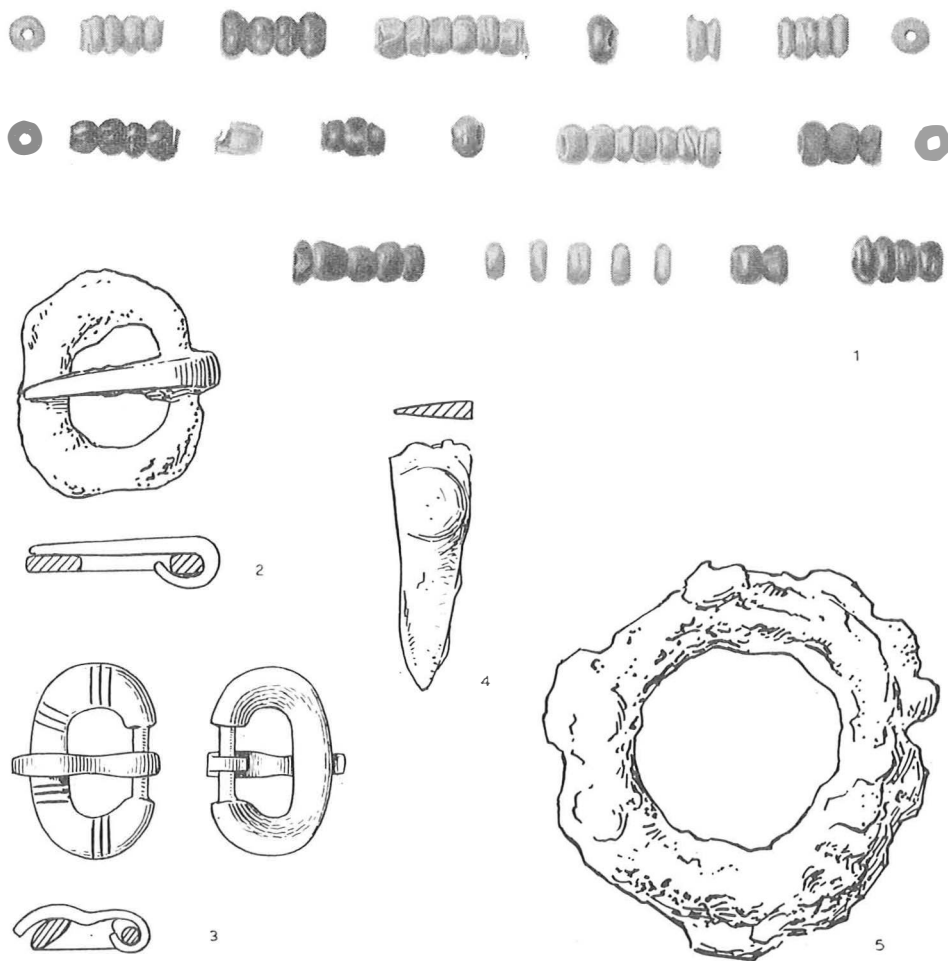

Fig. 50. Inventaris graf 99. 1/1

1: GAS 470/1-22; 2: GAS 471/1; 3: GAS 472/2; 4: GAS 471/2; 5: GAS 472/1.

o.009, o.02, o.022, d o.006, 8 ronde kraaltjes van opaque geel glas, h c. o.003, d o.006, en tenslotte 2 drie à viervoudig gesegmenteerde kralen van opaque donkergroen glas, o.012, o.015, d o.006 (GAS 470/1-22).

Ongeveer in het midden tegen de O wand van de kist een ijzeren gesp met platte ovale beugel en op doorsnede rechthoekige puntig toelopende doorn (GAS 471/1). l o.03
Een plat stukje ijzer, dat aan één kant in een punt uitloopt (de greeptong of punt van een mesje? GAS 471/2). l o.034

Los(?) in de kuil W buiten de kist een bronzen gesp met ovale platte naar binnen schuin oplopende beugel en op doorsnede ronde as voor de eveneens platte ongeveer in het midden even geknikte smalle doorn; op de beugel een ornament van 4 groepjes van 3 radiaal geplaatste groefjes (GAS 472/2). l o.025

Een sterk verroeste op doorsnede ronde ijzeren ring (GAS 472/1). d c. o.045

Los in de kuilvulling een rond plat barnstenen kraaltje (GAS 473), h o.003, d o.009, en enkele inheemse scherven (GAS 472/3-8).

100 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.68, diepte 19.60. Blijkbaar in 1927 ten dele vergraven en niet als graf herkend.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, ? × 0.36, geen lijksilhouet waargenomen.

Jonger dan 202?, ouder dan 94, 96-99, 100a, 101.

Grafvondsten. *Waarschijnlijk ongeveer in het centrum van de kist, dus op de middel van de dode een ijzeren greep tong mesje (GAS 477). l 0.144*

Fragment (aangevuld) van een dubbelconisch potje met scherpe buikknik en vloeiend horizontaal uitgebogen rand, aan de onderkant waarvan een zwakke draairibbel verloopt, van ruwwandig grijswit aardewerk met aan de binnenkant vooral op de bodem zeer geprononceerde draaigroeven (GAS 475). h 0.075, d c. 0.09

Dit potje werd uit scherven gerestaureerd, waarvan er één gevonden is bij de crematie 100a, terwijl bijpassende scherven in de losse grond bij de graven 99 en 100 werden gevonden. Wellicht gaat het hier dus om een bij het graven van het crematiegraf verspitte bijgave van bijz. 100. Een andere mogelijkheid is, dat het potje als bijgave aan de crematie toegevoegd is geweest.

100a Crematie in urn, hoog in de vulling van graf 100, diepte c. 19.90.

Jonger dan bijz. 100 (en 202??).

Vrijwel gave hoge tonvormige urn (fig. 89: 3) met verdikte horizontaal naar buiten omgeslagen rand van oranjebruin tot zwartgrijs ruwwandig aardewerk met aan de buitenkant fijne en in een zone ongeveer midden over de buik wat grovere draaigroeven; eveneens aan de binnenkant grove, maar niet zeer geprononceerde draaigroeven (GAS 476/1). h 0.154, d rand 0.125-0.131, d buik 0.124

Bij de crematie een gesmolten stukje brons(?) (GAS 476/2).

101 Schachtgraf, 1.66 × 0.64.

Vrouwegrav.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Jonger dan 94-96, 99 (en 97???)

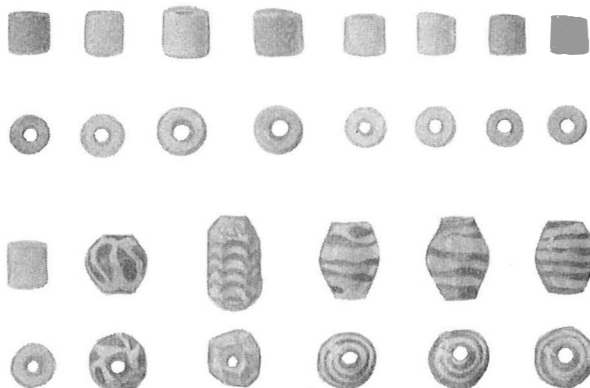

Fig. 52.

Inventaris graf 101. 1/1

GAS 474/1-14.

Grafvondsten. *Verspreid in het graf 14 kralen, en wel 1 cilindrische kraal van opaque mat blauw glas, l 0.0065, d 0.0065, 3 cilindrische kralen van opaque glanzend rood glas l 0.006, d 0.006, 5 cilindrische kralen van opaque mat wit glas, l 0.006 (1 × 0.007), d 0.006 (1 × 0.007), 1 prismoidale kraal van opaque mat wit glas met zilverblauwe golflijnen (uiteinden beschadigd), l 0.012, d 0.009, 2 dubbelconische kralen van opaque mat rood glas met omlopende witte spiraal, l 0.01, 0.011, d 0.009, 0.0095, 1 dubbelconische kraal van mat opaque rood glas met witte zigzag lijn, l 0.008, d 0.008, 1 dubbelconische kraal van opaque mat wit glas met omlopende groene spiraal, l 0.01, d 0.009 (GAS 474/1-14).*

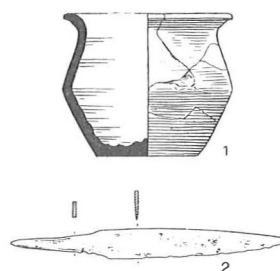

Fig. 51.

51. Inventaris graf 100. 1/4

1: GAS 475; 2: GAS 477.

102 Schachtgraf, 1.20 × 0.35.

Kindergraf.?

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, van het lijksilhouet de schedel herkenbaar, opgenomen enkele emailkapsels (vondstno. 74).

Grafvondsten. *In het midden tegen de O wand* een vrijwel gaaf uit de hand gevormd éénorig potje met afgeronde en iets uitstaande rand van ruwwandig zwartgrijs zachtgebakken inheemsaardeverk (GAS 495/1). h.o. 109, d o. 164 Een merkwaardige vorm, wanneer men in aanmerking neemt, dat het hier waarschijnlijk een kindergrafje betreft.

Los in de kuilvulling crematiefragmenten (vondstno. 74) en enkele inheemse scherfjes (GAS 495/2-3).

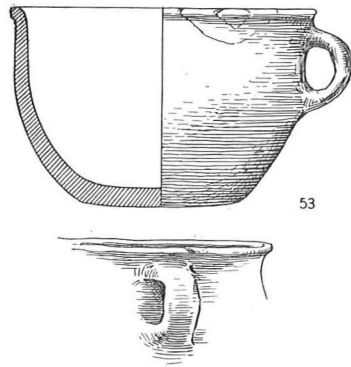

Fig. 53.. Inventaris graf 102. 1/4
GAS 495/1.

103 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.88, diepte c. 19.90.

Het is zeer waarschijnlijk, dat 103 aansluit bij het door Holwerda ten dele onderzochte graf 198 = H XLI.

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, van het lijksilhouet kon de schedel opgenomen worden (vondstno. 33).

Jonger dan 104.

104 Schachtgraf, 2.40 × 1.44, diepte 19.40.

Vrouwegrav.

Oriëntatie O-W of W-O.

Kist, ? × 0.48.

Ouder dan 103.

Door dit graf snijden twee kuilen, misschien een aanwijzing voor vroegere schatgra-

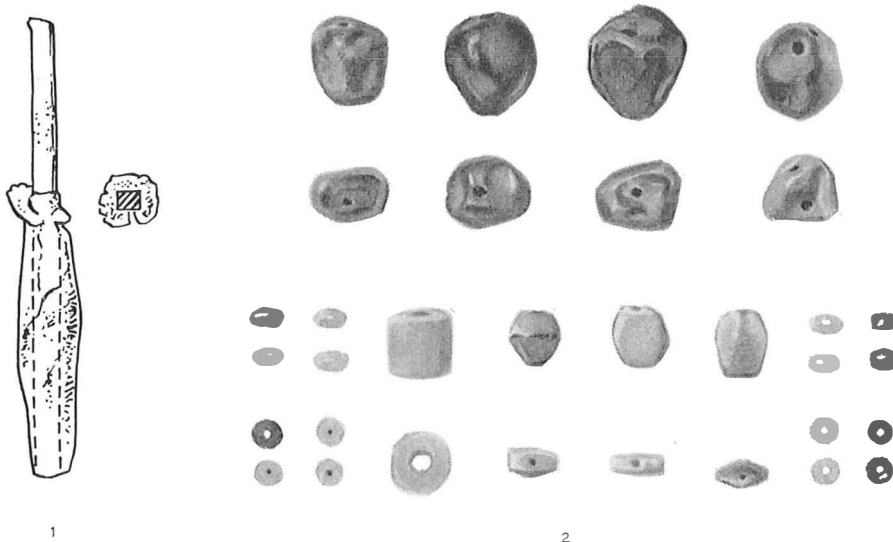

Fig. 54. Inventaris graf 104. 1/1
1: GAS 480; 2: GAS 481/1-17.

verij. In de meest westelijke van beide lagen schedelfragmenten (vondstno. 36) en andere beenderresten, die waarschijnlijk uit het graf zelf verspit zijn.

Grafvondsten. *De kralen, die met de schedelfragmenten in de westelijkste van de twee jongere kuilen lagen*, waren vermoedelijk in het graf meegegeven. 7 zijn van barnsteen en onregelmatig van vorm, l 0.008–0.015 (één van deze kralen vertoont twee extra doorboringen in verschillende richtingen), 1 is cilindrisch en van opaque blauw glas, l 0.008, d 0.008, de overige zijn kleine ronde kralen: 5 van groen opaque mat glas en 3 van iets doorzichtig donkerblauw glas, l c. 0.0035, d c. 0.0045 (GAS 481/1–17).

In de ZW hoek van de kist (of net buiten de kist?) een op doorsnede vierkant ijzeren staafje met om het midden een manchetvormig getand bronzen ringetje (GAS 480). l 0.062

In het O uiteinde van de kist een fragmentje van een op doorsnede rond, gebogen staafvormig bronzen voorwerp (ring, armband? GAS 482). l 0.013

Los in de kuilvulling een aantal inheemse scherven (fig. 85:9, 33, 37) (GAS 482, 483/1–43) een versierde randscherf van terra nigra-achtig aardewerk (fig. 87:1) en crematieresten (GAS 483/44).

105 Schachtgraf, c. 2.00 × 0.80.

Oriëntatie Z–N.

Kist, ? × 0.37, resten van een lijksilhouet.

Grafvondsten. *Ongeveer ter hoogte van de middel van de dode* een bronzen vogelfibula (GAS 512/1). De vogel heeft een grote in het midden gegroefde snavel; de vleugelpartij is door arcering aangegeven en met twee halfronde groeven begrensd; de pootjes zijn eveneens door een halfronde groef van het lichaam gescheiden; het oog is niet

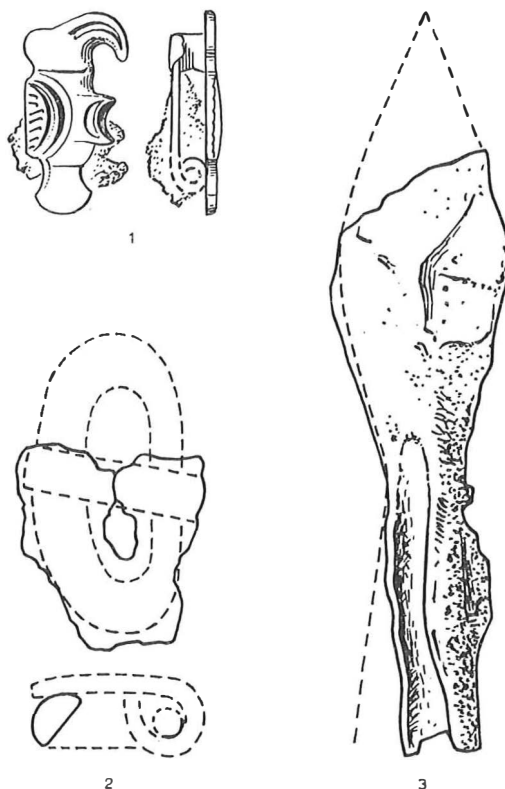

Fig. 55.

Inventaris graf 105. 1/1

1: GAS 512/1; 2: GAS 512/2; 3:
GAS 512/3.

aangeduid. De fibula heeft een aangesoldeerde bronzen naaldhouder en een (thans sterk geoxydeerde) ijzeren spiraal en naald. l 0.026

Vlak bij de vogelfibula, c. 0.15 verder naar N, een gebroken ijzeren gesp met ovale beugel (GAS 512/2) en een fragmentaire ijzeren pijlpunt met gespleten(?) schachtkoker (GAS 512/3). l thans 0.08

Los in de kuilvulling (gedeeltelijk waarschijnlijk uit het door de grafkuil gesneden paalgat) een neolithische scherf (fig. 84:1) (GAS 497a/1), een aantal inheemse scherven (fig. 85:12, 20, 30, 35) (GAS 497a/2-12, 498/3-30) en 2 ronde spinklosjes (fig. 96:6, 7) van inheems aardewerk (GAS 498/1, 2). h 0.02, 0.024, d 0.038, 0.039

106 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.40, diepte 19.75.

Kindergraf.?

Oriëntatie Z-N (N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. In het midden van de kuil, c. 0.40 uit de N wand een gaaf kannetje met cirkelvormige monding, staafvormig verdikte rand en een over de lengte gegroefd oor met aan de basis een ronde del, en zwak ontwikkelde voet van oranjebruin Mayener aardewerk met aan de binnenkant duidelijke draaisporen; schouder en buik door een groeflijng gescheiden (GAS 494). h 0.149, d 0.112

Los in de kuilvulling (waarschijnlijk afkomstig uit de door het graf aangesneden paalgaten) inheemse scherven (fig. 85:3, 42) (GAS 511/1-14).

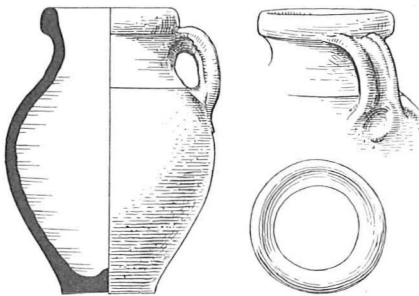

Fig. 56. Inventaris graf 106. 1/4
GAS 494.

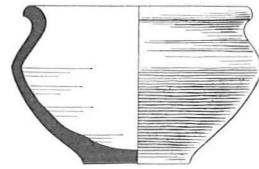

Fig. 57. Inventaris graf 107. 1/4
GAS 485.

107 Schachtgraf, 0.80 × 0.45, diepte 19.80.

Kindergraf?

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. Ongeveer in het centrum van de grafkuil een gaaf laag dubbelconisch schaalteje op lichte standvoet met afgerond vloeiend uitgebogen rand, vrij scherpe buikknik en een ornament van 3 à 4 ondiepe vage wat spirallende groeflijnen op de schouder van rossig Mayener aardewerk met aan de binnenkant draaisporen (GAS 485). h 0.08, d 0.133

108 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.40, diepte 19.65.

Kindergraf?

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Los in de kuilvulling een stukje crematie (vondstno.44) en een paar kleine inheemse scherfjes (GAS 487/1-5).

109 Schachtgraf 1.32 × 0.48, diepte 19.60.

Kindergraf?

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. *C.* 0.50 uit het midden van de N wand een gaaf buikig kannetje op zwakke standvoet met klaverbladvormige monding, enigszins schuin naar beneden gerichte tuit, onverdikte uitgebogen rand en één in de lengte gegroefd oor, van oranjebruin Mayener aardewerk met aan de binnenkant duidelijke draaisporen; op de scheiding van hals en schouder 3 groeven (GAS 486/1). h 0.131, d 0.111

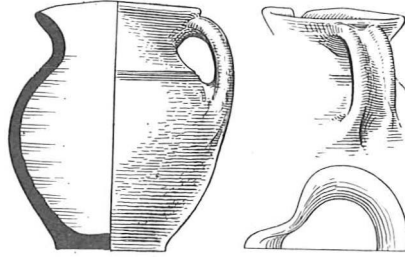

Fig. 58. Inventaris graf 109. 1/4
GAS 486/1.

Ongeveer 0.20 uit het midden van de Z wand een ondefinieerbaar stukje ijzer (vondstno. 43b).

Los in de kuilvulling inheemse scherven (GAS 486/2-8), een stukje crematie en enkele brokjes basaltlava (GAS 486/9).

110 Crematie, beenderplek (vondstno. 41).

111 Crematie, beenderplek (vondstno. 40).

Bij de crematie een klein inheems scherfje (GAS 484).

112 Crematie, beenderplek (vondstno. 39).

113 Schachtgraf, 1.90 × 0.68, diepte 19.60.

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, lijksilhouet 1.55, van de beenderen (vondstno. 82) waren nog gedeelten als zodanig herkenbaar.

Grafvondsten. *In de NO hoek van het graf* werden enkele scherven gevonden, welke pasten aan scherven, die in de omgeving van het graf in losse grond aangetroffen werden en die afkomstig bleken van een tonvormige pot (fig. 89:10) met iets verdikte horizontaal omgeslagen rand van dun ruwwandig oranjegeijs aardewerk met buitenop in het benedendeel enkele vrij vage draaisporen en aan de binnenkant duidelijke, maar geen zeer grove draaigroeven; de bodem is enigszins hol (grafgift of ten opzichte van het graf secundaire urn? GAS 517/1). h 0.194, d c. 0.185

Los in de kuilvulling inheemse scherven en een vuursteenspaantje (GAS 517/2-7).

114 Schachtgraf, 1.96 × 0.68, diepte 19.40.

Oriëntatie Z-N.

Kist, 1.90 × 0.32, lijksilhouet 1.46, de schedel kon worden opgenomen (vondstno. 51).

Jonger dan 115.

Grafvondsten. *Tegen de O kistwand, iets hoger dan de middel van de dode* fragmenten van een ijzeren greeptongmesje (GAS 492). Aan wat waarschijnlijk de greeptong was nog houtresten.

Er tegenover tegen de W kistwand, ongeveer ter hoogte van de middel; een ijzeren gesp met ovale op doorsnede rechthoekige(?) beugel (GAS 493/2). l 0.044

Bij de gesp een bronzen pincet. De in breedte iets verschillende bekken verbreden zich naar onder toe en zijn op het verbrede gedeelte versierd met een schuin kruis van ingegrifte lijnen tussen 2 groeflijnen, waarboven nog eens 3 groefjes; het onderste randje van de ene bek is omgebogen, de andere is aan het uiteinde afgebroken (GAS 493/1). l 0.056

Los in de kuilvulling (?): hoekijzertje en nietje (geen inv. no.).

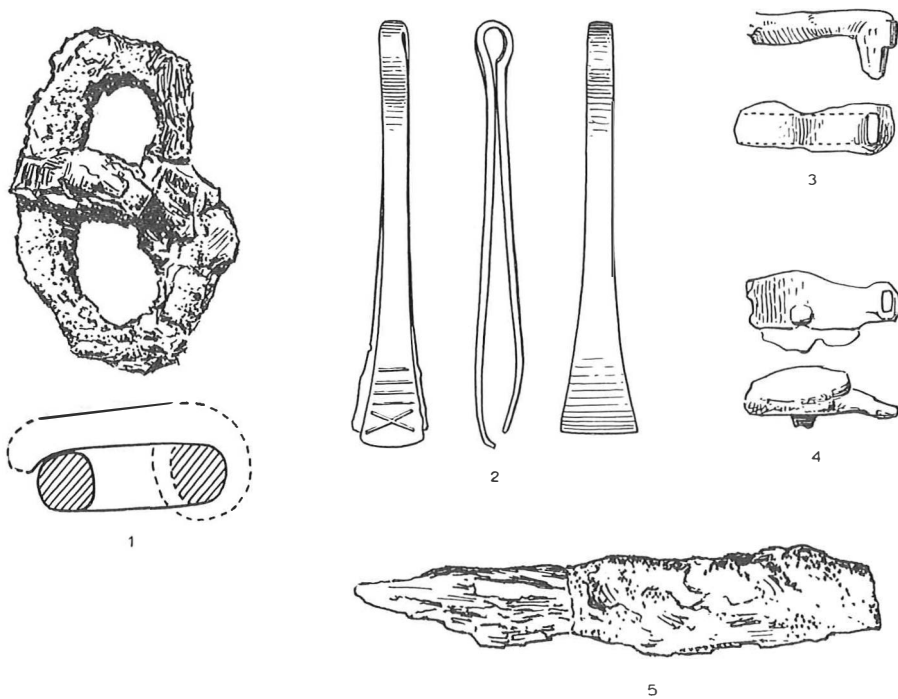

Fig. 59. Inventaris graf 114. 1/1

1: GAS 493/2; 2: GAS 493/1; 3, 4: GAS geen inv. no.; 5: GAS 492.

115 Schachtgraf, 0.84 × ?, diepte 19.85.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Ouder dan 114

Grafvondsten. Ongeveer in het centrum van de kuil een klein dubbelconisch potje (fig. 94:1) met even uitgebogen afgeronde rand, scherpe buikknik, waarop een rij ovale dellen, en met op de schouder 2 groeflijnen van uit de hand gemaakt glanzend zwart angelsaksisch aardewerk (GAS 491). h 0.07, d 0.099

116 Schachtgraf, 1.88 × 1.12, diepte 19.55.

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, lijksilhouet 1.40, een petrosom kon opgenomen worden (vondstno. 79).

Grafvondsten. *Op de hals van de dode* lag bovenop een grote onregelmatig-ronde kraal van lichtgroen glas met luchtblaasjes (GAS 514/1), h 0.011, d 0.02, een vrijwel achthoekig dun bronzen plaatje met onregelmatig-vierkante centrale doorboring (GAS

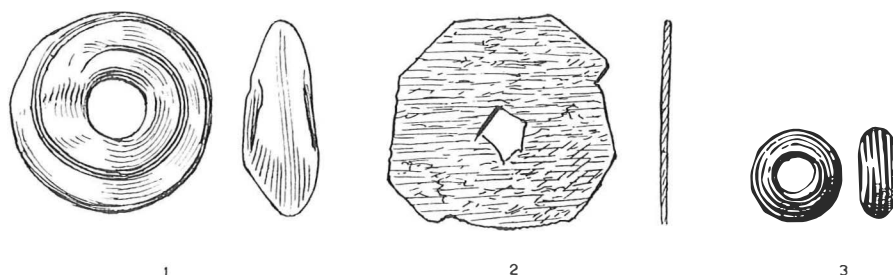

Fig. 60. Inventaris graf 116. 1/1
1: GAS 514/1; 2: GAS 514/2; 3: GAS 514/3.

514/2). d c. 0.03, di 0.001 Verder een platte ronde kraal van enigszins doorzichtig donkerblauw glas (GAS 514/3). h 0.0065, d 0.0125
Los uit de kuilvulling enkele inheemse scherven (GAS 514/4-13).
117 Fragment van een schachtgraf, ? × 0.48.
Oriëntatie Z-N.
Geen kist, lijksilhouet c. 1.40, opgenomen enkele beenderen (vondstno. 46).

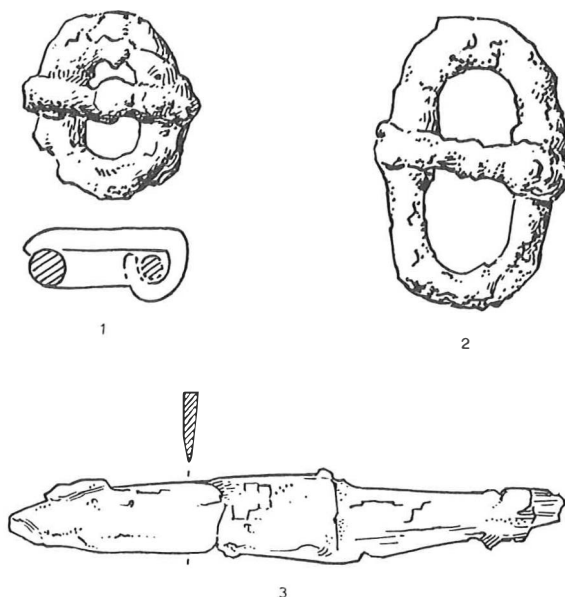

Fig. 61. Inventaris graf 117. 1, 2: 1/1, 3: 1/2
1, 2: GAS 488/1, 2; 3: GAS 490.

Grafvondsten. Ongeveer ter hoogte van de middel van de dode tegen de W kuilwand twee ijzeren gespen met ovale op doorsnede ronde (?) beugel (GAS 488/1, 2). l 0.024, o.039
Aan de rechterkant op de middel van de dode een ijzeren greeptongmesje (GAS 490).
Aan de greeptong houtresten. l 0.146
Los uit de kuilvulling enkele inheemse scherfjes, 4 kleine scherven van draaischijf-aardewerk en crematieresten (GAS 489/1-6).

118 = H I.

Crematie in urn.

Bolle urn (fig. 92:3) met verdikte rand, twee in de lengte gegroefde bandvormige oren, onder de aanzet waarvan een ronde del, (één van de oren afgebroken en in gips gerestaureerd) en op de schouder vier rijen kleine ingestempelde vierkantjes van min of meer gladwandig plekkerig oranjebruin tot zwartgrijs aardewerk; vooral aan de binnenkant bij de bodem geprononceerde draairichels (e 1928/3 63, H no. 92).
h 0.254, d 0.232

119 = H IV.

Fragment van een schachtgraf, ? × 0.85.

Oriëntatie NW-ZO of ZO-NW.

Geen kist, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. *Ongeveer in het centrum van de kuil „op het middel” van de dode een ijzeren gesp met ovale beugel* (e 1928/3 81, H 1928 afb. 10b). De gesp is thans geheel uiteengevallen en niet meer te reconstrueren.

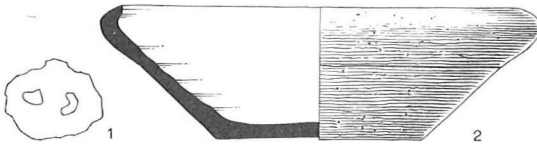

Fig. 62.

Inventaris graf 119. 1/4

1: ROL e 1928/3 81;

2: ROL e 1928/3 21.

Naast de gesp tegen de W grafwand een platte schaal met naar binnen omgebogen puntig toelopende rand, en enigszins holle bodem van roodbruin tot zwartgrijs Mayener aardewerk met aan de binnenkant, die lichter en meer grijswit van kleur is, duidelijke draairichels; buitenop op c. twee derde van de hoogte een groeflijn (e 1928/3 21, H no. 31). h 0.069, d 0.231

120 = H II.

Schachtgraf, 1.40 × 0.60.

Oriëntatie ZW-NO.

Geen kist, van het lijksilhouet alleen de schedel herkenbaar.

Grafvondsten. „*Op het middel*” vond Holwerda enkele onherkenbare ijzerfragmentjes en bronzen plaatjes (e 1928/3 80; de bronzen plaatjes zijn niet meer aanwezig).

121 = H V.

Schachtgraf, 2.40 × 0.90.

Oriëntatie NW-ZO of ZO-NW.

Kistsporen, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. *Ongeveer in het midden tegen waarschijnlijk de O kistwand een ijzeren greeptongmes* (e 1928/3 82). I 0.113 Holwerda verwijst abusievelijk naar zijn afbeelding 11d, waar echter geen mesje, maar een pijlpunt uit graf 131 (= H X) wordt afgebeeld.

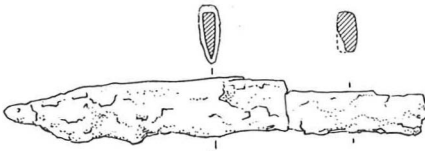

Fig. 63.

Inventaris graf 121. 1/2

ROL e 1928/3 82.

Los in de kuilvulling crematiefragmenten en een gedeeltelijk in gips aangevuld fragment (bodem ontbreekt) van een lampionvormige pot (fig. 91:2) met uitstaande rand,

waarin een dekselgeul, en grove horizontale groeven, met name boven de buikknik, van ruwwandig geel- tot grijsbruin aardewerk met aan de binnenkant zeer geprononceerde draairichels (e 1928/3 50, H no. 74). h c. 0.18, d 0.179

122 = H III.

Schachtgraf, 1.80 × 0.60.

Oriëntatie NW-ZO.

Geen kist, resten van een lijksilhouet.

123 = H VII.

Fragment van een schachtgraf, ? × 1.80-2.50.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Jonger dan 124(?), 125.

Grafvondsten. „Op diepte” een fragment van een ijzeren paardebit (e 1928/3 88). Het eigenlijke bit, van het gebroken type, bestaat uit twee stangen (tengevolge van de ver

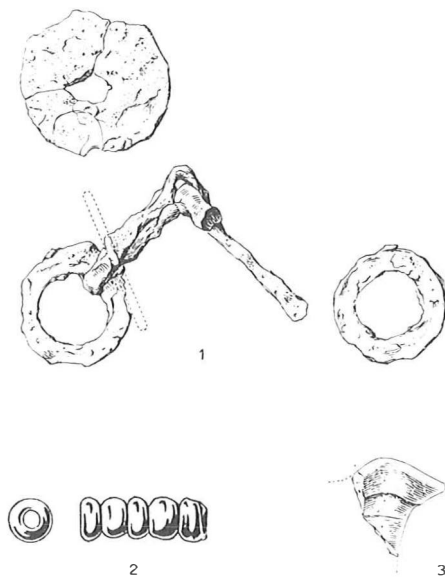

Fig. 64. Inventaris graf 123. 1, 3: 1/4, 2: 1/1

1: ROL e 1928/3 88; 2: ROL e 1928/3 87; 3: ROL e 1928/3 89.

doorgeschreden oxydatie zijn geen details meer waar te nemen), die aan het ene uiteinde met een oog in elkaar grijpen, aan het andere met een oog een grote platte ring omvatten. De „scharnietjes voor lederwerk”, die Holwerda aan deze ringen beschrijft zijn inmiddels grotendeels verloren gegaan. Ter hoogte van de aanzet van het oog, dat de ringen omvat, werden de stangen omklemd door een platte ronde schijf, waarvan er in Holwerda's tijd nog één aanwezig was. Deze is nu echter losgeraakt en in stukken gebroken. 1 van het eigenlijke bit (thans V-vormig vastgeroest) c. 0.16, d van de platte ringen c. 0.06, d van de platte schijf c. 0.07.

Verder (*waarschijnlijk los in de vulling*) een fragment van een buisvormige vijfvoudig gesegmenteerde kraal van enigszins doorschijnend blauw glas met luchtblaasjes (e 1928/3 87). l 0.0175, d 0.006

Los in de kuilvulling een randscherf van een kan met klaverbladvormige monding van ruwwandig oranjebruin draaischijfaardewerk en twee kleine scherfjes van inheems aardewerk (e 1928/3 89).

124 = H VI.

Schachtgraf, grafkuil niet aangegeven.

Vrouwegrav.

Kist, 1.95 × 0.60, van het lijksilhouet de schedel herkenbaar.

Ouder dan 123?

Grafvondsten. „Op de borst” een bronzen gesp met niervormige plaat (e 1928/3 83).

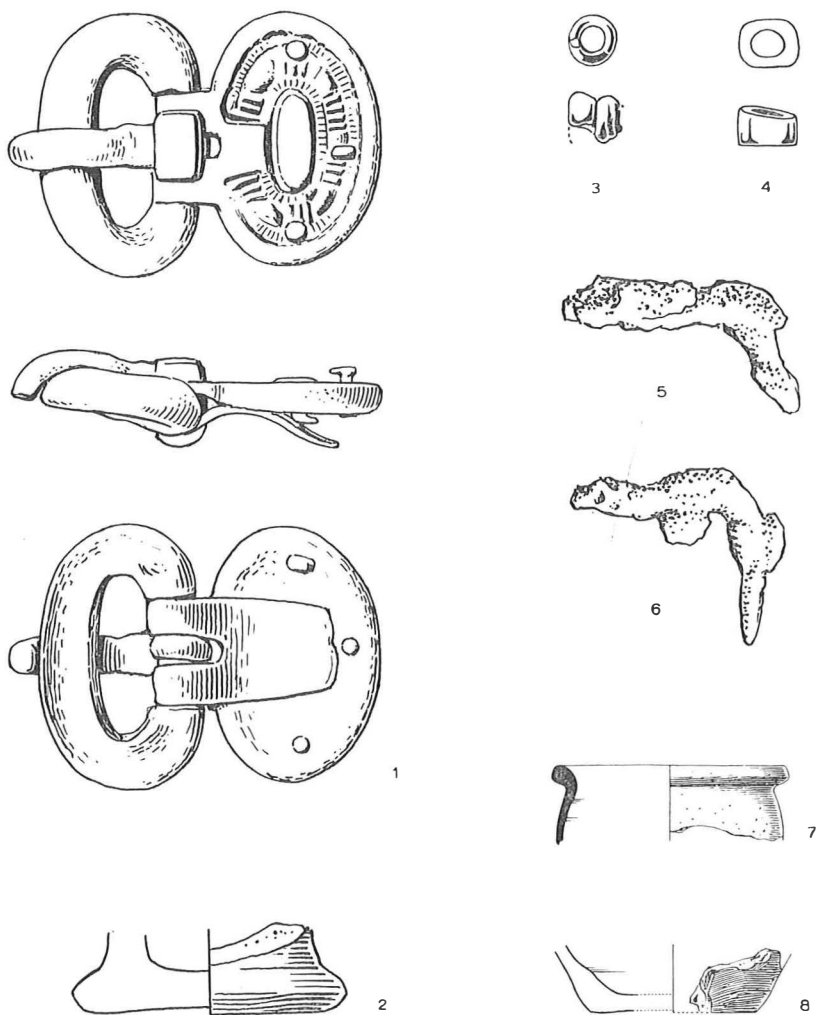

Fig. 65. Inventaris graf 124: 1-6: 1/1, 7, 8: 1/4
 1: ROL e 1928/3 83; 2, 7, 8: ROL e 1928/3 85; 3, 4: ROL e 1928/3 84;
 5, 6: ROL e 1928/3 86.

De schuin aflopende van onder holle ovale beugel is door middel van een lange smalle naar achteren omgebogen strip (oorspronkelijk waarschijnlijk draaibaar) met de plaat verbonden; de doorn heeft aan de basis een verhoogde rechthoekige verbreding; de

plaat, die met drie bronzen nageltjes op het leer bevestigd was, heeft een hoog smal-ovaal middengedeelte en een opstaande rand; in het verlaagde tussenliggende gedeelte verlopen drie gekerfde ribbels (de details van deze versiering zijn tengevolge van de patinerings- en aangekoekt vuil slecht waarneembaar). l totaal 0.0495, h beugel 0.035, h plaat 0.033

Verder (eveneens op de borst?) twee kraaltjes (e 1928/3 84). Eén is een op doorsnede afgerond rechthoekige kraal van opaque groen glas, l 0.005, gr d 0.0075; de andere is een fragment van een gesegmenteerde kraal van enigszins doorschijnend blauw glas met luchtblaasjes, l 0.007, d 0.0065

Los in de kuilvulling twee haakvormig gebogen ijzeren strips (hoekijzertjes?), l c. 0.025, en een derde ondefinieerbaar ijzerfragmentje (e 1928/3 86).

Een randscherf met verdikte omgeslagen rand van ruwwandig bruingrijs draaischijfaardewerk, een kleine randscherf eveneens van ruwwandig draaischijfaardewerk, een klein voetje van terranigra-achtig aardewerk, een inheemse bodemscherf en twee kleine inheemse scherven (e 1928/3 85).

125 = H VIII.

Fragment van een schachtgraf, ? × 0.55.

Oriëntatie waarschijnlijk NW-ZO.

Kist, resten van een lijksilhouet.

Ouder dan 123, 130.

Grafvondsten. *Ongeveer in het centrum van het graf, dus op de middel van de dode* een ijzeren gesp met ovale beugel (door Holwerda niet afgebeeld; in ROL niet geïnventariseerd; niet aanwezig in NLW).

Los in de kuilvulling inheemse scherfjes (in ROL niet geïnventariseerd; niet aanwezig in NLW).

126 = H IX.

Schachtgraf, grafkuil niet aangegeven⁸.

Kindergraf??

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, 1.05 × 0.65, geen lijksilhouet.

Ouder dan 127?

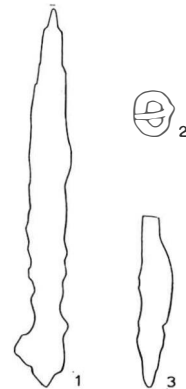

Fig. 66.

Inventaris graf 126. 1/4

1: H 1928 afb. 11c; 2: H 1928 afb. 10e; 3: H 1928 afb. 11h.

Grafvondsten. *Ongeveer tegen het midden van de W kistwand* een lang ijzeren mes, l c. 0.20, (H 1928, afb. 11c) en een klein ijzeren mesje, l c. 0.09, (H 1928, afb. 11h).

Eveneens ter hoogte van de middel van de dode een bronzen gespje met ovale beugel (ornament? H 1928, afb. 10e) en een ijzeren gespje (door Holwerda niet afgebeeld).

Los in de kuilvulling fragmenten van een „cilindervormige pot van rossig – ruwwandig – aardewerk” (door Holwerda niet afgebeeld).

De inventaris van dit graf is in ROL niet geïnventariseerd en is niet aanwezig in NLW.

127 = H 3.

Crematie in urn (in de urn zijn geen crematieresten meer aanwezig).

Jonger dan 126?

Lampionvormige urn (fig. 95:5) met iets uitstaande weinig verdikte rand, waarin een

zwakke dekselgeul, met een flauwe ribbel direct onder de rand en met een enigszins holle onregelmatig afgesneden bodem van ruwwandig oranjebruin tot grijsbruin aardewerk met buitenop zwakke, aan de binnenkant duidelijke draaisporen (e 1928/3 27, H no. 40). h o.112, d o.12

128 Klein rechthoekig kuiltje, 0.60 × 0.50, grafje?

129 = H I.

Schachtgraf, 1.90 × 0.75.

Mannegrav.

Oriëntatie W-O.

Geen kist, resten van een lijksilhouet.

Gravfondsten. *Midden tegen de Z wand van het graf*, (rechts) „aande heup” een ijzeren gesp met ovale beugel (e 1928/3 79; H 1928, afb. 10a; ontbreekt) en *daaronder* „aanden (rechter)voet” een lange smalbladige ijzeren speerpunt met waarschijnlijk niet gespleten schachtkoker van c. één derde van de totale lengte, waarvan nog slechts een klein gedeelte, met daarin enkele houtresten, over is (e 1928/3 78). 1 thans (punt en uiteinde schachtkoker afgebroken) o.242

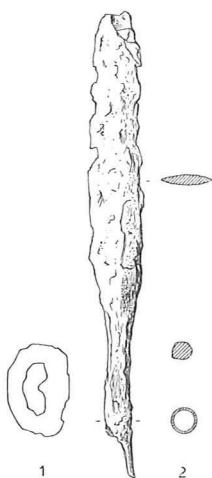

Fig. 67. Inventaris graf 129. 1/4

1: ROL e 1928/3 79; 2: ROL e 1928/3 78.

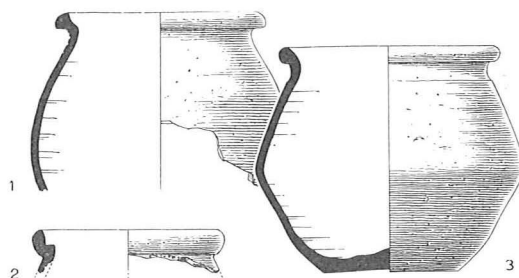

Fig. 68. Inventaris graf 130. 1/5

1, 2: ROL e 1928/3 26; 3: ROL e 1928/3 32

130 = H XII.

Fragment van een schachtgraf, ? × c. 1.50.

Paardegraf.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Ouder dan 133, 134, jonger dan 125, 131.

In de kuil „geringe, zeer grove beenfragmenten, van een dier” (e 1928/3 102). Het zijn: een kies (praemolaar of molaar) uit de boven kaak van een paard en twee fragmenten van de linker humerus van een paard, althans van een grote herkauwer⁹.

Onderin een dubbelconische pot met vrij scherpe buikknik, iets uitgebogen iets verdikte afgeronde rand en enigszins holle bodem van ruwwandig geelbruin tot zwartgrijs aardewerk met zowel aan de binnen- als aan de buitenkant tamelijk zwakke draairichels (e 1928/3 32, H no. 47). h o.146, d o.175. In de pot bevinden zich merkwaardigerwijs enkele fragmenten van, naar het lijkt, menselijke gecalcineerde beenderen. Het zijn overigens slechts weinige kleine fragmentjes, die misschien bij toeval naderhand in de pot geraakt zijn en er niet mee tesamen zijn gevonden.

Een randfragment van een lampionvormige pot met schuin uitstaande verdikte afgeronde rand, waarin een dekselgeul, van oranje tot zwartgrijs ruwwandig aardewerk

met aan de binnenkant draaigroeven (e 1928/3 26, H no. 39), twee kleinere randscher-
ven van ruwwandig draaischijfardewerk, waarvan één met dekselgeul, en een buik-
scherf van hetzelfde materiaal (e 1928/3 26).

Een paar vuursteenfragmenten (e 1928/3 99, ontbreken) en een klompje gesmolten
lichtgroen glas met luchtblaasjes (e 1928/3 100).

Los in de kuilvulling 4 kleine inheemse scherfjes (e 1928/3 101).

131 = H X.

Schachtgraf, grafkuil niet aangegeven⁸.

Mannegrav.

Oriëntatie Z-N.

Kist, 1.65 × 0.65, resten van een lijksilhouet.

Ouder dan 130.

Grafvondsten. *Tegen de W kistwand, ongeveer ter hoogte van de borst(?) naast het
lichaam* een ijzeren francisca (e 1928/3 90; H 1928, afb. 111). l c. o.19

„Op het midden” lagen blijkbaar een aantal voorwerpen bij elkaar: twee ijzeren pijl-
punten met vrij breed-ovale punt, waarvan bij één de schachtkoker gedeeltelijk is
afgebroken (e 1928/3 91, 92; H 1928, afb. 114, e). l c. o.10

Verder: een ijzeren mesje (e 1928/3 94; niet door Holwerda afgebeeld), een „ijzeren
staafje aan beide zijden strikvormig omgebogen” (e 1928/3 93; niet door Holwerda
afgebeeld), een ijzeren staafje „met aan weerszijden, in verschillende richting daaraan
bevestigd, een z.g. krabber van geretoucheerden vuursteen” (e 1928/3 95; H 1928,
afb. 13a).

Tenslotte enkele „onherkenbare ijzerfragmentjes” (e 1928/3 97) en een los vuursteen
krabberje (e 1928/3 96).

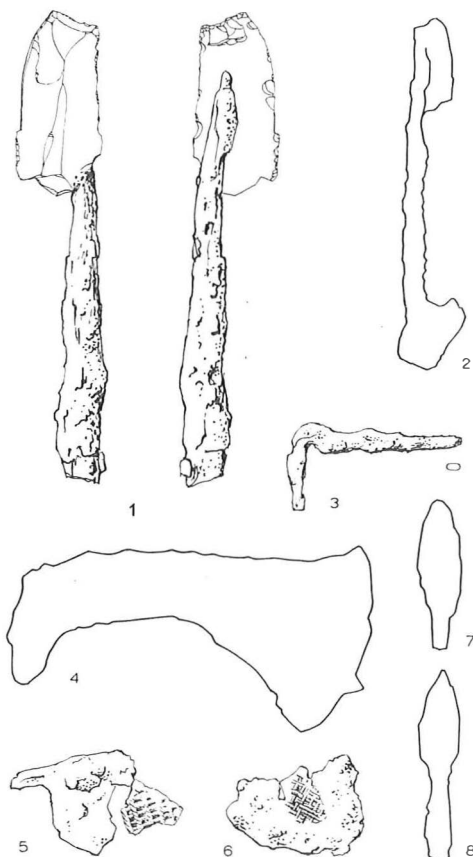

Fig. 69. Inventaris graf 131.

1, 3, 5, 6: 1/1, 2, 4, 7, 8: 1/1

1, 2: ROL e 1928/3 95;

3: ROL e 1928/3 97;

4-6: ROL e 1928/3 90;

7, 8: ROL e 1928/3 91, 92.

Van deze grafinventaris zijn momenteel in ROL nog slechts aanwezig: de ijzerfragmenten (e 1928/3 97), die inderdaad voor het grootste gedeelte ondefinieerbaar zijn. Twee ervan zijn gebogen en vertonen aan de holle kant houtresten; zij zijn dus waarschijnlijk afkomstig van een schachtkoker (van een speerpunt?; enkele fragmenten lijken van het blad van een speerpunt afkomstig te zijn). Aan twee platte stukjes roest, waarvan één het inventarisno. e 1928/3 90 draagt (dus afkomstig van de Francisca) kleven weefselresten. Verder komt onder de fragmenten een smalle haakvormig gebogen ijzeren strip (hoekijzertje) voor. l 0.044, b 0.005

Van het staafje met de twee vuursteentjes is nog slechts de rechter helft over; op Holwerda's foto (H 1928, afb. 13a) is reeds even links van het midden een breuk zichtbaar. Het is thans nog 0.124 lang, de oorspronkelijke lengte moet c. 0.21 bedragen hebben (afb. 13a dus iets kleiner dan $\frac{1}{2}$ ware grootte). Het staafje lijkt op doorsnede rond te zijn geweest en eindigt ongeveer halverwege het stukje vuursteen. Het ziet er naar uit, alsof vuursteen en staafje momenteel enkel door roest bijeengehouden worden, maar de plaatsing kan niet toevallig zijn, daar zich ook aan het andere uiteinde van het staafje een vuursteentje bevonden heeft. Zij waren oorspronkelijk waarschijnlijk aan de staaf vastgebonden. Het bewaard gebleven stuk vuursteen is een grote kling, die wat type betreft zeer goed uit het mesolithicum of zelfs palaeolithicum kan stammen¹⁰ en aan de twee lange zijden en het korte uiteinde gebruiksretouches vertoont. l 0.048, d 0.028 De vorm van het andere stukje vuursteen is uit Holwerda's afbeelding niet op te maken.

Los in de kuilvulling twee kleine inheemse scherfjes (e 1928/3 98).

132 = H XIV.

Schachtgraf, grafkuil niet aangegeven⁸.

Oriëntatie c. W-O.

Kist, smal, enigszins ovaal, 1.75 × 0.45, resten van een lijksilhouet.

133 = H 2.

Crematie in urn.

Jonger dan 130.

Wijde tonvormige urn (fig. 89:1) met omgeslagen van boven afgeplatte rand en enigszins holle en ruw afgesneden bodem van grijswit ruwwandig aardewerk met vooral aan de binnenkant duidelijke draairichels (e 1928/3 38, H no. 57). h 0.21, d 0.231.

134 = H XI.

Fragment van een schachtgraf, grafkuil niet aangegeven⁸.

Oriëntatie Z-N.

Kist (Holwerda geeft waarschijnlijk op zijn kaart de omtrek van de kist aan), ? × 0.60, van het lijksilhouet de schedel herkenbaar, een kies bewaard.

Jonger dan 130, 136.

Grafvondsten. *In de halsstreek van de dode* „enige kralen” (door Holwerda niet afgebeeld).

Ongeveer in het centrum van de kist, dus op de middel van de dode, een ijzeren gesp (door Holwerda niet afgebeeld).

Verder in de kist op niet nader aangeduide plaats (los in de vulling?) „een klein fragment van een terra-nigra potje” (door Holwerda niet afgebeeld).

Los in de vulling scherven van ruwwandig draaischijfaardewerk (H 1928, p. 100).

De inventaris van dit graf is in ROL niet geïnventariseerd; in NLW niet aanwezig.

135 Klein vierkant kuiltje, 0.50 × 0.50 (grafje?) met inheems potje (fig. 86:1).

136 = H 4.

Crematie in urn.

Jonger dan 137.

Lampionvormige urn (fig. 91:3) met schuin uitstaande afgeschuinde rand, waarin een flauwe dekselgeul, en met onregelmatig afgesneden bodem van ruwwandig bruin-

- geel tot zwartgrijs aardewerk met aan de buitenkant zwakke, aan de binnenkant duidelijke draairichels (e 1928/3 49, H no. 73). h o.186, d o.184
- 137 Door Holwerda niet genummerd.
Fragment van een schachtgraf.
Paardegraf?
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Ouder dan 134, 136.
- 138 = H 5.
Crematie in urn.
Tonvormige urn (fig.89:4) met zeer weinig uitgebogen afgeronden rand van ruw-wandig draaischijfaardewerk (e 1928/3 31, H no.46; ontbreekt). h o.215
- 139 = H 8.
Crematie in urn.
Kogelpotachtige urn (fig.95:2) met iets uitstaande afgeronde rand, niet zeer geprononceerde schouder/buikknik en nog enigszins vlakke bodem van dun- en tamelijk gladwandig oorspronkelijk glanzend zwartgrijs uit de hand gevormd aardewerk; beneden de buikknik fijne onregelmatige groeflijntjes – soort „Kammstrich” ornament (e 1928/3 7, H no. 10). h p.125, d o.148
Tussen de crematieresten een randscherf en een met rijen ingestempelde vierkantjes geornamenteerde scherf van zwartgrijs draaischijf(?) aardewerk. Beide kunnen tot dezelfde pot behoren: de randscherf lijkt juist boven een rij ingestempelde vierkantjes afgebroken te zijn. Of scherven en crematie tezamen gevonden zijn, is niet meer na te gaan.
- 140 = H 6.
Crematie, beenderplek.
- 141 = H 7.
Crematie, beenderplek.
- 142 Door Holwerda als recent beschouwd.
Men zou het kleine rechthoekige kuiltje, 0,50 × 0,40. dat toevallig (?) in het centrum van een vierkante greppel ligt, die graf 137 en 143 snijdt, echter ook als een grafje kunnen beschouwen, dat dan met 73 en 194 te vergelijken zou zijn.
- 143 = H XVII
Schachtgraf, grafkuil niet aangegeven⁸.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Kist, 1.85 × 0.45, geen lijksilhouet.
Grafvondsten. „Op het midden” twee kraaltjes (door Holwerda niet afgebeeld; in NLW niet meer te identificeren) „Iets lager” bronzen gespje met ijzeren doorn en vaste driehoekige in drie lobben eindigende plaat; ter bevestiging aan de gordel dienden twee in de lengte as van de plaat geplaatste doorboorde wangen; aan de onderkant van de plaat lederresten (NLW, geen inv. no.)
l o.043, b beugel o.02†

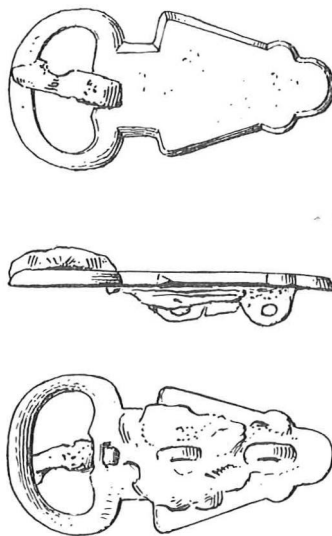

Fig. 70. Inventaris graf 143. 1/1
NLW geen inv. no.

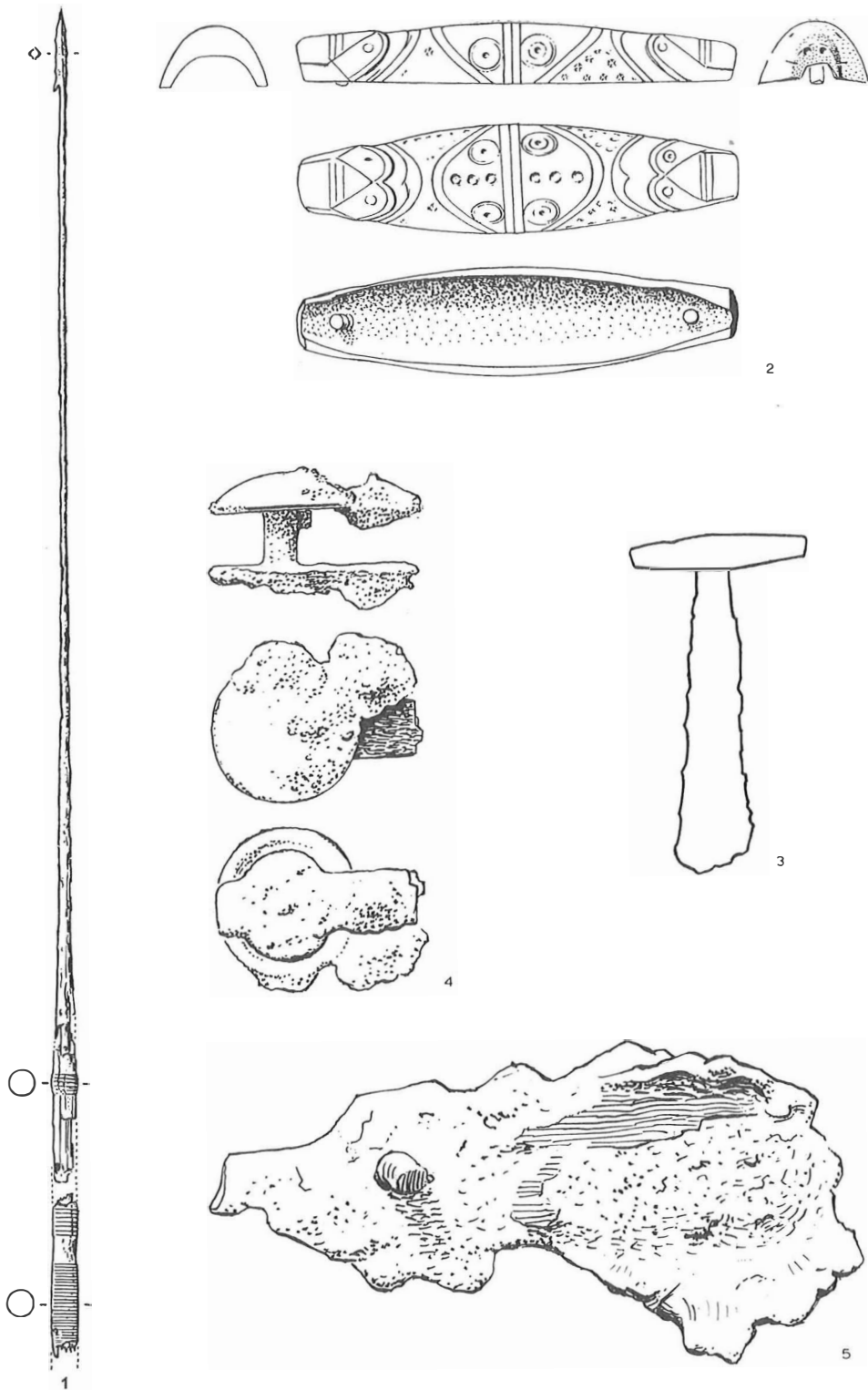

Fig. 71. Inventaris graf 144. 1: 1/8, 2, 4, 5: 1/1, 3: 1/3
 1: ROL e 1928/3 103; 2: ROL e 1928/3 104; 3: ROL e 1928/3 104, naar H 1928 afb. 13c;
 4, 5: ROL e 1928/3 106.

144 = H XVI.

Schachtgraf, grafkuil niet aangegeven⁸.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, 1.65 × 0.50, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. *Buiten langs de O rand van de kist en 0.37 boven de bodem van de kuil* een ijzeren ango (e 1928/3 103). De grotendeels cilindrische schachtkoker loopt conisch uit in de doorsnede hoekige (?) speerstang. De koker was reeds bij het vinden aan de onderkant beschadigd, inmiddels is het ondereinde geheel uiteengevallen en is de koker hogerop nog tweemaal gebroken. Hierdoor is het fragment van de houten schacht, dat in de koker bewaard gebleven is, plaatselijk blootgekomen. De schacht loopt in het conische gedeelte van de koker toe in een scherpe punt, waaraan de snijsporen nog duidelijk te zien zijn.

Het cilindrische deel van de koker was plaatselijk omwonden. De bevestiging van de koker aan de schacht geschiedde middels ijzeren nageltjes, waarvan er o.a. nog twee in het puntige uiteinde van de houten schacht te zien zijn. De punt van de ango is zeer dun, hij verdikt zich ten opzichte van de speerstang maar heel weinig, en is langgerekt pyramidaal van vorm. Slechts van één van de weerhaken is nog een klein fragment bewaard.

l, als gemeten door Holwerda, 1.67. De lengte van de schachtkoker zal c. 0.50 geweest zijn, l hals + punt c. 1.10, l punt c. 0.085, d schachtkoker 0.026, d hals (thans!) c. 0.01, d punt c. 0.014

De plaatsing van de overige grafgiftten in de kist kan niet meer met zekerheid worden vastgesteld. (De ijzerfragmenten en misschien ook de bronzen nietkop lagen mogelijk aan het Z uiteinde van de kist; het bronsbeslag met houtresten ongeveer ter hoogte van de middel van de dode en de zwaardgreep in het N uiteinde van de kist???)

Versierde bronzen zwaardknop (e 1928/3 104). De „ijzeren doorn, gedeeltelijk nog met houtdeeltjes bezet”, die Holwerda nog als aan de knop bevestigd beschrijft en afbeeldt (H 1928, afb. 13c) is niet meer aanwezig. De knop is hol en staat op een langgerekt-ovale grondvlak met afgeknotte uiteinden; hij loopt aan weerszijden in een dierkop uit. Het ornament bestaat overwegend uit groeflijnen; daarnaast treden stempelindrukken op. De binnentekening van de dierkoppen is aangegeven met groeflijnen: een groef volgt de contour van de oren, groeflijnen grenzen de oogpartijen tegen een driehoekig middengedeelte af, 3 groeven bevinden zich aan de basis van de snuit, die ook zijdelings door een groeflijn begrensd wordt; de ogen worden door kleine cirkeltjes aangeduid; in één van de afgevlakte korte kanten van de knop zijn door 2 putjes de neusgaten aangegeven. Het zwak gewelfde middengedeelte wordt door 3 groeflijnen over het midden in 2 helften gedeeld, die elk door 2 gebogen dubbele groeven nog verder zijn onderverdeeld; de 2 grootste ongeveer halfcirkelvormige velden aan weerszijden van het midden hebben elk in de hoeken een puntcirkel; de kleinere ongeveer driehoekige buitenste velden zijn, te oordelen naar één, dat van oxydatie vrij gebleven is, versierd met kruisstempeltjes. Over de rug en langs de benedenranden verloopt een rij stempeltjes, waarvan de vorm tengevolge van de oxydatie niet geheel duidelijk is. De bevestiging geschiedde doormiddel van een meegegoten (aan de bovenzijde niet zichtbaar) thans gedeeltelijk afgebroken bronzen nageltje aan elk der uiteinden. l 0.064, b uiteinden 0.007, 0.008, b midden 0.016, h uiteinden 0.006, h midden 0.009

Ijzeren niet met een met brons geplaatste (althans aan de bovenzijde groen geoxydeerde) bolle kop vastzittend op een smal plat ijzerfragment, dat zich onder de nietkop cirkelvormig verbreedt, en waaraan op de naar de nietkop toegewende kant nog houtresten kleven (waarschijnlijk een fragment van een schildgreep; e 1928/3 106). h 0.017, ruimte tussen nietkop en ijzeren plaatje c. 0.008, d nietkop 0.022, l ijzeren plaatje 0.03, b ijzeren plaatje 0.016 en 0.009

Onder hetzelfde nummer zijn verder enkele ijzerfragmenten geïnventariseerd, waarvan één zeer waarschijnlijk ook een deel van een schildgreep. Het is aan beide uiteinden afgebroken; het heeft één brede einde met opstaande randen en is aan het andere juist daar afgebroken, waar het zich na door een thans afgebroken ijzeren nagel doorboord te zijn, aanzienlijk begint te versmallen. De breedte van dit smalle gedeelte, 0.009, komt overeen met die van de ijzeren strip onder de boven beschreven niet. Aan de kant met de opstaande randen nog enige houtresten. l 0.094, b aan breedste einde 0.022

Verder beschrijft Holwerda een houtfragment met dun bronsbeslag, waarvan nog twee minuscule stukjes over zijn (mogelijk afkomstig van de zwaardschede; e 1928/3 105).

Los in de kuilvulling twee inheemse scherfjes (e 1928/3 107).

145 Door Holwerda niet genummerd.

Fragment van een schachtgraf, ? × 0.70.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

146 = H 10.

Crematie in urn, excentrisch gelegen binnen een ronde kringgreep, die door graf 143 en 144 gedeeltelijk vergraven lijkt te zijn. Dat greppel en crematie bij elkaar horen is door de excentrische ligging van de urn binnen de greep niet absoluut zeker; bovendien is het ongeveer centrum door de genoemde grafkuilen gestoord.

Enigszins dubbelconische urn (fig. 90: 2) met verdikte van boven afgeronde van onder geprofileerde omgeslagen rand, geprononceerde buikknik en lichtelijk holle bodem van ruwwandig oranjegeel aardewerk met aan buiten- en binnenkant grove draairichels (e 1928/3 40, H no. 63). h 0.207, d 0.215 Absubievelijk schrijft Holwerda (H 1928, p. 100) de pot e 1928/3 49, H no. 73, aan dit brandgraf toe. Deze is echter bij 136 gevonden.

147 = H 9.

Crematie in urn.

Onderstuk van een bolbuikige urn (fig. 92: 2) met op de scheiding van schouder en buik een rij ondiepe ronde tot ovale indrukjes, op de buik, met name ter hoogte van de grootste breedte, fijne ongeveer horizontaal verlopende groefjes, en met een dikke holle bodem, op de onderkant waarvan zich twee concentrische cirkelgroeven bevinden, van gladwandig plekkerig licht- tot zwartgrijs draaischijfaardewerk (e 1928/3 14, H no. 18). h 0.117, d 0.14

Tussen de crematieresten een randscherf van ruwwandig draaischijfaardewerk en een zwartgrijze scherf met rijen ondiepe vierkante indrukjes.

148 = H XXI.

Schachtgraf, 2.50 × 1.00.

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, van het lijksilhouet is nog slechts de schedel zichtbaar.

Grafvondsten. *In de NW hoek van het graf* „op diepte van den kuil” een fragment van een schaal van Mayener aardewerk met naar binnen omgebogen puntig toelopende rand (e 1928/3 22, H no. 32; ontbreekt).

Waarschijnlijk op de borst van de dode 3 kraaltjes (e 1928/3 146). Het zijn vrij platte ronde kraaltjes: één van opaque geel glas met 2 onregelmatige elkaar kruisende rode zigzaglijnen, h 0.006, d 0.0095, één van verweerd opaque wit glas, waarin onregelmatige rode vlekken, h 0.0055, d 0.009, één van opaque rood glas met 2 onregelmatige elkaar kruisende rode zigzaglijnen en in het centrum van de door deze lijnen omsloten ongeveer ruitvormige velden een witte stip, h 0.006, d 0.0085.

Misschien bij de kraaltjes een zeer dun langwerpige rechthoekig bronzen plaatje, waarvan beide (?) uiteinden zijn omgeslagen en dat ongeveer in het midden een nietgat

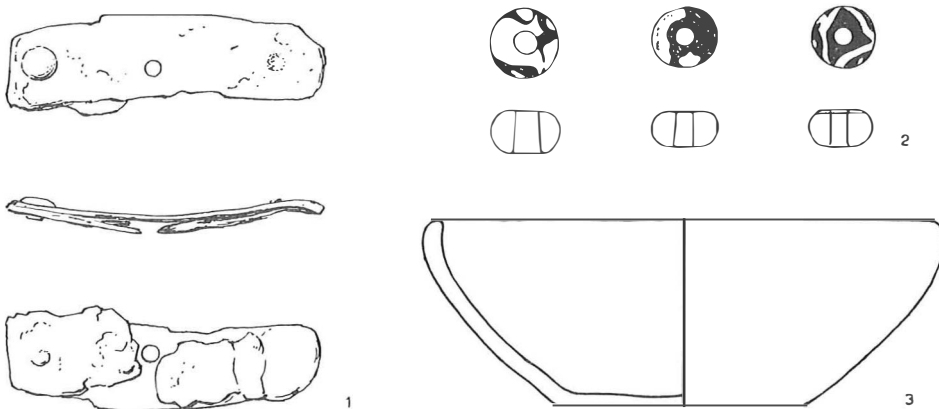

Fig. 72. Inventaris graf 148. 1, 2: 1/1, 3: 1/3

1: ROL e 1928/3 147; 2: ROL e 1928/3 146; 3: ROL e 1928/3 22, naar H 1928 afb. 17 no. 32.

vertoont (e 1928/3 147). l 0.042, b 0.011. Het plaatje wordt door Holwerda als „een eenvoudige bronzen riemtong” beschreven.

Los in de kuilvulling drie inheemse scherfjes (e 1928/3 148).

149 = H 11.

Crematie in urn.

Klein urntje (fig. 94:3) met in verhouding hoge cilindrische hals, aan de basis waarvan aan weerszijden door een groeflijn begeleide ribbel met schieff staande kerwen verloopt, en met op de buik een ornament van groepjes afwisselend verticaal en schieff staande groeven van uit de hand gevormd zwart angelsaksisch aardewerk (e 1928/3 9, H no. 12; gipsafgietsel aanwezig in NLW). h c. 0.06, d c. 0.085

150 Door Holwerda niet genummerd.

Schachtgraf, 0.80 × 0.40.

Kindergraf.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

151 Door Holwerda niet genummerd.

Schachtgraf, 0.90 × 0.50.

Kindergraf.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

152 = H 12.

Crematie, beenderplek.

Jonger dan 153.

153 = H XVIII.

Schachtgraf, 2.20 × 0.90.

Vrouwegrav.

Oriëntatie Z-N.

Kist, 1.60 × 0.60, van het lijksilhouet alleen de schedel gevonden.

Ouder dan 152.

Gravfondsten. *In het Z kisteinde boven tegen de schedel* een lage dubbelconische pot met afgeronde iets verdikte rand, enigszins ingebogen schouder en scherpe buikknik van zwartgrijs frankisch aardewerk; op de schouder een rij kruisstempels onder en boven begrensd door een twee- à drievoudig spiralende groeflijn; buitenop zeer fijne, aan de binnenkant grovere draaisporen (e 1928/3 73, H no. 107). h 0.118, d 0.184

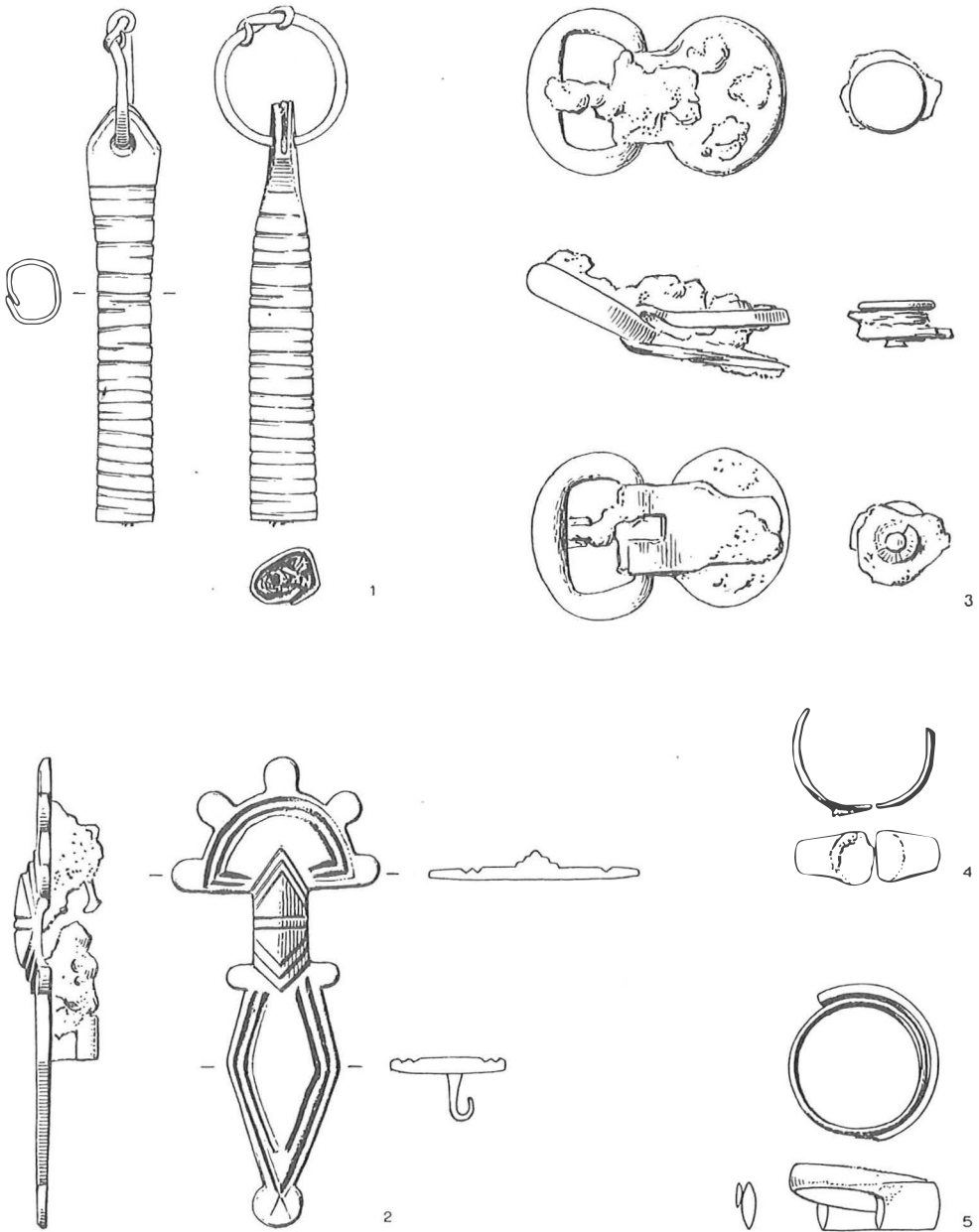

Fig. 73. Inventaris graf 153. 1/1

1: ROL e 1928/3 126; 2: ROL e 1928/3 132; 3: ROL e 1928/3 125; 4, 5: ROL e 1928/3 115.

In deze pot een kalotvormig schaalte met iets uitgebogen enigszins verdikte afgeronde rand, waaronder een vijf- à zesvoudig spirallende dunne witte glasdraad, en holle bodem van lichtgroen glas, waarin luchtblaasjes (e 1928/3 112). h 0.052, d 0.12

Naast de pot een ijzeren greeptongmesje, waarvan een fragment, waaraan houtresten kleven, bewaard gebleven is (e 1928/3 114). l thans 0.068

Van de nu volgende voorwerpen is de afzonderlijke plaatsing in het graf uit Holwerda's summiere beschrijving niet met zekerheid af te leiden. Uit zijn kaart blijkt, dat zij voor een deel, zo niet alle, ter hoogte van borst en middel van de dode gevonden zijn.

Eenvoudige open bronzen (volgens Holwerda zilveren) armring met knotsvormig verdikte uiteinden (e 1928/3 113). d 0.057 à 0.068

Een fragment van een bandvormige onversierde zilveren vingerring met spitsovale doorsnede (e 1928/3 115). d 0.021, b 0.0065. In het fragment zit een smal bronzen ringetje geklemd, d 0.018, b 0.004, en samen ermee zon ook gevonden twee fragmentjes van een bandvormig bronzen vingerringetje met zich verbredend middendeel, waarop de ronde afdruk van een steen of iets dergelijks zichtbaar is (e 1928/3 115).

Op doorsnede ronde bronzen ring (e 1928/3 116), d 0.037, met aan de buitenkant 2 groeflijnen, en in kleur overeenkomend met een gladde kleinere bronzen ring (e 1928/3 118, d 0.031.

Twee in patinerings en afmetingen overeenkomende op doorsnede ongeveer ronde of afgerond rechthoekige bronzen ringetjes (e 1928/3 117, 119). d c. 0.024

In één van deze twee zit geklemd een platte ronde kraal van vrijwel ondoorschijnend zwart glas, waarin een fijne onregelmatig spirallende rode draad (door Holwerda beschreven als een stenen ringetje; e 1928/3 120). h 0.0055, d 0.015

Het andere stenen ringetje van Holwerda is een platte ronde kraal van doorschijnend donkerblauw glas met luchtblaasjes (e 1928/3 121). h 0.0055, d 0.0125

Een bronzen gespje met ijzeren doorn, ovale op doorsnede ronde beugel, en niervormige onversierde plaat, waardoor drie ijzeren nieten steken, en die met een smalle rechthoekige aan het uiteinde zich versmallende naar achter omgeslagen tong de beugel scharnierend omvat (e 1928/3 125). l 0.036, b beugel 0.0225, b plaat 0.0215

Bij de gesp wordt een bronzen niet met platte ronde kop bewaard. l 0.006, d kop 0.01. Tussen de nietkop en een fragmentair bewaard gebleven bronzen plaatje, waarop het uiteinde van de stift is platgeslagen, bevindt zich een dubbel stukje leer, mogelijk een dubbelgevouwen gedeelte van een smal, 0.008, leren riempje, waarvan een fragment samen met de niet bewaard wordt.

Een uit een bronzen plaatje gebogen cilindertje, waarop een versiering van op onregelmatige afstand van elkaar geplaatste diepe omlopende groeven, met open onder-eind en plat bovineinde; in het beiderzijds schuin bijgesneden bovineinde een doorboring, waardoor een ringetje van bronsdraad gestoken is (e 1928/3 126). l zonder ring 0.056, d cylinder 0.009, d ring 0.018 In het cilindertje bevinden zich houtresten. Waarschijnlijk een handvatje.

Een grote ronde kraal van barnsteen, aan de onderkant vlak, aan de bovenkant onregelmatig-halfbolvormig (e 1928/3 124). h 0.015, d 0.036.

Een kleine platte onregelmatig-ronde barnstenen kraal, h 0.0055, d 0.012, een platte ronde kraal van opaque wit glas, h 0.0055, d 0.011, 2 platte ronde kralen van doorzichtig donkerblauw glas met luchtblaasjes, h 0.0045, 0.005, d 0.0095, 0.01, de helft van een geribde meloenvormige kraal van opaque lichtblauw glas, h 0.0115, d 0.0145 (e 1928/3 122).

Een kraal van git in de vorm van een onregelmatige kubus met afgeschuinde hoeken (e 1928/3 123). h 0.016, d 0.019

Een plat rond benen schijfje met naar beneden toe afgeschuinde zijanten en een centrale doorboring, waarom aan de bovenkant 3 concentrische groefcirkels (e 1928/3 130). d 0.0185, di 0.0035

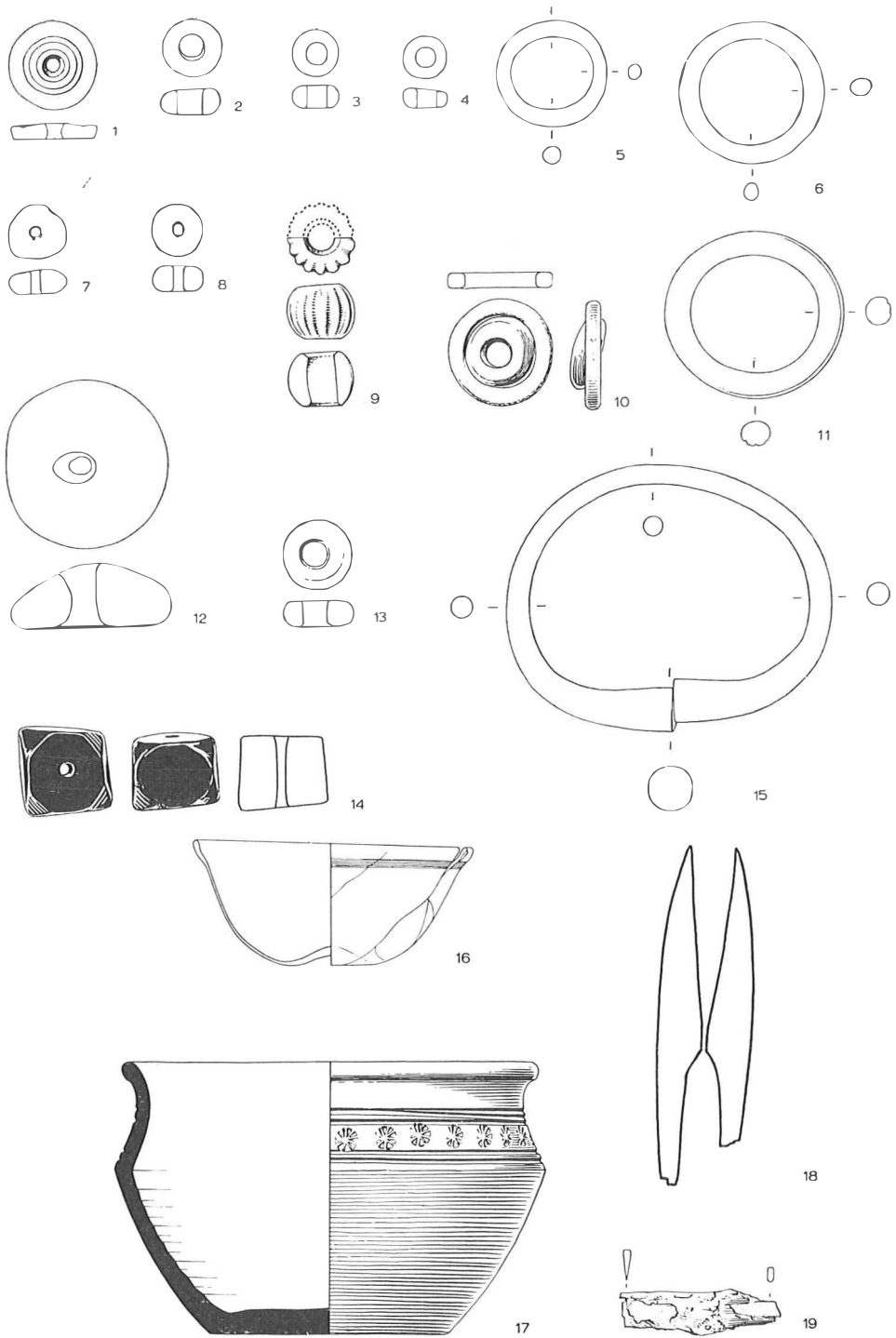

Fig.74. Inventaris graf 153. 1-15: 2/3, 16-19: 1/3

1: ROL e 1928/3 130; 2: ROL e 1928/3 121; 3, 4, 7, 8, 9: ROL e 1928/3 122; 5: ROL e 1928/3 117; 6: ROL e 1928/3 118; 10: ROL e 1928/3 119; 11: ROL e 1928/3 116; 12: ROL e 1928/3 124; 13: ROL e 1928/3 120; 14: ROL e 1928/3 123; 15: ROL e 1928/3 113; 16: ROL e 1928/3 112; 17: ROL e 1928/3 73; 18: ROL e 1928/3 131, naar röntgenfoto; 19: ROL e 1928/3 114.

3 doorboorde romeinse munten (e 1928/3 127-9). Eén ervan (e 1928/3 127) is een koperstuk van Magnentius of Decentius met keerzijde SALUS DD NN AUG ET CAES en Christusmonogram geflankeerd door A en Ω (Hill, Kent, Carson 1960 II, wrsch. no. 445/6, geslagen tussen 351 en 353; Van Kerkwijk determineerde het stuk indertijd als een Decentius-Holwerda Decius!). De tweede (e 1928/3 128) is een antoninianus van Claudius Gothicus (Mattingly 1923- , no. 10, geslagen in 269) en de derde (e 1928/3 129) een onder Marcus Aurelius (160-80) geslagen Divus Antoninus (Pius) denarius¹¹. De munten zijn zeer afgesleten en bovendien door hun verblijf in de bodem sterk aangetast.

„*Iets lager op het lichaam*” (ter hoogte van de knie, tegen de W kistwand??) lag wat Holwerda beschrijft als „twee aan elkaar geroeste ijzeren messen”, maar wat na een röntgenonderzoek¹² het snijdende deel van een schaar bleek te zijn (e 1928/3 131). l o.145 en o.126

Een bronzen fibula met bronzen naaldhouder en (sterk geoxydeerde) ijzeren naald en spiraal (e 1928/3 132). De fibula is geheel plat, als uit een plaat gesneden, alleen de beugel is verdikt, maar niet gebogen; hij heeft een halfronde kopplaat met vijf platte ronde knoppen, en een smal-ruitvormige voet, die in een ronde verbreding eindigt en tevens twee platte ronde uitsteeksels aan de beugelaanzet vertoont; de contour van kopplaat en voet wordt begeleid door een dubbele groeflijn, midden over de beugel, die verdikt is en met tweevoudig getrapte puntige uiteinden op de kop- en voetplaat overgrijpt, eveneens een dubbele groef. l o.062, b kopplaat o.028, gr b voetplaat o.015

154 = H 13.

Crematie, beenderplek.

155 = H XIX.

Schachtgraf, brede kuil voor twee bijzettingen, 2.55 × 1.65.

Mannegrav.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, 1.45 × 0.60, geen lijksilhouet.

Samen met 156 een dubbelbijzetting.

Grafvondsten. *Aan het N einde van de kist* een grote buikige kan met onverdikte rand, waaronder een scherpe graat verloopt, klaverbladvormige monding en lang overlans gegroefd bandoor met onder de aanzet een ronde del van oranje Mayener aardewerk; op de schouder drie vage brede groeven; aan de binnenkant draairichels (e 1928/3 56, II no. 84). h 0.276, d 0.18

Naast de kan lag volgens Holwerda een „ijzeren speerpunt met breed blad” (e 1928/3 135; H 1928, afb. 11'; ontbreekt). Een afbeelding komt in Holwerda's artikel echter niet voor, waarschijnlijk in bedoeld afb. 110!

Iets ten N van het midden tegen de W kistwand een bronzen gesp met zich naar de basis verbredende bronzen doorn, met ovale op doorsnede driehoekige beugel, die in twee dierkoppen eindigt en vaste enigszins trapezoidale plaat, waarvan de zijkanten zijn afgeschuind en die door middel van twee bronzen nietjes met kleine bolle koppen aan de riem bevestigd was; op de verbrede basis van de doorn een gefacetteerde versiering; het gebogen uiteinde van de doorn is zijdelings afgeschuind (e 1928/3 136). l o.0275, b beugel o.031, b plaat o.02 Tussen de gespplaat en een (fragmentair bewaard) rechthoekig bronzen plaatje, waarop de uiteinden van de nietstiften zijn uitgehamerd, zit nog een stuk van een c. 0.02 brede leren riem geklemd. Aan de doorn is een fragment van een thans 0.015 breed riempje bewaard gebleven: in het midden bevinden zich hierin twee gaten, waardoorheen de doorn kon worden gestoken, met aan weerszijden daarvan een rij kleinere gaatjes; c. 0.01 achter de twee doorboringen voor de doorn lijkt de riem zich te splitsen, zodat het uiteinde ervan om de doorn heen en achter de gespplaat langs gehaald kon worden.

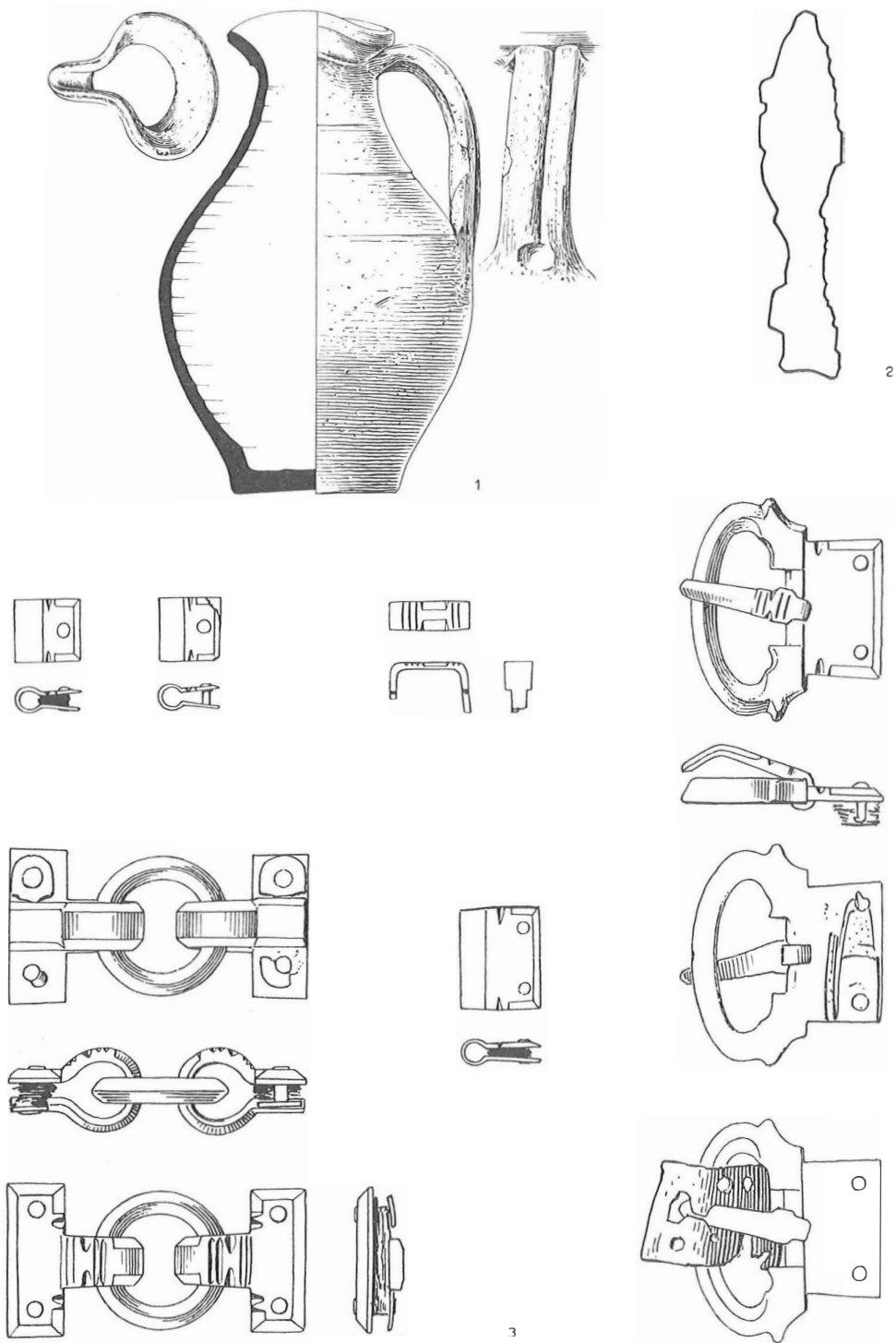

Fig. 75. Inventaris graf 155. 1, 2: 1/4, 3: 1/1
 1: ROL e 1928/3 56; 2: ROL e 1928/3 135, naar H 1928 afb. 111m; 3: ROL e 1928/3 136.

Bij de gesp lag een bronzen riemschakel bestaande uit 2 rechthoekige beslagplaatjes, die met een rond gebogen haak van weerszijden een ring omvatten. De plaatjes hebben afgeschuinde kanten, zij worden aan beide uiteinden doorboord door een bronzen nietje met platte ronde kop, waarvan het stiftuiteinde uitgehamerd is op een halfcirkelvormig bronzen contraplaatje aan weerszijden van het uiteinde van de haak (tussen plaat en contraplaatjes zijn leerresten bewaard gebleven); de haken zijn bandvormig, zij vormen een rond oog en eindigen parallel aan de onderkant van de beslagplaatjes; op de beslagplaten en op de bovenkant van de haken een gefacetteerd ornament, het benedendeel van de haken is zijdelings afgeschuind en ook de ring is aan de buitenkant in twee richtingen afgeschuind (e 1928/3 136). totale l 0.045, h beslagplaten 0.0225, 0.0205, d ring 0.02, ruimte tussen platen en contraplaatjes 0.0025 Het riemgarnituur wordt gecompleteerd door 2 kleine en 1 wat groter rechthoekig bronzen klempaatje, waartussen leerresten; alle hebben aan de voorkant afgeschuinde kanten en gefacetteerd ornament; de kleine wordt doorboord door 1, de grote door 2 bronzen nietjes met kleine bolle koppen. h 0.009, 0.01, 0.012, b 0.009, 0.009, 0.015, ruimte tussen de klempaatjes c. 0.001 Tenslotte behoort tot het gordelgarnituur een bandvormige kram met aan de bovenkant gefacetteerd ornament (e 1928/3 136). h c. 0.01, b 0.012

156 = H XX.

Schachtgraf, brede kuil voor twee bijzettingen 2.55 × 0.65.

Mannegrav.

Oriëntatie Z-N.

Kist, 2.15 × 0.65, resten van een lijksilhouet.

Samen met 155 een dubbelbijzetting.

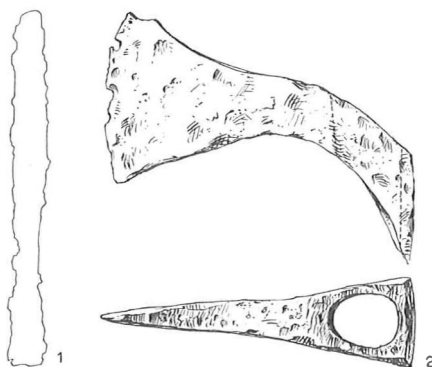

Fig. 76. Inventaris graf 156. 1: 1/8, 2: 1/4

1: NLW geen inv. no., naar H 1928 afb. 111, 2: NLW geen inv. no.

Grafvondsten. *Midden op de borst* een ijzeren francisca met sterk S-vormig profiel en ovaal steelgat (NLW, geen inv. no.). l 0.167, b snede 0.091, d steelgat 0.036 × 0.028 *Rechts langs het hoofd in de ZO kisthoek* een speerpunt met gespleten (?) schachtkoker en zeer lang smal-ovaal blad (H afb. 111; ontbreekt in NLW). l c. 0.37 *Lager langs de rechterzijde van de dode tegen de O kistwand* „een ijzeren mes en een ijzeren pijlpunt, enige bronzen spijkertjes, benevens enige onherkenbare ijzerfragmenten” (door Holwerda niet afgebeeld; ontbreken in NLW).

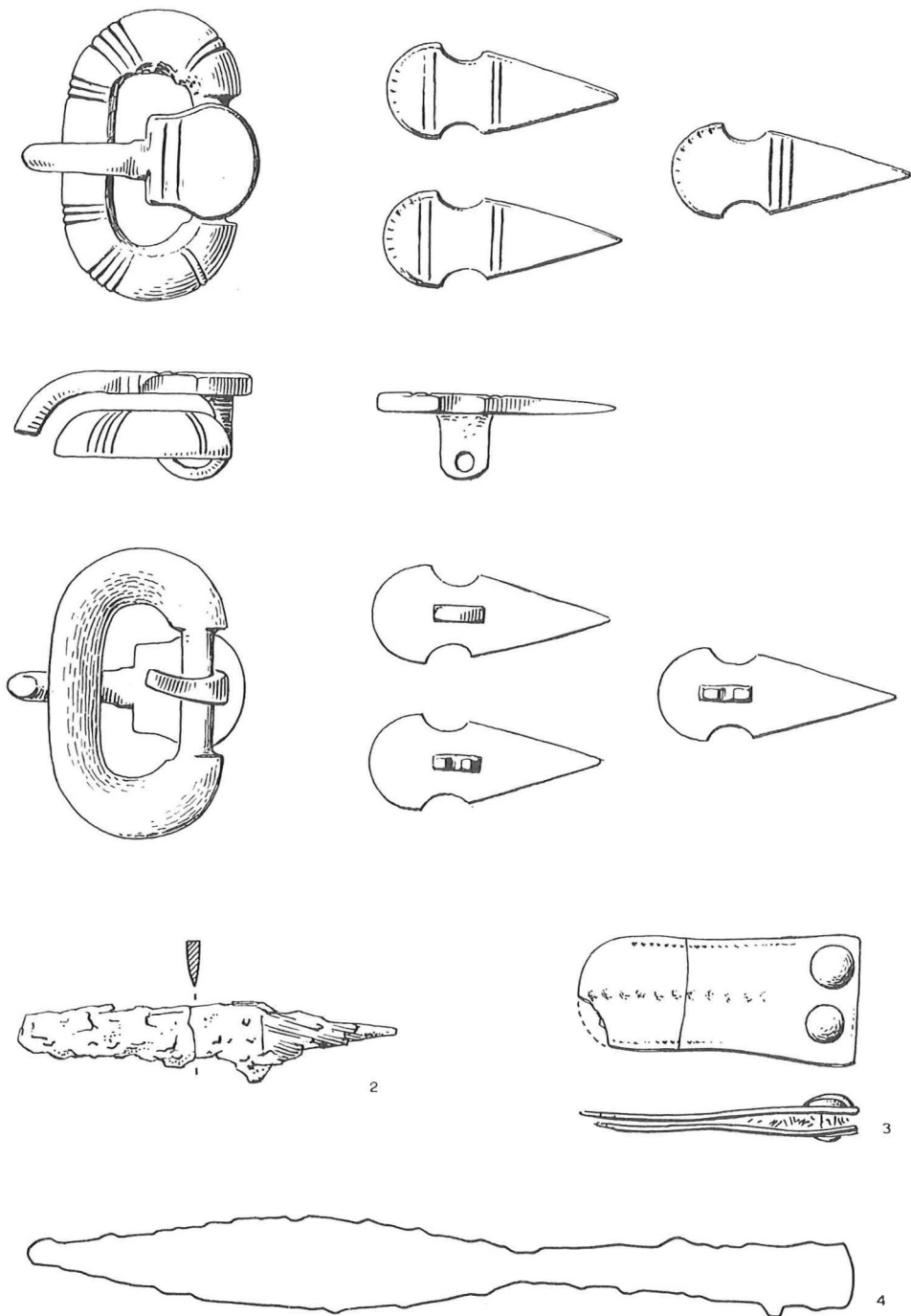

Fig. 77. Inventaris graf 157. 1, 3: 1/1, 2: 1/3, 3: 1/4
 1, 3: ROL e 1928/3 111; 2: ROL e 1928/3 109; 4: ROL e 1928/3 108, naar H 1928 afb. 110.

157 = H XXII.

Fragment van een schachtgraf, ? × 1.20.

Mannegrav.

Oriëntatie NW-ZO of ZO-NW.

Kist, ? × 0.55, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. *In de ZW hoek (volgens Holwerda het hoofdeinde)* een lange ijzeren speerpunt met sterk conisch toelopende (gespleten???) schachtkoker van c. $\frac{2}{3}$ van de totale lengte en met smal-ovaal blad (e 1928/3 108; H 1928, afb. 110; ontbreekt). l c. 0.46

Ter hoogte van de middel van de dode een bronzen gesp met ovale bandvormige schuin aflopende beugel (het deel, dat door riem en doorn omvat werd, is stangvormig), waarop een ornament van groepen radiaal geplaatste groeflijntjes, en met een bronzen doorn met doornschild, waarop twee groeflijnen (e 1928/3 111). l 0.024, b beugel 0.04, b doornschild 0.016. Bij de gesp 3 schildvormige beslagplaatjes met aan de onderkant een verticaal geplaatste onderaan doorboorde wang; de rand van het halfronde uiteinde is gekerfd; 2 van de 3 plaatjes komen in ornament overeen: zij hebben 2 groeflijnen aan de basis van het halfronde gedeelte en eveneens 2 aan de basis van het driehoekige uiteinde, de derde is alleen hier met groeflijnen versierd, en wel met 3 in plaats van 2 (e 1928/3 111). l 0.032 à 0.0325, b 0.013 à 0.014

Tot het riemgarnituur behoort ook een kleine bronzen riemtong bestaande uit 2 op elkaar gesoldeerde (?) dunne bronzen plaatjes, die zich naar de basis iets verbreden en hier uit elkaar gebogen zijn om de riem op te nemen, die door 2 bronzen nieten met bolle koppen vastgehouden werd; de bovenkant is langs de randen geornamenteerd met een rij puntjes, terwijl midden over een rij ruitvormige (?) stempeltjes is ingeslagen (e 1928/3 111). l (punt beschadigd) 0.039, b aan basis 0.022, ruimte tussen de platen aan basis 0.003

Verder lagen op niet nader omschreven plaats in het graf een ijzeren greeptongmesje, aan de greeptong waarvan nog resten van het houten handvat bewaard gebleven zijn (e 1928/3 109). l (punt afgebroken) 0.154 Tenslotte enkele onherkenbare ijzerfragmentjes (e 1928/3 110).

158 = H XXIII.

Fragment van een schachtgraf, ? × 0.90.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, ? × 0.55, geen lijksilhouet.

Jonger dan 159, 159a, 160.

159 = H XXIV.

Schachtgraf, 2.75 × 1.30.

Holwerda houdt de kuil op grond van de grootte voor een ruitergraf „met afzonderlijk uitgediepten grafkuil voor een mensch”.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Kist, 2.15 × 0.55, geen lijksilhouet.

Ouder dan 159a, 160. Jonger dan 158

Grafvondsten. *In de ZW hoek tegen de W kistwand* een aantal ondefinieerbare ijzerfragmentjes (e 1928/3 150), waaronder zich een ijzeren niet bevindt met een bolle kop, die met een dun bronzen plaatje bekleed is (e 1928/3 149). l (stift gedeeltelijk afgebroken) 0.019, d kop 0.0225

Los in de kuilvulling enkele inheemse scherfjes en een scherf van ruwwandig bruin-grijs draaischijfardewerk, waarop aan binnen- en buitenkant draairichels (e 1928/3 151). De bodem van ruwwandig draaischijfardewerk, die Holwerda beschrijft, is niet meer aanwezig.

Fig.78. Inventaris graf 159. 2/3
ROL e 1928/3 149.

- 159a = H 14.
Crematie, beenderplek.
(Op Holwerda's kaart met een verkeerd symbool aangeduid.)
Jonger dan 158, 159.
- 160 = H XXV.
Schachtgraf, 2.20 × 0.80.
Oriëntatie Z-N.
Kist, 1.85 × 0.45, van het lijksilhouet was alleen de schedel zichtbaar.
Jonger dan 158, 159.
- 161 = H 15.
Crematie, beenderplek.
- 162 = H XXVII.
Schachtgraf, 2.55 × 0.70.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 163 = H XXVI.
Schachtgraf, 1.20 × 0.65.
Kindergraf?
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 164 = H 16.
Crematie, beenderplek.
- 165 = H XXX.
Fragment van een schachtgraf, ? × 0.95.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 166 = H XXVIII.
Schachtgraf, 1.50 × 0.65.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Kist, 1.50 × 0.40, geen lijksilhouet.
Los in de kuilvulling „een fragment van een rossige ruwwandige cilindervormige urn, gelijk er zoo vele gevonden werden” (ontbreekt).
- 167 = H XXIX.
Schachtgraf, ? × 0.95.
De afsluiting is door Holwerda niet vastgesteld; de verhouding ten opzichte van de in 1949 gevonden graven 82 en 83 is niet duidelijk.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 168 = H XXXII.
Schachtgraf, 1.40 × 0.85.
Gezien de kleine kist een kindergraf.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Kist, 0.65 × 0.35, geen lijksilhouet.
Ouder dan 169.
Grafvondsten „*Betrekkelijk hoog in den grafkuil*” *ongeveer in het centrum van de kist* een klein dubbel conisch potje met iets verdikte lichtelijk uitgebogen afgeronde rand en scherpe buikknik van ruwwandig draaischijf-aardewerk (NLW, geen inv. no.; H no. 28). h 0.10
„*Dieper op den bodem*” *in het Z uiteinde van de kist* een snoerkralen, waaraan een doorboord koperen muntje van Constantius II met keerzijde FEL TEMP REPARATIO, geslagen tussen 346 en 360¹¹ (door Van Kerkwijk indertijd gedetermineerd als

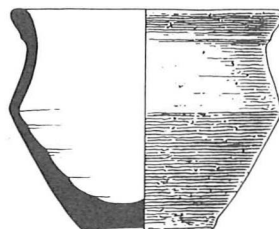

Fig. 79. Inventarisgraf 168. 1/3
NLW geen inv. no.

Florianus Cohen² VI (Holwerda VIII!) 29/30). Het muntje is sterk gesleten. (NLW, geen inv. no.; de kralen niet meer te identificeren.)

169 = H 17.

Crematie in urn.

Jonger dan 168.

De urn (fig. 92:4) is een tuitkan met breed bandvormig oor, waarover twee groeven, onscherpe buikknik, een lijst op de scheiding van hals en schouder, en met op de schouder een ornament bestaande uit omlopende rijen kleine vierkante indrukjes van gladwandig zwartgrijs frankisch aardewerk met vooral aan de binnenkant in het benedendeel grove draairichels (e 1928/3 71, H no. 104). Alleen het onderstuk is bewaard gebleven tot ongeveer ter hoogte van de tuit-aanzet, die nog juist zichtbaar is. h thans 0.159, d 0.21

170 = H 18.

Crematie in urn.

Jonger dan 171.

Tonvormige urn (fig. 89:6) met van boven afgeplatte omgeslagen rand en enigszins holle onregelmatig afgesneden bodem van ruwwandig oranjegeel tot oranjebruin aardewerk met aan binnen- en buitenkant grove draaigroeven (e 1928/3 37, H no. 56). h 0.16, d 0.153

Bij de crematie zijn c. 8 gesmolten glazen kralen gevonden.

171 = H XXXIII.

Fragment van een schachtgraf, ? × 1.75.

Paardegraf.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Jonger dan 172??, ouder dan 170.

Holwerda spreekt over in dit graf gevonden resten van een paardeschedel. In ROL zijn onder e 1928/3 140 enkele beenfragmenten geïnventariseerd, die waarschijnlijk ten onrechte aan graf 172 worden toegeschreven, maar mogelijk uit dit graf afkomstig zijn. Het zijn: een kies, P3 of P4, uit de rechter onderkaak van een paard, één zeker en drie waarschijnlijke fragmenten van een menselijke schedel⁹.

172 = H XXXIV.

Schachtgraf, 1.80 × 0.65.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Ouder dan 171??

Grafvondsten. „*Onderin den grafkuil*” twee potjes van terra nigra-achtig aardewerk, één in de NW hoek van de kist en één ongeveer tegen het midden van de O wand. Het ene is een voetschaaltje met vloeiend S-vormig profiel, vrij scherpe scheiding tussen schouder en hals en holle enigszins conische voet van fijn gladwandig zwartgrijs terra nigra-achtig aardewerk, aan de schouderbasis, op de buik en buiten op de bodem versierd met onregelmatig verlopende en elkaar plaatselijk oversnijdende rijen kleine indrukken, die de vorm hebben van driehoekjes en rechte of (op de bodem) gebogen streepjes (e 1928/3 11, H no. 15). h 0.099, d 0.152

Het andere is een laag dubbelconisch schaalje met iets uitgebogen afgeronde rand, ingebogen schouder en scherpe buikknik van fijn gladwandig blauwzwart terra nigra-achtig aardewerk op de schouder versierd met 3 brede groeven; vooral aan de binnenkant zijn draaisporen zichtbaar (e 1928/3 12, H no. 16). h 0.076, d 0.128

Op niet nader omschreven plaats verder in dit graf een lange bronzen riemtong en 3 rechthoekige bronzen beslagplaatjes (e 1928/3 138). De riemtong heeft een ongeveer rechthoekig basisgedeelte met aan het uiteinde 2 bronzen nietjes met ronde enigszins bolle koppen (stiften afgebroken); aan de achterkant geeft een verkleuring aan, dat de riem c. 0.01 onder de tongbasis doorliep; de eigenlijke tong versmalt zich iets en

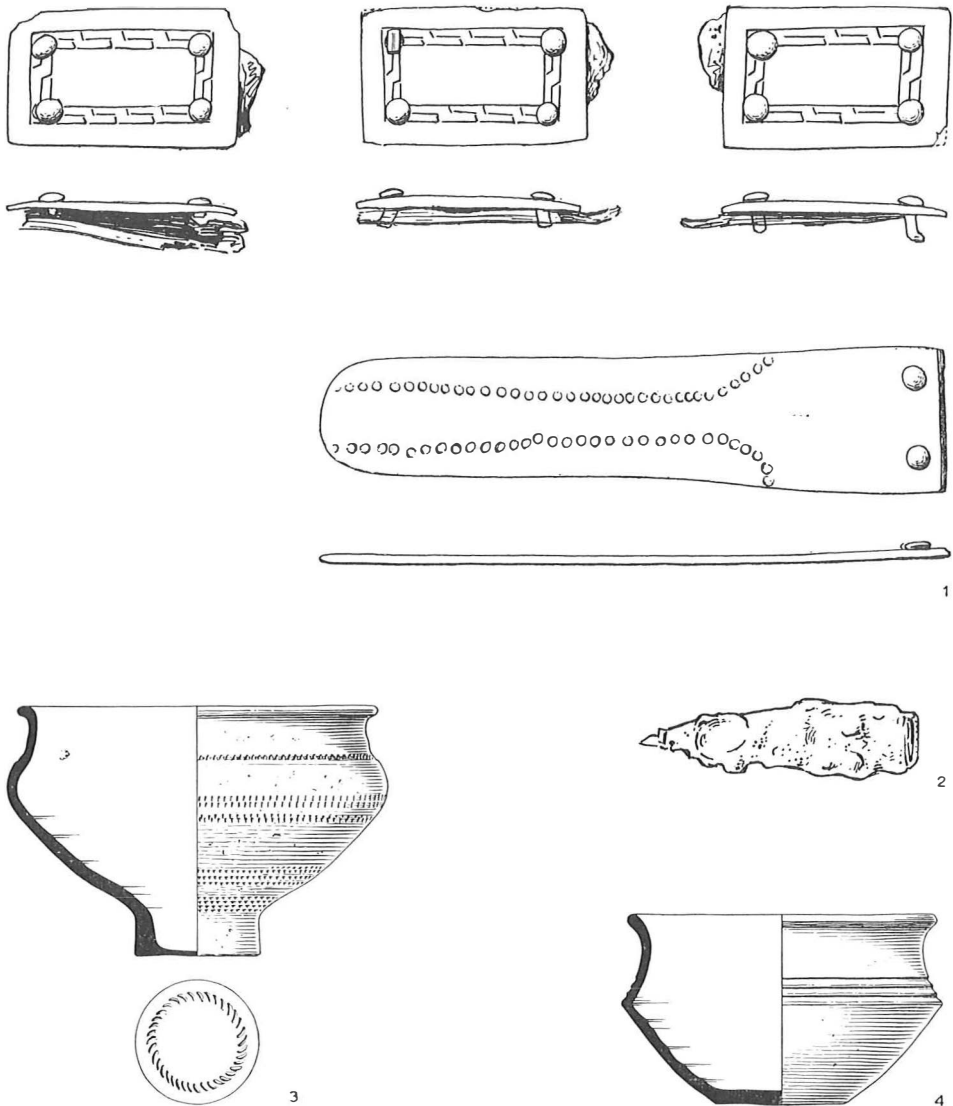

Fig. 80. Inventaris graf 172. 1, 2: 1/1, 3, 4: 1/3

1: ROL e 1928/3 138; 2: ROL e 1928/3 137; 3: ROL e 1928/3 11; 4: ROL e 1928/3 12.

heeft afgeschuinde zijken, die door een rij ingeslagen cirkeltjes begeleid worden. l o.083, b aan de basis o.019 De beslagplaatjes zijn in de hoeken doorboord door een bronzen nietje met enigszins bolle kop; de nietkoppen worden met elkaar verbonden door een soort maeanderornament gevormd door 2 groeflijnen, waartussen haakvormige groefjes. Aan de achterkant van de beslagplaatjes zijn fragmenten van een o.018 brede leren riem bewaard gebleven. l c. o.03, b c. o.0185

Een ijzerfragment, waarschijnlijk de punt van een mes (e 1928/3 137). l o.075

Los in de kuilvulling 4 inheemse scherfjes, waaronder een kleine randscherf (van een kom?) (e 1928/3 139).

- 173 = H 21? (dit nummer op Holwerda's kaart midden tussen 173 en 176).
Crematie, beenderplek.
- 174 = H XXXVIII.
Schachtgraf, 0.95 × 0.50.
Kindergraf?
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
Grafvondsten. *In het N uiteinde van het graf* een dubbelconisch potje met iets uitgebogen afgeronde rand, scherpe buikknik en 3 groeffijnen op de buik van ruwwandig draaischijfaardewerk (e 1928/3 20, H no.29; ontbreekt). h o.165

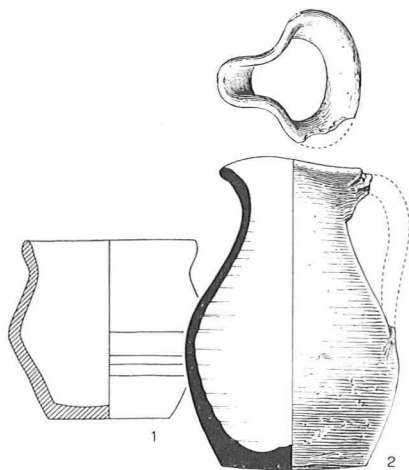

Fig. 81. Inventaris graf 174. 1/4

1: ROL e 1928/3 20, naar H 1928 afb. 17 no. 29; 2: ROL e 1928/3 58.

- Op niet nader omschreven plaats (bij het andere potje?) in het graf* een kan met klaverbladvormige monding, gegroefd (afgebroken) bandoor en onregelmatig afgesneden enigszins bolle bodem, die binnen in het midden een verdikking vertoont, van bruin-grijs Mayener aardewerk met aan de binnenkant grove draaisporen (e 1928/3 58, H no. 86). h o.162, d o.112
- 175 = H 23.
Crematie, beenderplek.
- 176 = H 21? (dit nummer staat op Holwerda's kaart midden tussen 173 en 176).
Crematie, beenderplek.
- 177 Door Holwerda niet genummerd.
Fragment van een schachtgraf, ? × 0.70.
Oriëntatie Z-N (of N-Z).
- 178 = H XXXIX.
Schachtgraf, 0.90 × 1.70.
Oriëntatie Z-N of N-Z.
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 179 = H 24.
Crematie, beenderplek.

180 = H XXXV.

Schachtgraf, 2.85 × 1.00.

Mannegrav.

Oriëntatie Z-N.

Geen kist, van het lijksilhouet alleen de schedel herkenbaar.

Ouder dan 88, 88a en 184.

Grafvondsten. *Waarschijnlijk ter hoogte van de rechter schouder van de dode niet ver van de O grafrand* een ijzeren bijl met breed waaivormig blad (snede sterk beschadigd) en een in zijaanzicht enigszins trapezoidale schachtkoker, waardoor een afgerond-rechthoekig steelgat (e 1928/3 142). l o.127, h snede thans 0.105, h achterkant schachtkoker 0.051, d steelgat 0.028 × 0.018

Waarschijnlijk ongeveer op de middel lag een ijzeren greeptongmesje met aan de tong nog houtresten (e 1928/3 143). l o.142

Verder een ijzerfragment (e 1928/3 144, ontbreekt).

In ROL wordt aan dit graf nog een beenfragment toegeschreven, dat waarschijnlijk afkomstig is⁹ van een tibia van een rund, althans van een grote herkauwer (e 1928/3 145). Holwerda noemt het in zijn artikel niet.

181 = H 22.

Crematie, beenderplek.

182 = H XL.

Fragment van een schachtgraf, ? × 0.95.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Ouder dan 183.

183 = H 20.

Crematie in urn.

Jonger dan 182.

Lampionvormige urn (fig. 91:1) met schuine uitstaande van boven afgeplatte rand, waarin een dekselgeul, en waaronder enkele fijne scherpe graten, en met scheef afgesneden enigszins holle bodem van ruwwandig oranje tot bruingrijs aardewerk met aan buiten- en binnenkant tamelijk grove draairichels (e 1928/3 44, H no.67). h 0.162, d 0.16

184 Schachtgraf??¹³

Oriëntatie NW-ZO of ZO-NW.

Geen kist, geen lijksilhouet.

Jonger dan 180, 185.

185 = H XXXVI.

Schachtgraf (twee grafkuilen?), 1.20-1.80 × 2.00.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Ouder dan 184 en 191.

Grafvondsten. *Op niet nader omschreven plaats in het graf* „een gewoon ijzeren gespje” (NLW?, door Holwerda niet afgebeeld; ontbreekt).

Los in de kuilvulling de bodem van een inheemse pot (NLW?, ontbreekt).

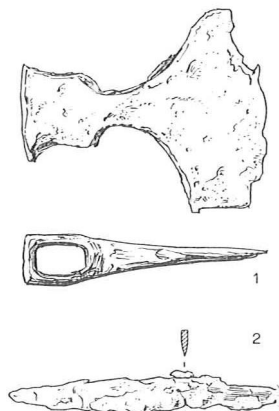

Fig. 82. Inventaris graf 180. 1/4

1: ROL e 1928/3 142;

2: ROL e 1928/3 143.

- 186 = H XLII.
Schachtgraf, 1.15 × 0.60.
Kindergraf?
Oriëntatie Z–N (of N–Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 187 Schachtgraf, 1.10 × 0.80¹³.
Kindergraf?
Oriëntatie Z–N (of N–Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 188 = H 25.
Crematie in urn.
Benedengedeelte van een tonvormige urn (fig. 89:9) met onregelmatig afgesneden bodem van ruwwandig oranje aardewerk met aan buiten- en binnenkant vrij grove draaisporen (e 1928/3 46, H no. 70). h thans 0.147, d 0.15
- 189 Schachtgraf, 1.60 × 1.15¹³.
Oriëntatie Z–N (of N–Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 190 = H XXXVII.
Schachtgraf, 2.15 × 1.15.
Oriëntatie Z–N (of N–Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
Ouder dan 191.
Grafvondsten. *Op de bodem waarschijnlijk in het N uiteinde* een ijzeren mes (NLW?, door Holwerda niet afgebeeld; ontbreekt).
Verder eveneens op de bodem en c. 0.50 uit het midden van de Z grafrand een „ijzeren ring met ijzeren strik” (NLW?, door Holwerda niet afgebeeld; ontbreekt).
Tenslotte nog een doorboord steentje en een ijzerfragment (NLW?, ontbreken).
- 191 = H 19.
Crematie in urn, gelegen in het centrum van een grote enigszins ovale kringgreep, die de kuil van 185 en 190 lijkt te snijden.
Jonger dan 185 en 190.
Tonvormige urn (fig. 89:8) met onverdikte van boven afgeplatte omgeslagen rand en scheef afgesneden bodem van ruwwandig oranje aardewerk met aan de binnenkant tamelijk vage draaisporen (e 1928/3 39, H no. 58). h 0.206, d 0.23
- 192 = H 26.
Crematie in urn, gelegen in het centrum van een ronde kringgreep, die door de kuil van 96 gedeeltelijk vergraven lijkt.
Ouder dan 96??
Tonvormige urn (fig. 89:2) met van boven afgevlakte (?) omgeslagen rand van ruwwandig draaischijfaardewerk (NLW?, H no. 49; ontbreekt). h 0.195
- 193 Fragment van een schachtgraf ? × 1.60¹³.
Oriëntatie Z–N (of N–Z).
Geen kist, geen lijksilhouet.
- 194 = H 29.
Crematie in klein rechthoekig kuiltje, 0.60 × 0.45.
- 195 = H 30.
Crematie in urn.
Schaalvormige dubbelconische urn (fig. 92:1) met scherpe buikknik en iets uitgebogen afgeronde rand, met onder de hals een lijst en op de schouder een viervoudig spiralende groeiflijn van gladwandig zwartgrijs frankisch aardewerk (e 1928/3 70, H no. 103). h 0.133, d 0.172

196/7 = H 27.

Dit nummer hoort op Holwerda's kaart bij 2 crematies, beide beenderplekken en tezamen gelegen excentrisch binnen een ronde kringgreep, die door de kuil van 200 lijkt te worden gesneden.

Jonger dan 200??

198 = H XLI.

Fragment van een schachtgraf, ? × 0.80.

Het Z deel werd in 1927 niet meer onderzocht; een direct aansluitend gedeelte werd in 1949 niet gevonden, maar het is toch wel zeer waarschijnlijk, dat 103 voor de Z helft van 198 gehouden moet worden.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Grafvondsten. „Onder in den kuil” c. 0.90 uit de N wand en 0.20 uit de O wand (dus

naast het middel) een voetschaaltje met S-vormig profiel, scherpe scheiding tussen buik en hals, en schuin uitstaande rand, op een geprofileerd hol van onderen enigszins bol afgesneden voetje van zwartgrijs terra nigra-achtig aardewerk met op de hals en direct onder de hals-buikknik een ornament bestaande uit onregelmatig verlopende rijen verticaal of iets scheef staande korte groefjes (NLW, geen inv. nr.; in ROL wordt onder e 1928/3 77 een afgietsel bewaard; H no. 14). h 0.105, d 0.151 In het schaalpje bevinden zich momenteel enkele crematieresten, die daarin echter waarschijnlijk niet gevonden zijn.

199/205 Waarschijnlijk 2 in elkaar lopende schachtgraven¹³.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

200/204 Waarschijnlijk 2 in elkaar lopende schachtgraven, 1.75 × 1.10, 1.75 × 1.60.

Oriëntatie Z-N (of N-Z).

Geen kist, geen lijksilhouet.

Ouder dan 196/7??

201 Op Holwerda's kaart wel het symbool voor een crematie, maar geen nummer aangegeven.

Crematie, beenderplek.

202 = H 38.

Crematie, beenderplek, gelegen ongeveer in het centrum van een ronde kringgreep, die gedeeltelijk door de kuil van 100 lijkt te zijn vergraven.

Ouder dan 100 en 100a??

Bij de crematie een dubbelconisch spinklosje (fig.96:2) met holle basis en een doorboring, waarvan de randen gekerfd zijn, van grijsbruin inheems aardewerk (e 1928/3 153). h 0.018, d 0.0285

203 = H 39.

Crematie in urn.

Urn volgens Holwerda (1928, p.93) van rossig ruwwandig aardewerk. Het door hem opgegeven nummer 14 uit zijn lijst kan niet juist zijn, daar dit het uit graf 198 afkomstige terra nigra potje is.

204 cf 200.

205 cf 199.

206 = H 31.

Waarschijnlijk een crematiebijzetting in een urn, die dan in het centrum van een ronde kringgreep gelegen zou zijn. De situatie is echter niet geheel duidelijk: „In het midden van den kring werden . . . slechts gevonden de scherven van eenige urnen, van

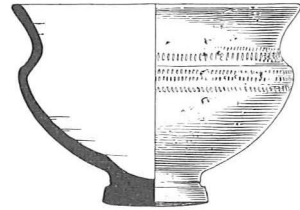

Fig. 83. Inventaris graf 198. 1/4
NLW geen inv. no.

- den gewoone ruwwandige cylinder- en van terra nigra-achtigen verloopende spits-
 buikvorm" (H 1928, p. 92).
- 207 Zeer onregelmatig gevormde kuil, waarin één of meer schachtgraven schuilen?¹³
- 208 = H 33.
 Crematie, beenderplek.
- 209 Schachtgraf, 1.75 × 0.90¹³.
 Oriëntatie Z-N (of N-Z).
 Geen kist, geen lijksilhouet.
- 210 = H 32.
 Crematie, beenderplek.
*Tussen de crematieresten een dubbelconisch spinklosje van inheems aardewerk (NLW?;
 ontbreekt).*
- 211 Schachtgraf. 1.80 × 1.45¹³.
 Oriëntatie Z-N (of N-Z).
 Geen kist, geen lijksilhouet.
 Jonger dan 212?
- 212 Schachtgraf, 1.60 × ?¹³.
 Oriëntatie Z-N (of N-Z).
 Geen kist, geen lijksilhouet.
 Ouder dan 211?
- 213 = H 34.
 Crematie, beenderplek.
- 214 = H 35.
 Crematie, beenderplek.
- 215 = H 37.
 Crematie, beenderplek.
- 216 = H 36.
 Crematie, beenderplek.
- 217 = H 40.
 Segment van een ronde kringgreep.
- 218 = H 41.
 Crematie in urn, gelegen in het centrum van een ronde kringgreep.
 Tonvormige urn (fig. 89:5) met enigszins verdikte omgeslagen rand, waarin een
 flauwe dekselgeul, en met onregelmatig afgesneden bodem van ruwwandig oranje-
 bruin aardewerk met aan de buitenkant vage en aan de binnenkant grove draairichels
 (e 1928/42, H no. 64). h 0.161, d 0.158
- 219 = H 42.
 Helft van een ronde kringgreep.
- 220/1 = H 43.
 Dit nummer hoort op Holwerda's kaart bij twee crematies, beide een crematie in urn.
 De ene crematie is verpakt in een lampionvormige urn (fig. 91:4) met schuin uit-
 staande rand, waarin een dekselgeul en waaronder 1 à 2 fijne scherpe graten, en met
 onregelmatig afgesneden bodem van ruwwandig oranjebruin aardewerk met aan de
 binnenkant draaisporen (e 1928/3 25, H no. 38). h 0.141, d 0.154
 Bij de andere crematie is slechts gevonden: het onderstuk van een tonvormige urn
 met lichte buikknik van ruwwandig oranjebruin aardewerk, waarbij de draaisporen
 aan buiten- en binnenkant zijn gladgestreken (e 1928/3 47, H no. 71). h thans 0.19
 Onder hetzelfde nummer zijn geïnventariseerd een randscherf met van boven afge-
 platte omgeslagen rand van ruwwandig oranjegeel draaischijfaardewerk, waarvan het
 niet zeker is, of hij tot de urn behoort. Verder een scherf van besmeten inheems aarde-
 werk.

222 = H 44.

Crematie in urn?

Slechts een fragment van een urn van ruwwandig draaischijfaardewerk is gevonden (e 1928/3 48, H no. 72).

223 = H 45.

Crematie in urn.

Hoge tonvormige urn (fig. 90:3) met lichte buikknik, omgeslagen verdikte geprofileerde rand, waarin een flauwe dekselgeul, en lensvormige bodem van oranjebruin aardewerk, waarvan het ruwe oppervlak aan de buitenkant min of meer gladgestreken is; aan de binnenkant draaigroeven (e 1928/3 35, H no. 54). h 0.24, d 0.212

224 Voor de klokbekerbijzetting zie p. 255

DE GRAFVORMEN

Het grafveld vertoont een opmerkelijke rijkdom aan bijzettingvormen. In totaal zijn c. 232 bijzettingen geconstateerd, waarvan c. 172 (paardegraven meegeteld) inhumatie- en 60 crematiegraven zijn¹⁴. Hoe groot het aantal bijzettingen is, dat reeds vóór het onderzoek van 1927 vergraven was, kan niet meer worden vastgesteld. Het zullen voor een groot gedeelte crematiebijzettingen zijn geweest, wat blijkt uit de door Holwerda afgebeelde losse vondsten (overwegend urnen), en ook uit het feit, dat Holwerda in zijn zoeksluven ten N van het vergraven terrein uitsluitend crematies vond. De overzichtskaart en de losse vondsten maken echter duidelijk, dat er daarnaast ook een aantal inhumatiebijzettingen aan het zandgraven ten offer gevallen is.

Onder de bijzettingvormen zijn twee hoofdgroepen te onderscheiden: inhumatie- en crematiegraven. Deze groepen zijn elk voor zich niet homogeen, maar kunnen aan de hand van verschillende criteria nog weer onderverdeeld worden.

INHUMATIEBIJZETTINGEN

Inhumatiebijzettingen zijn (klokbekergraf en paardegraven niet meegerekend):

1-72, 74-9, 81-6, 88-109, 113-7, 119-22, 124-6, 128?, 129, 131, 132, 134, 135?, 137, 142?, 143-5, 148, 150, 151, 153, 155-60, 162, 163, 165-8, 172, 174, 177, 178, 180, 182, 184-187, 189, 190, 193, 198-200, 204, 205, 207, 209, 211, 212.

De inhumatiegraven splitsen zich in twee groepen, die behalve naar bijzettingvorm ook ruimtelijk te onderscheiden zijn: één in het ZW en één in het NO terreingedeelte. De eerste is in alle opzichten homogeen, de andere bestaat uit zeer verschillende bijzettingstypen. In tegenstelling tot het ZW, klaarblijkelijk christelijke deel wordt de rest van het grafveld hier heidens genoemd, maar deze betiteling moet niet al te strikt worden opgevat.

DE W-O GEORIENTEERDE⁷ CHRISTELIJKE GRAVEN

De W-O oriëntatie is in het uiterste ZW deel van het grafveld de enig voorkomende: 1-66. Ook voor de enkele graven uit deze groep, waarin geen duidelijke skeletresten gevonden zijn, is zonder meer W-O oriëntatie aan te nemen.

Het betreft hier een zeer homogene groep, die ruimtelijk een aparte eenheid vormt, en waarvan de graven niet alleen in de W-O oriëntatie (waarin lichte schommelingen voorkomen), maar ook in de lange smalle kuilvorm, het smalle vaak enigszins wigvormige model van de kist, die evenals het lijksilhouet in vrijwel alle gevallen geconstateerd is, en met name in het ontbreken van elke grafgift met elkaar overeenkomen.

Het is op grond van de oriëntatie, het ontbreken van bijgaven en de in verhouding goede conservatie van de skeletresten duidelijk, dat men hier met het christelijke en jongste deel van het grafveld te maken heeft.

Naast enkele graven van zeer jonge kinderen, 22, 48, vindt men hier twee duidelijke dubbelbijzettingen: 32 en 33, 53 en 54, mogelijk ook: 1 en 2, 16 en 17, 25 en 26. Merkwaardig is het groepje 5, 6 en 7. Deze drie graven zijn waarschijnlijk gelijktijdig aangelegd; 6 kwam onder de bodem van 5 en 7 te voorschijn en bevatte een skelet zonder hoofd.

Dit deel van het rijengrafveld doet in zijn aanleg zijn naam eer aan. Vier tamelijk regelmatige ongeveer N-Z verlopende rijen zijn te onderscheiden. Dan volgen naar het O nog vijf kortere rijen. De graven liggen over het algemeen zeer dicht opeen, vooral de middenste drie rijtjes vormen een ingewikkelde kluwen. Ernstige oversnijdingen doen zich overigens nauwelijks voor, alleen snijdt enkele malen een meer oostelijk nog juist even het westelijk ervan gelegen graf: 12/11, 38/26, 45/40, 61/56, 59/60, 55/52 en 51(?) (maar 55 snijdt ook 56!). Deze situatie lijkt te wijzen op een groei van dit deel van het grafveld van W naar O. Graf 66, dat eenzaam de ringsloot van het klokbekegraf snijdt zou dan de jongste bijzetting van heel de begraafplaats kunnen zijn. De aanleg van de afzonderlijke rijen moet men zich ook weer niet te regelmatig voorstellen: tegenover oversnijdingen als 14/13, 47/46, die op een aanleg van N naar Z zouden wijzen, staan andere: 31/32, 55/56, 59/62.

DE HEIDENSE GRAVEN

Het NO deel van het grafveld geeft een veelheid van bijzettingvormen ook binnen de groep van de inhumatiegraven te zien. Deze worden hier aan de hand van hun oriëntaties nader onderscheiden. Wat het geheel betreft kan men constateren, dat het W gedeelte en de zuidelijke strook het onrustigst zijn. Hier vindt men de meeste verschillende oriëntaties en plaatselijk concentreren de graven er zich tot haast onontwarbare kluwens (in het W deel zijn de oversnijdingen niet meer vast

te stellen): 123-6, 130, 131, 134, 136; 69-71, 132, 143, 144; 84-6, 89-93; 94-101, 103, 104.

Daartegenover vertoont het NO deel een in verhouding veel strakker en rustiger beeld. Hier kan men van een rijengrafveld *sensu stricto* spreken. De graven liggen hier in O-W verlopende rijen en de oversnijdingen zijn hier zelden ernstig. Het NO deel van het heidense grafveld vertegenwoordigt dan ook kennelijk een fase, waarin de begraafplaats regelmatig is aangegroeid. Binnen dit geheel zijn dan nog weer kleinere eenheden te onderscheiden in de vorm van groepjes of N-Z verlopende rijtjes graven, die in hun lengteas onderling dezelfde afwijking van de N-Z richting vertonen (bijv. 158, 159, 160, 162: een rij, die blijkens de oversnijdingen van N naar Z moet zijn ontstaan; 177, 178, 180).

a. N-Z oriëntatie

Slechts éénmaal is deze oriëntatie met zekerheid geconstateerd: 67. Het is een forse grafkuil, waarin fragmenten van een lijksilhouet, maar geen kistsporen geconstateerd zijn. Het wordt door twee W-O gerichte christelijke graven oversneden. De in het graf gevonden voorwerpen zijn meer accessoires van de kleding dan graf-giften.

Graf 71 kan gezien zijn min of meer wigvormige kist ook deze oriëntatie gehad hebben.

b. Z-N oriëntatie

Twintig zekere gevallen: 76, 79, 98, 99, 102, 103, 105, 113, 114, 116, 117, 120, 124, 131, 134, 148, 153, 156, 160, 180.

Het is de in het heidense deel meest voorkomende oriëntatie, zeker wanneer men bedenkt, dat waarschijnlijk de meeste, zonet alle, van de graven met N-Z gerichte lengteas, waarvan de oriëntatie tengevolge van het ontbreken van skeletresten niet nader te definiëren is (N-Z of Z-N), tot deze categorie behoord hebben.

De oriëntatie is ook hier weer niet precies, maar vertoont schommelingen tussen ZZO-NNW en ZZW-NNO.

Verder zijn er verschillen in de grafvorm als zodanig: naast graven zonder kist komen in even grote getale graven met kist voor (76, 99, 105, 114, 124, 131, 134, 153, 156, 160). De kisten zijn rechthoekig, enkele (76, 99, 105, 114) zeer smal.

De omtrek van de grafkuilen is niet in alle gevallen vastgesteld. Graf 102 valt op door zijn kleine zeer smalle kuilvorm. In vorm sluiten zich hierbij aan de kuilen van 106, 107-9, 115, kistloze graven, waarvan de preciese oriëntatie niet bekend is (Z-N of N-Z). Het ligt voor de hand hier in eerste instantie aan kindergraven te denken.

Iets groter, maar toch nog opvallend klein zijn de graven 105, 113, 116, 117, die onderling in vorm verwant zijn en in hetzelfde ZO terreingedeelte liggen. De gemeten skeletresten liggen hier tussen 1.40 en 1.60.

Behalve in 160 zijn in al deze graven vondsten aangetroffen: in enkele slechts accessoires van de kleding, in andere werkelijke grafgiften.

c. Z-N of N-Z oriëntatie

Een grote groep graven in het heidense deel heeft een N-Z gerichte lengteas: 68, 70, 71, 74, 82-4, 86, 90, 92, 92a, 93, 93a?, 94, 95, 100, 101, 106-9, 115, 126, 135?, 137?, 143-5, 150, 151, 155, 158, 159, 162, 163, 165-8, 172, 174, 177, 178, 182, 185-7, 189, 190, 193?, 199?, 200, 204, 205, 209, 211, 212. In de asrichting doen zich aanzienlijke schommelingen voor.

Hoewel door het ontbreken van skeletresten niet meer is uit te maken, of het hoofd van de dode in het N dan wel het Z uiteinde van het graf gelegen heeft, is het laatste toch voor de meeste en misschien alle graven van deze categorie wel aan te nemen. De N-Z oriëntatie is immers in het grafveld zeer ongebruikelijk: hij is slechts éénmaal geconstateerd en dat bij een graf (67), dat gezien zijn vondsten zeer vroeg is en geheel geïsoleerd ligt. Soms wordt de Z-N oriëntatie door de ligging van de grafvondsten waarschijnlijk gemaakt (bijv. 168). De enige eventuele uitzondering is 71. In dit graf is een min of meer wigvormige kist geconstateerd met het smalste uiteinde (meestal het voeteneinde) in het Z. Deze omstandigheid alleen is echter niet geheel overtuigend.

Ook hier wisselen kistloze graven af met bijzettingen in een kist (71, 84, 90, 100, 126, 143, 144, 155, 158, 159, 166, 168). De kistvorm is rechthoekig; enkele zeer kleine kisten (126, 168) wijzen op kinderbijzettingen. Het percentage kistloze graven is in deze categorie veel groter dan in de vorige. Dit verschil berust echter grotendeels op het feit, dat één bepaald gedeelte in het NO van het grafveld uniform kistloos is. Overigens is juist van de kuilen daar het grafkarakter niet altijd zeker.

Het NO deel bleek zich reeds door zijn regelmatige aanleg te onderscheiden. Daarbij komt dan nu het ontbreken van kisten en tenslotte ook nog de afwezigheid van lijksilhouetten en grafvondsten van enige betekenis. Het is verreweg het meest vondstarmede deel van het grafveld.

Onder de graven van deze categorie zijn uiteenlopende kuilvormen vertegenwoordigd. Aan de ene kant staan kleine rechthoekige grafjes als 126, 150, 151, 166, 168, 174, 186, 187, waarbij men aan kindergraven denkt; enkele zijn door hun kleine kist als zodanig gekenmerkt. Door hun wat onregelmatig gedrongen vorm onderscheiden zich de kuilen 68, 74, 86, 93, 93a? Voor het graf van een volwassene zijn zij te kort: kindergraven? Uit 68 worden losse skeletresten vermeld. Op grond van

zijn ligging en afwijkende asrichting (vrijwel NO–NW) zou men aan een neolithisch hurkgraf kunnen denken.

Aan de andere kant staat het normale volwassenengraf, waaronder smalle en brede vormen elkaar afwisselen. De breedste kuilen als 137, 193, 199, kunnen paardegraven geweest zijn.

De graven 155 en 156, beide krijgergraven, vormen een dubbelbijzetting.

Wat de grafvondsten betreft werd er reeds op gewezen, dat deze in de NO hoek armoedig zijn. Graven met echte grafgiften treft men alleen in de W en Z strook van het heidense deel aan.

d. W–O oriëntatie

Ook in het heidense deel van het grafveld komt de W–O oriëntatie voor. Zeker is deze bij het vrij brede kistloze graf 129.

Twee graven, 91 en 132, hebben meer een ZW–NO oriëntatie. Het is opmerkelijk, dat deze beide niet alleen in richting, maar ook in de smalle ovale kistvorm onderlinge overeenkomst vertonen. Dat deze graven los staan van de W–O georiënteerde bijzettingen in het ZW terreingedeelte, blijkt uit de bijgaven in 129 en 91: beide wapengraven. De oversnijding van 91 en 90 is niet zeker. 132 is vondstloos.

e. W–O of O–W oriëntatie

Bij enkele graven met W–O gerichte lengteas is de plaats van de schedel niet meer bekend. Daar van O–W oriëntatie in dit grafveld geen voorbeelden gevonden zijn, maar wél en ook in het heidense deel, van de W–O richting, mag aangenomen worden, dat ook in de hier bedoelde gevallen de schedel in het W gelegen heeft.

Het betreft in de eerste plaats een groepje van drie graven 89, 96, 104, die zowel door hun onderling overeenkomende brede grote kuil en smalle rechthoekige kistvorm, als door hun ligging een eenheid vormen. Twee van deze zijn vrouwegraven (kralen, spinklos), de derde bevatte slechts een mesje. Zij oversnijden Z–N georiënteerde graven (o.a. graf 99 met gesegmenteerde glaskralen) en worden door andere met dezelfde oriëntatie oversneden (o.a. door het 5e eeuwse graf 198=103), waaruit blijkt, dat zij niet tot de allervroegste, maar zeker ook niet tot de allerlaatste bijzettingen behoren.

Iets meer WNW–OZO gericht is graf 125 (een kistgraf?), waarin enkel een gesp gevonden is en dat door twee paardegraven met N–Z lengteas oversneden wordt.

Tenslotte dient hier ook vermeld het korte brede en enigszins onregelmatige graf 75 zonder kistsporen en vondsten.

f. Tussenliggende oriëntaties

Enkele malen is de afwijking van de hoofdoriëntaties, N-Z, Z-N of W-O, zo groot, dat een afzonderlijke oriëntatie lijkt te ontstaan. Zo komen graven voor met NW-ZO (122), en ZO-NW (88) oriëntatie, en verder de twijfelgevallen tussen deze beide: NW-ZO of ZO-NW (69, 77?, 85?, 119, 121, 157, 184?). Een aantal kuilen laat de keus tussen ZW-NO of NO-ZW: 72?, 78?, 97.

Van een groot deel van de kuilen uit de twee laatste categorieën staat allerminst vast, dat het graven geweest zijn: 72, 77, 78, 85, 184. Zij hebben geen vondsten opgeleverd, en men is hier eerder geneigd te denken aan secundaire roofingravingen, zoals 93a er waarschijnlijk een is, en zoals die bij 104 geconstateerd zijn.

Bij de kuilen, die duidelijk als graven gekenmerkt zijn, 69, 88, 97, 119, 121, 122, 157, is de oriëntatie vermoedelijk niet meer dan een extreme variant van de hoofd-richtingen, waarbij steeds grote variaties waar te nemen zijn (zie bijv. schommelingen als bij de graven 120, 124, 131, 134, etc.). Het is echter niet steeds duidelijk van welke.

Bij het kist- en vondstloze graf 122 aarzelt men tussen de N-Z en W-O richting. Het kistgraf 88 is ongetwijfeld bij de Z-N graven in te delen, bij 69 (kist), 97 (kistloos), 119 (kistloos), 121 (kist) en 157 (kist) blijft echter weer de keus en wel uit drie mogelijkheden (N-Z, Z-N of W-O; de vierde mogelijkheid O-W is louter theoretisch).

Opvallend is de ligging van 69 loodrecht op 132 en de overeenkomst in kistvorm, die er tussen beide graven bestaat.

Ook onder de graven met afwijkende oriëntatie komen er met en zonder vondsten voor.

LIJKKISTEN

In verreweg de meeste van de christelijke graven zijn de sporen van smalle planken-, veelal duidelijk wigvormige kisten gevonden. Het houtwerk was steeds volledig vergaan. Voor de enkele graven, waarin geen sporen geconstateerd zijn, mag aangenomen worden, dat dit aan toevallige omstandigheden te wijten is.

In het heidense deel komen naast graven met, ook vele zonder kist voor. Daar in sommige graven, waarin geen kistsporen zijn aangetroffen, het lijksilhouet wel waarneembaar was, zullen over het algemeen de kuilen, waarin zich geen sporen van een kist aftekenden, ook inderdaad geen kist bevat hebben.

Het ontbreken van de kist is geen chronologisch criterium. Zowel onder de vroege graven, afgezien van de allervroegste, als onder de latere komen kistloze voor.

De lijk-kist verschijnt in verschillende vormen: smal en met afgeronde hoeken (boomkist) in graf 69, 91 en 132, breed rechthoekig, 129, 131, 155, 156, of ook smal en rechthoekig, 88, 89, 96, 160 etc., soms enigszins wigvormig, 71.

KISTLENGTEN

	< 1.00	1.00-10	1.10-20	1.20-30	1.30-40	1.40-50	1.50-60	1.60-70	1.70-80	1.80-90	1.90-200	200-10	2.10-20	2.20-30	2.30-40
heidense graven	168	126			91 155	166	131 144 153	99 143 160	114 124	89 156 159	96	71	76		
christelijke graven	22 48		8	2	6	1 15	45	9 10 13 49	5 14 18 28	7 59	3 4 39 46	3 4 31 37	44 44 54 66		16

SKELETLENGTEN

	1.00-10	1.10-20	1.20-30	1.30-40	1.40-50	1.50-60	1.60-70	1.70-80
heidense graven					114 116 117	67 98 113	3 11 12	4 9 16
christelijke graven	8	2	1 49	13 15 18	10 66	5 6 7	27 44 50	28 30 31 37 39 54 57 65

Daar, waar de grafkuil aanmerkelijk groter is dan de kist, 159, 168, zou men aan een houten grafkamer kunnen denken.

SKELETRESTEN

De skeletten zijn vooral in het heidense deel van het grafveld zeer onvolledig bewaard gebleven. Slechts in enkel gevallen was het mogelijk een skeletfragment op te nemen. Meestal werden alleen meer of minder complete lijksilhouetten geconstateerd. Alleen graf 113 bevatte nog beenderen, waarvan de conservatietoestand vergelijkbaar was met die in de christelijke graven. In het heidense deel zijn slechts zes meetbare lijksilhouetten gevonden: bij drie lag de lengte tussen 1.40 en 1.50, bij drie tussen 1.50 en 1.60.

In het christelijke gedeelte is de conservatietoestand van de skeletten iets beter. Wel waren de beenderen hier ook grotendeels verteerd, maar in de meeste graven kon nog een tamelijk volledig silhouet getekend worden. Soms kon uit de positie van de onderarmen worden opgemaakt, dat de handen op het bekken rustten.

Merkwaardig is de situatie bij graf 6, waarin een hoofdloos lijk is bijgezet. Daar rituele verminking, zoals die elders voorkomt¹⁵, in deze tijd niet meer schijnt te passen, hebben wij hier waarschijnlijk met een slachtoffer van een ongeval, of van de oorlog te maken, tenzij men voor graf 6 een hogere ouderdom aanneemt dan voor 5 en 7. Dit laatste nu is gezien de ligging en oriëntatie van graf 6 niet zeer aanmerkelijk.

Meetbaar waren in het christelijk deel vijf en dertig skeletten, waarvan negen tussen 1.00 en 1.50 lang (kinderen) en 26 tussen 1.50 en 1.80.

PAARDEGRAVEN

Juist op de rand van het vergraven terreingedeelte vond Holwerda nog de resten van enkele paardegraven. Het zijn zeer brede kuilen met N-Z gerichte lengteas: 123 (trens), 130, 171 (skeletresten paard). Op grond van hun brede vorm zouden ook 137, 193, 199 paardegraven geweest kunnen zijn.

CREMATIEBIJZETTINGEN

In totaal zijn er c. 60 (ook fragmenten van kringgreppen zijn meegeteld) gevonden: 71a, 71b, 73, 80, 87, 88a, 110-2, 118, 127, 133, 136, 138-41, 142?, 146, 147, 149, 152, 154, 159a, 161, 164, 169, 170, 173, 175, 176, 179, 181, 183, 188, 191, 192, 194-7, 201-3, 206, 208, 210, 213-23.

Het is opvallend, dat crematiebijzettingen in het ZW terreingedeelte, waar de

christelijke graven zijn aangelegd, ten ene male ontbreken. Zij komen slechts op het terrein van het heidense grafveld voor.

Bijgraven treft men bij crematie slechts sporadisch aan: 100a?, 202, 210.

Onder de crematiebijzettingen vallen vijf typen te onderscheiden.

a. Crematie in urn

De urn, welke de crematie bevat is zonder meer in de grond geplaatst: 71a, 88a, 100a, 118, 127, 133, 136, 138, 139, 147, 149, 169, 170, 183, 188, 195, 203, 220-3.

b. Crematie in urn binnen kringgreep

Deze bijzettingvorm onderscheidt zich in zoverre van de vorige, dat hier de urn met crematie binnen een gesloten ronde (ovale) kringgreppel geplaatst is: 146, 191, 192, 206, 218. De urnen van 191, 192 en 218 zijn in het centrum van de greppel bijgezet; 146 ligt enigszins excentrisch. Bij 206 is de situatie niet geheel duidelijk; waarschijnlijk echter ook hier een urnbijzetting in het centrum van een kringgreep. De samenhang van bijzetting en greppel is onmiskenbaar.

c. Beenderplek

De crematieresten zijn zonder, of in een vergankelijk omhulsel aan de bodem toevertrouwd; zij worden in een kluitje bij elkaar gevonden: 71b, 110-2, 140, 141, 152, 154, 159a, 161, 164, 173, 175, 176, 179, 181, 201, 208, 210, 213-6. Aan 210 was als bijgave een spinklosje toegevoegd.

d. Beenderplek binnen kringgreep

Ook losse crematies worden binnen kringgreppels aangetroffen: 202 (min of meer centraal), 196 en 197 (tesamen en excentrisch binnen één ronde kringgreppel). 202 heeft als bijgave een spinklosje.

e. Brandgrafjes

Vier maal zijn kleine brandgrafjes („Brandgruben”) geconstateerd, waarin de crematieresten zonder omhulsel, althans niet in een urn zijn bijgezet: 73, 80, 87, 194. De grafjes zijn weliswaar klein (de grootste heeft een lengte van c. 0.80 bij een breedte van 0.50), maar toch groter dan strikt noodzakelijk. Twee maal, 80, 87, zijn de grafkuiltjes min of meer rond, twee maal, 73, 194, ongeveer rechthoekig. Het is niet

meer mogelijk na te gaan, of de beenderresten in een kluitje bijeen, dan wel verspreid door de vulling van de grafkuiltjes gevonden zijn.

De rechthoekige brandgrafjes onderscheiden zich in kuilvorm niet van de kleinste inhumatiegraven als 107, 108, 115, 150, 151. Verder zijn er temidden van de door Holwerda onderzochte graven nog enkele kuiltjes aan te wijzen, die qua vorm in deze categorie zouden passen: bijvoorbeeld de twee vierkante kuiltjes links en rechts onder graf 149, de door Holwerda als recent getekende kuiltjes rechts van 156 en onder 193, de eveneens als recent aangegeven kuil 142, en verder 128, 135 etc. Over het karakter van deze kuiltjes valt niets met zekerheid te zeggen. Crematieresten worden er niet in vermeld; afgezien van 135 hebben zij geen vondsten opgeleverd (in 135 een inheems potje fig. 86: 1). Het zijn niet noodzakelijk grafjes geweest; zij kunnen ook tot de nederzettingssporen behoord hebben.

73 lijkt met 74 en 75 een apart groepje te vormen.

DE VONDSTEN

AARDEWERK

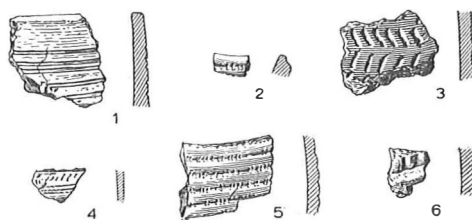
NEOLITHISCH AARDEWERK

Op activiteiten in het neolithicum op de plaats van het latere grafveld wijzen behalve het klokbekergraf, 224, een aantal scherfjes van neolithicisch aardewerk, die los op het terrein zijn aangetroffen (fig. 84). Van de hier afgebeelde scherven werd de kleine klokbekerscherf (fig. 84: 4) in het kuiltje van crematiebijzetting 71a, de met horizontale groeven geornamenteerde scherf (fig. 84: 1) los in de vulling van graf 105 gevonden.

De klokbeker behoort tot het Veluwe type, doch valt op door zijn slanke vorm (Pl. XLVIII). De rand is naar binnen afgeschuind, hetgeen volgens de onderzoeken van J. D. van der Waals en W. Glasbergen¹⁶ een constant kenmerk is bij deze bekergroep.

Fig. 84. Neolithicisch aardewerk. 1/4

- 1: GAS 497a/1, vulling graf 105;
- 2: GAS 530/1-2, losse vondst;
- 3: GAS 529/1, losse vondst;
- 4: GAS 496a/3, vulling graf 71a;
- 5: GAS geen inv. no., losse vondst;
- 6: GAS 461, losse vondst.

Twee scherven behoren waarschijnlijk tot de klasse der standvoetbekers¹⁷. De ene is van goed geslibde klei en draagt een versiering van omlopende koordlijnen, afgewisseld door met een spatel aangebrachte visgraatbanden; de andere (fig. 84: 3) is enigszins gemagerd met kwartsgruis en afkomstig van een grote pot, versierd met door een grote spatel aangebrachte visgraatbanden.

Eén scherf (fig. 84: 6) behoort tot de groep der zogenaamde halspotbekers. Een andere is eveneens van een beker, die men tot de potbekerklasse zou rekenen. Onder de vlakke rand bevinden zich enkele omlopende groeflijnen. Het aardewerk is sterk gemengd met kwartsgruis.

Twee scherven (fig. 84: 2, 5) zijn van bekeraardewerk met wikkeldraadversiering. Een ervan is een fragment van een naar binnen afgeschuinde rand. De andere, die zeer goed de versieringstechniek laat zien, werd door P. J. R. Modderman nader bestudeerd¹⁸.

Opmerkelijk is derhalve, dat op het opgravingsterrein de verschillende belangrijke neolithische beker groepen vertegenwoordigd zijn, nl. de standvoetbeker groep, de Veluwe klokbeker groep en de gemeenlijk als potbekerachtigen aangeduide vaatwerk groep.

INHEEMS AARDEWERK UIT DE LATE KEIZERTIJD

De benaming inheems is enigszins willekeurig. Er wordt hiermee bedoeld het uit de hand gevormde, vrij zacht gebakken materiaal, dat geheel staat in de traditie van het aardewerk, zoals dat gedurende de romeinse keizertijd en ook nog daarna op germaans gebied vervaardigd werd en waarvan de oorsprong zich in de voor-romeinse urnenveldenperiode verliest. Een scherpe datering van de verschillende in dit materiaal vervaardigde vormen is nog steeds bijzonder moeilijk.

Scherven van dit aardewerk komen op het terrein van het grafveld in vrij grote getale voor, en wel als losse vondsten in de vlakken (voornamelijk in de ZO hoek van het terrein), verder in paalgaten en andere bewoningssporen, die bij het onderzoek in 1949 in het ZO deel van het terrein gevonden zijn, en tenslotte ook los in de vulling van vele schachtgraven en in enkele crematiekuiltjes.

Zij zijn gevonden in de graven: 48, 67, 71, 74, 76, 79, 83, 84, 86, 89, 91, 93, 93a, 99, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 116, 117, 123, 124, 125, 130, 131, 144, 148, 159, 172, 185, en bij crematie 71a, 111, 220/1.

Daar in een enkel geval, bijv. bij bijzetting 106, kon worden vastgesteld, dat een paalgat door een (vroeg) grafkuil versneden is, en omdat inheemse scherven even goed (of zelfs overwegend) in de vulling van vroeg als van late schachtgraven voorkomen, ligt het voor de hand aan te nemen, dat het gros van de inheemse scherven aan de periode van het rijengrafveld voorafgaat en gelijktijdig is met de bewoning,

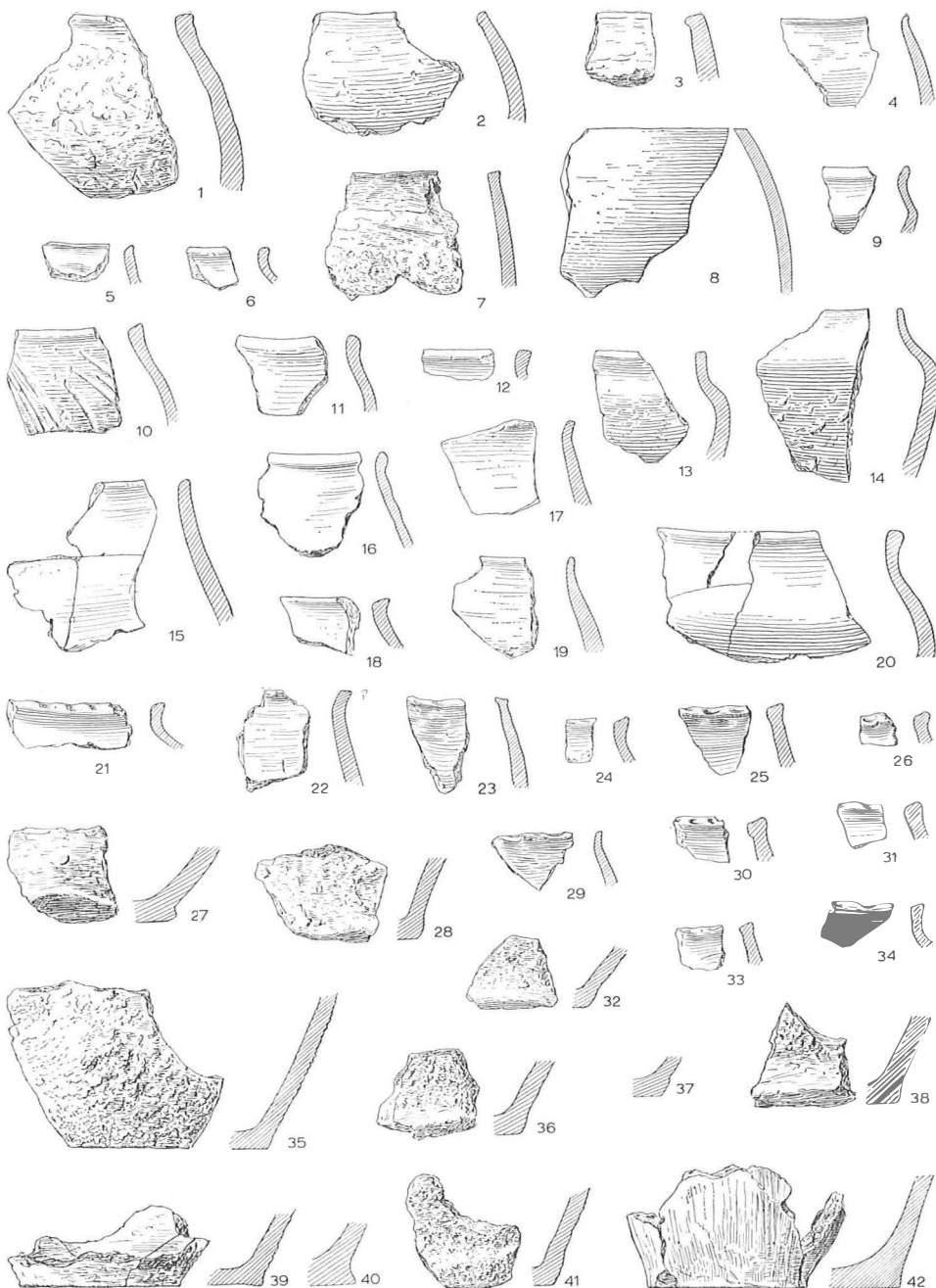

Fig. 85. Inheems aardewerk uit de late Keizertijd. 1/4

1: GAS 528, losse vondst; 2 10, 11, 21, 22, 28: GAS 598, losse vondst; 3, 42: GAS 511, vulling graf 106; 4, 6, 15, 17, 39: GAS 496, vulling graf 93; 5, 8, 13, 16, 18, 24: GAS 530, losse vondst; 7, 25, 32: GAS 506, losse vondst; 9, 37: GAS 483, vulling graf 104; 12, 30: GAS 497, vulling graf 105; 14, 27, 40: GAS 510, losse vondst; 19: GAS 457, vulling graf 79; 20, 35: GAS 498, vulling graf 105; 23: GAS 529, losse vondst; 26: GAS 535, vulling graf 48; 29: GAS 505, vulling graf 84; 31: GAS 507, vulling graf 93a; 33: GAS 482, vulling graf 104; 34, 36: GAS 518, losse vondst; 38: GAS 466, vulling graf 71; 41: GAS 521, losse vondst.

waarvan slechts weinige sporen teruggevonden zijn. Op de samenhang van bewoningssporen en scherven wijst ook het feit, dat het vooral de grafkuilen in het O deel van het grafveld zijn (dus het dichtst bij de bewoningssporen), waarin zich inheemse scherven als losse vondsten bevinden. Afgezien van graf 48 komt zelfs in geen van de W-O gerichte graven in het W terreingedeelte een dergelijk scherfje voor. De hier gevonden pot GAS 534/1 (fig.86:6) staat ook in andere opzichten alleen. Uitgezonderd misschien deze laatste zullen de inheemse scherven, die in de bewoningssporen, los in de vlakken, en los in de grafkuilvullingen gevonden zijn, dus ook één apart, min of meer gesloten aardewerkcomplex vormen.

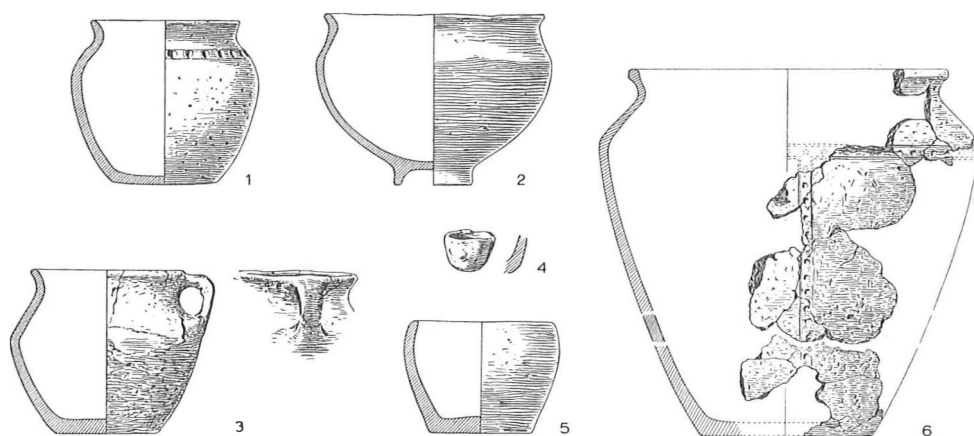

Fig. 86. Inheems aardewerk uit de late Keizertijd. 1/5

- 1: ROL e 1928/3 2 (H no. 4), uit kleine kuil (grafje?) 135;
 2: ROL e 1928/3 6 (H no. 8), losse vondst gevonden vóór onderzoek;
 3: GAS 524/1, losse vondst; 4: GAS 527/1, losse vondst;
 5: ROL e 1928/3 3 (H no. 3), losse vondst gevonden vóór onderzoek;
 6: GAS 531/1, losse vondst.

De vondstomstandigheden spreken voor een datering van het aardewerkcomplex in de 4e en beginnende 5e eeuw. Alleen de vroegste schachtgraven uit het eind van de 4e en de vroege 5e eeuw zouden met de bewoning gelijktijdig kunnen zijn. Het grafveld in zijn geheel is zonder enige twijfel en reeds vanaf een vroeg stadium in zijn ontwikkeling jonger dan de bewoningssporen en het daartoe behorende aardewerkcomplex, waarvoor dan ook een *ter minus ante quem* omstreeks 450 n. Chr. wordt aangenomen. Een dergelijke datering van deze aardewerk wordt ook bevestigd door de verderop te noemen scherven van terra nigra-achtig aardewerk, die onder precies dezelfde vondstomstandigheden, namelijk als losse en waarschijnlijk met de bewoningssporen samenhangende vondsten en verder los in de vulling van enkele grafkuilen, op het terrein van het grafveld voorkomen. In dezelfde richting

wijst tenslotte ook de verwantschap tussen het inheemse voetschaaltje (afb. 86: 2) en de soortgelijke vormen in terra nigra-achtig aardewerk.

Fig. 85 geeft een staalkaart van de onder dit materiaal aanwezige rand- en bodemscherven¹⁹.

Naast elkaar komen gladwandige en min of meer ruw besmeten, meestal met steengruis(?) verschaalde scherven voor.

De randvormen zijn zeer eenvoudig: de randen zijn meestal onverdikt en van boven veelal afgevlakt. Bij een aantal scherven komt bovenop de afgevlakte rand een ornament van vingertopindrucksels voor. De bodems hebben de neiging iets uit te buigen en zodoende een niet zeer geprononceerde standvoet te vormen.

Omdat het materiaal zo fragmentair is, valt over de vorm van de potten in hun geheel weinig te zeggen. In slechts enkele gevallen gelukte het de complete vorm te reconstrueren.

De in fig. 86: 6 weergegeven pot, h c. o.237, d c. o.245 (losse vondst; GAS 531/1), die van zeer zacht met plantaardig materiaal verschaald baksel is, neemt in verschillende opzichten in deze groep een aparte plaats in. Het ornament is uitzonderlijk, en op zichzelf reeds is ornamentering, afgezien van de vingertopindrucksels op de rand, bij het inheemse materiaal van Wageningen zeer zeldzaam: slechts een enkele maal treden onregelmatige vegen op (fig. 85: 10). Verder is het baksel geheel afwijkend en tenslotte is deze pot geïsoleerd gevonden: hij werd namelijk voor de aanvang van het onderzoek in 1949 op de bodem van een aardappelkuil in het ZW terreingedeelte aangetroffen en niet zoals de meeste van de overige inheemse scherven op het ZO deel van het terrein. De mogelijkheid moet dan ook worden opengelaten, dat deze pot niet tot de groep inheemse ceramiek uit de late keizertijd behoort, maar eerder van wat vroegere datum is.

Het oor aan het kleine, eveneens zacht gebakken en met plantaardig materiaal verschaalde potje uit fig. 86: 3, h o.108, d o.129 (GAS 524/1), is in deze groep evenmin een algemeen verschijnsel.

Onder de randscherven vallen voorts enkele op van steile komvormen, waarvan de rand soms licht naar binnen buigt (fig. 85: 1-4, 7, 8; fig. 86: 5). Holwerda vond zelfs twee complete potten, die dit komtype vertegenwoordigen (H no. 2, 3; alleen H no. 3 is nog aanwezig: e 1928/3 3, onze fig. 86: 5). Hij trof hen aan „los in den grond ingegraven zonder verbrande beenderen en zonder dat er van een graf sprake kon zijn” en hij veronderstelde, dat zij aan het grafveld voorafgaan o.i. zeer terecht, daar hun vondstomstandigheden wijzen op een samenhang met de bewoningssporen Sommige randscherven (bijv. fig. 85: 10, 11, 13, 19, 20) lijken te behoren tot vormen, die met deze kom verwant zijn, maar zich daarvan door een korte hals onderscheiden.

Het scherfje fig. 86: 9 heeft een scherp tweevoudig geknit S-vormig randprofiel. Wij vestigen er de aandacht op, omdat dit zelfde profiel voorkomt bij het

door Holwerda gevonden schaalte van inheemse ceramiek op van onder holle voet, h o.11, d o.153 (e 1928/3 6, H no.8, fig.86:2). Over de vondstomstandigheden van deze voetschaal wordt ons verder niets meegedeeld. Het betreft hier, zoals ook reeds Holwerda opmerkt, een tegenhanger in inheems aardewerk van de verderop te noemen terra nigra-achtige voetschaaltjes.

Eveneens van inheems aardewerk is het bolle potje met iets uitgebogen afgeronde rand en met een omlopende rij vingertopindrucksels op de schouder, h o.106, d o.122 (e 1928/3 2, H no.4, fig.86:1). Het werd door Holwerda gevonden in een klein ongeveer vierkant kuiltje direct ten N van graf 159. Daar Holwerda dit niet vermeldt mag niet worden aangenomen, dat het potje crematieresten bevatte; ook over eventuele crematieresten in de kuil wordt niets meegedeeld. Het zou dus een kuiltje kunnen zijn, dat tot de bewoningssporen gerekend moet worden, zoals er ook enkele in de ZO hoek van het terrein gevonden zijn, maar helemaal uitgesloten, dat men hier met een crematiegrafje als 73 en 194 te maken heeft, lijkt het ons niet. Ook in het laatste geval menen wij echter dit potje op grond van zijn baksel tot de hier besproken groep van inheems aardewerk te moeten rekenen.

Slechts in één geval, graf 102, werd een pot van inheems aardewerk als grafgift in een schachtgraf meegegeven (fig.53). Daar het hier naar alle waarschijnlijkheid een vroeg inhumatiegraf betreft, is er geen bezwaar ook dit stuk nog tot deze groep te rekenen.

TERRA NIGRA-ACHTIG DRAAISCHIJFAARDEWERK

Onder de vondsten komt een gering aantal scherven en enkele min of meer volledige potjes voor van een terra nigra-achtig draaischijfproduct. De grondmassa is fijn, maar niet zeer goed doorbakken: de breuk vertoont tussen de meer witgrijze buitenste lagen een donkergrijze poreuze kern. De kleur is thans meestal mat potloodgrijs, maar de oorspronkelijke, wat zwartere, glans kan door het verblijf in de bodem verloren zijn gegaan. Het materiaal is dunwandig.

De vertegenwoordigde vorm is steeds dezelfde: een schaalte op van binnen holle, enigszins conische voet met een vloeiend S-vormig profiel. Het Wageningse materiaal is steeds versierd, en wel met rijen fijne stempeltjes, die in zones zijn aangebracht. Deze zones bevinden zich op de hals, de schouder en de buik. Het ene potje uit graf 172 draagt tevens ornament onder op de bodem.

Twee randprofielen komen voor: de randlip is afzonderlijk schuin of ongeveer horizontaal naar buiten omgeslagen (fig.87: 3, 6, fig.80: 3), of de hals is trechtervormig en hals en rand vertonen één doorlopende schuin naar buiten wijkende lijn (fig.80: 3). Het potje uit graf 198 heeft bovendien een zware gefacetteerde voet.

Het terra nigra-achtige materiaal komt op het terrein voor in de eerste plaats als losse vondsten in de vlakken (fig.87: 2, 3, 5, 8) en los in de kuilvulling van enkele

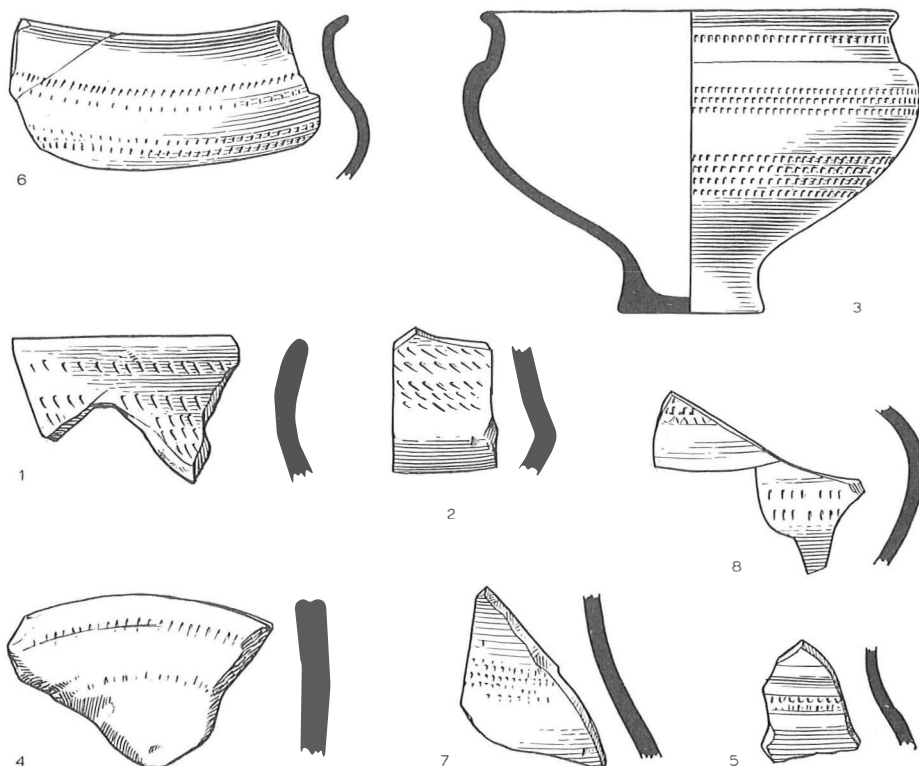

Fig. 87. Terra nigra-achtig aardewerk. 1/2

- 1: GAS 483/44, vulling graf 104; 2: GAS 530/38, losse vondst;
 3: GAS 523, losse vondst; 4: GAS 530/38, losse vondst;
 5: GAS 529/22, losse vondst; 6: GAS 507/17-19, vulling graf 93a;
 7: GAS 466/32, vulling graf 71; 8: GAS 521/13, losse vondst.

graven: 71 (fig. 87: 7), 83, 93a (fig. 87: 6), 104 (fig. 87: 1), 124, 134 (momenteel onvindbaar; door H niet afgebeeld). Daar deze vondstomstandigheden nauwkeurig overeenkomen met die van de inheemse scherven, welke wij aan de nederzetting toeschreven, zullen ook deze terra nigra-achtige scherven met de bewoningssporen samenhangen.

Daarnaast zijn in twee gevallen terra nigra-achtige voetschaaltjes als bijgiften in inhumatiegraven gevonden: 172, 198.

Chenet²¹ trof deze ceramiek aan in het Argonnengebied, overigens alleen te Lavoye, in zijn S epulture A, die hij in 360 dateert, en ( en scherv) tussen de afval van oven E. De voetschaaltjes van Lavoye zijn evenals die van Wageningen doorgaans geornamenteerd; elders overheersen de onversierde exemplaren. De potjes

van Lavoye hebben alle de trechtervormige rand, die aan het schaalte uit Wageningen graf 198 voorkomt. De omgeslagen rand vindt men bijvoorbeeld bij één van de door Chenet afgebeelde potjes uit het Maasgebied²¹.

Chenet stelt de productie van deze terra nigra-achtige voetschaaltjes te Lavoye omstreeks het midden van de 4e eeuw. Dat de productie nog lang, minstens tot diep in de 5e eeuw, is doorgedaan, daarop wijst o.a. het gegeven van het Wageningse graf 172. Hierin komt namelijk samen met het voetschaaltje een klein voetloos schaalte voor, dat als prototype van de frankische dubbelconus te beschouwen valt (fig. 80 : 4). Het is qua materiaal met het voetschaaltje onmiskenbaar verwant, maar heeft een afwijkende, meer blauwzwarte kleur; de buikknik is scherp en over de ingebogen schouder lopen drie groeven.

Deze vroege frankische dubbelconus vond Böhner onder de losse vondsten van Orsoy²². De vorm stamt uit de tweede helft van de 5e en de vroege 6e eeuw. In dit verband citeert Böhner o.a. graf 80 van Schwarzhendorf, waarin dezelfde combinatie als in Wageningen graf 172 optreedt²³. Het terra nigra-achtige voetschaaltje van Schwarzhendorf is in zijn voetontwikkeling met het exemplaar uit Wageningen graf 198 nauw verwant.

Uit mineralogisch onderzoek bleek, dat de vroege dubbelconus van Orsoy uit de omgeving van Mayen afkomstig is. Mogelijk moet ook voor de productie van de terra nigra-achtige voetschaaltjes met dit pottenbakkerscentrum rekening gehouden worden.

RUWWANDIG DRAAISCHIJFAARDEWERK

Onder het op het terrein voorkomende ruwwandige draaischijfaardewerk zijn twee soorten vertegenwoordigd: in de eerste plaats het materiaal, dat onder de naam Mayener aardewerk gaat, en verder de laat-frankische ruwwandige ceramiek. Het blijkt, dat beide soorten zich hier ook wat hun vondstomstandigheden betreft vrijwel steeds onderscheiden.

a. Mayener aardewerk

Het Mayener aardewerk²⁴ met zijn karakteristieke grove, aan het wandoppervlak veelal zichtbare magering en met zijn warme van grijs over geelgrijs en grijsbruin tot bruin en oranjebruin variërende kleuren maakt het grootste gedeelte uit van de ruwwandige potten, die als bijgiften in de inhumatiegraven gevonden zijn.

Men vindt Mayener potten in de graven: 100?, 106, 107, 109, 119, 148, 155, 168, 174. De potten lagen aan het voeteneind, 148, en waarschijnlijk ook 155, 174 (twee stuks), naast de middel, 119, of ongeveer in het midden van de kuil, 106, 107, 109, 168. Behalve in graf 174 bevond zich in elk graf slechts één pot.

Onder de vormen is allereerst de kan met klaverbladvormige mond (graf 109, 155, 174) vertegenwoordigd. De kan uit graf 174 met zijn nog beneden de halve hoogte gelegen grootste diameter is waarschijnlijk nog een 5e eeuwse vorm, al ontbreekt de voor deze vorm karakteristieke zwakke standvoet. Het exemplaar uit graf 155 is van een model, dat Böhner in zijn periode III plaatst (type D 2, na 525). De andere vondsten uit dit graf (gordelgarnituur, speerpunt) laten een datering in het begin van de 6e eeuw toe. Het bolle kannetje uit graf 109 stamt vermoedelijk uit ongeveer dezelfde tijd.

Graf 106 leverde een slank éénorig kannetje met nauwe ronde monding en staafvormig verdikte rand, dat in de tweede helft van de 5e eeuw thuishoort.

Met de waarschijnlijk vroege kan werd in graf 174 een klein dubbelconisch potje (H no.29) gevonden. Een dergelijk potje bevond zich ook in de graven 100?, 107, en 168. Een exacte datering is overigens van deze vorm niet mogelijk.

Tenslotte treedt twee maal een bord met schuine wand en naar binnen gebogen rand op, graf 119, 148 (H no. 32). Het is een vorm, die in de 5e eeuw (Barbarathermen), maar zeker ook nog tot aan het eind van de 6e (Köln/Müngersdorf graf 90 en 95) voorkomt²⁵.

Onder de losse vondsten van vóór Holwerda's systematisch onderzoek bevinden zich enkele potten, bijvoorbeeld de geoorde wijdmondige pot met dekselgeul (H no.24, 25), die erop wijzen, dat ook nog andere vormen van het Mayener servies in het grafveld aanwezig waren.

Een drietal duidelijk herkenbare randscherven van Mayener kookpotten met sikkelvormig randprofiel (fig.88) is los in de vlakken aangetroffen. Tevens komen los in de kuilvulling van een aantal inhumatiegraven scherven van ruwwandig aardewerk voor, die helaas in de meeste gevallen weinig significant en daardoor slecht dateerbaar zijn: 67, 75, 79, 100, 117, 121, 123, 124, 126, 130, 134, 159, 166 (147: in urn tussen de crematieresten). In graf 124 betreft het een scherf van een Mayener kookpot (fig.65: 7). In 123 werd een randscherfje van een kan met klaverbladvormige mond uit de 5e of 6e eeuw aangetroffen (fig.64: 3). Daar de ruwwandige scherven in enkele van de allervroegste schachtgraven voorkomen en bovendien in de kuilvullingen veelal met inheems of terra nigra-achtig aardewerk samengaan, zullen zij grotendeels behoren tot het aardewerkcomplex van de nederzetting, dat al op het terrein aanwezig was, toen die inhumatiegraven werden aangelegd.

De bovengenoemde drie los gevonden scherven van Mayener kookpotten wijzen er ook reeds op, dat de Mayener ceramiek van het aardewerk complex uit de nederzetting deel uitmaakte.

Fig.88.

Mayener aardewerk. 1/4
1, 2: GAS 530, losse vondst;
2: GAS 525, losse vondst.

b. Laat-frankisch ruwwandig aardewerk

Het overige ruwwandige draaischijfaardewerk onderscheidt zich van de bovengenoemde Mayener waar in de eerste plaats qua uiterlijk aspect. Het heeft zijn rulle aanblik verloren en maakt een wat killere indruk. De kleuren zijn kouder geworden: naast wit-, bruin- en zwartgrijze potten komen hel oranje voor. De magering is fijn en de meest karakteristieke exemplaren hebben eerder een glad dan een uitgesproken ruw wandoppervlak.

De potten zijn niet zeer dikwandig, in enkele gevallen zelfs opvallend dun van wand. Veelal zijn zij weinig zorgvuldig gevormd. Vooral door het onregelmatig afsnijden van de bodem staan sommige wat scheef. Een haast algemeen kenmerk is ook, dat nu de draaisporen niet alleen, zoals bij de Mayener waar, aan de binnenkant, maar eveneens aan de buitenkant met opzet zichtbaar zijn gelaten. Deze draairichels kunnen zeer grof zijn.

Böhner constateerde in zijn gebied vooral aan de hand van een petrografisch onderzoek van het aardewerk een wisseling in baksel in de loop van de 7e eeuw. Hij schrijft de jongere ceramiek aan Trierse pottenbakkerijen toe, die Mayen van de markt verdringen²⁶. Het zou zeker de moeite waard zijn om ook het Wageningse materiaal petrografisch te onderzoeken, daar alleen op deze manier objectieve gegevens te verkrijgen zijn voor het vaststellen van het karakter van de verschillende soorten ruwwandige ceramiek en hun oorsprong.

De meeste laat-frankische potten komen in het grafveld als urnen voor. Een enkel schachtgraf, 71 (aan het hoofdeinde?), 113? (aan het voeteneind), 130?, bevat echter als grafgift een pot, die naar de crematie-houders overleidt.

Zo noemt Holwerda uit graf 130 een voor dit grafveld uniek exemplaar, dat met zijn tamelijk hoge dubbelconische vorm niet vóór de tweede helft van de 6e eeuw gedateerd kan worden²⁷. Een preciese datering van het graf met behulp van deze pot is echter niet mogelijk, daar deze ook nog gedurende de gehele 7e eeuw naast zijn gladwandige frankische tegenhangers niet zou misstaan. Bovendien zijn de vondstomstandigheden allerm minst duidelijk. Holwerda beschouwt de pot blijkbaar als een grafgift in dit paardegraf. Hij vertelt ons echter alleen maar, dat deze „onderin” gevonden werd en wel tesamen met een zeer waarschijnlijk 8e eeuws randfragment. Ook bevinden zich (tenminste thans!) in de pot enkele, zij het weinige, naar het lijkt menselijke crematieresten en wij vragen ons dan ook af, of de pot evenals het genoemde randfragment niet moet worden beschouwd als de urn van een ten opzichte van het schachtgraf secundaire crematiebijzetting.

In nog een ander geval is de relatie tussen pot en graf evenmin duidelijk. In de NO hoek van graf 113 kwamen namelijk enkele scherven te voorschijn, die samen met andere gevonden in losse grond in de omgeving van de grafkuil een pot opleverden. Of het hier een verploegde grafgift, dan wel een verploegde ten opzichte

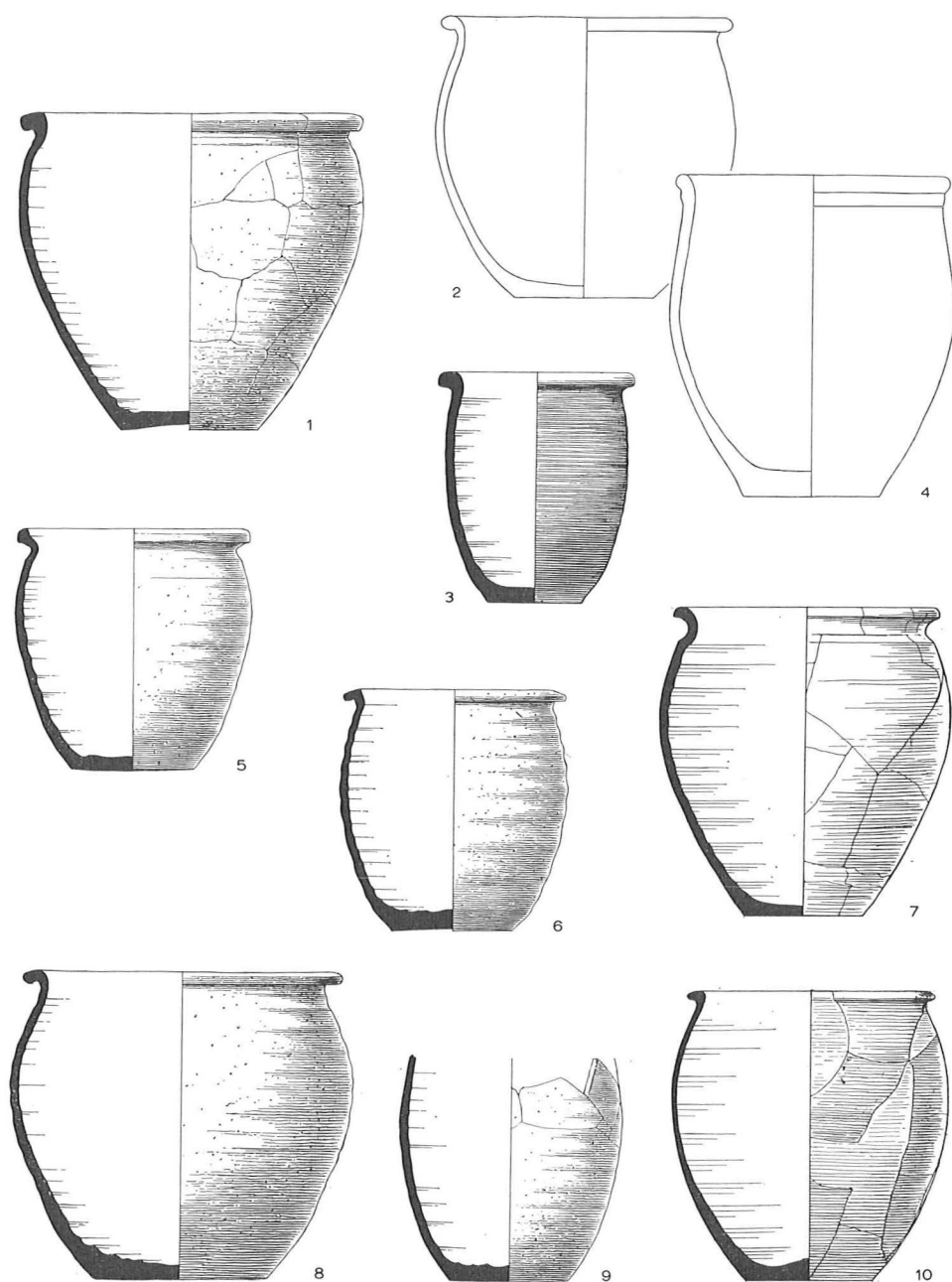

Fig. 89. Tonvormige urnen van laat-frankisch rruwandig aardewerk. 1/5
 1: ROL e 1928/3 38, graf 133; 2: NLW geen inv. no., naar H 1928 afb. 17 no. 49, graf 192; 3: GAS 476/1, graf 100a; 4: ROL e 1928/3 31, naar H 1928 afb. 17 no. 46, graf 138; 5: ROL e 1928/3 42, graf 218; 6: ROL e 1928/3 37, graf 170; 7: GAS 522, graf 88a; 8: ROL e 1928/3 39, graf 191; 9: ROL e 1928/3 46, graf 188; 10: GAS 517/1, graf 113.

van het inhumatiegraf secundaire urnbijzetting betreft, is niet meer met zekerheid uit te maken; het laatste lijkt ons het waarschijnlijkst.

Zodoende blijft tenslotte bijzetting 71 als enig zeker voorbeeld over van een inhumatiegraf, waarin een late ruwwandige pot werd meegegeven. Wij komen op deze pot bij de bespreking van de urnen terug.

Het werd reeds gezegd, dat het merendeel van de laat-frankische ruwwandige draaischijfproducten als urn gebruikt is: bijzetting 88*a*, 100*a*, 118, 127, 133, 136, 138, 146, 170, 183, 188, 191, 192, 203, 206?, 218, 220/1, 222, 223.

De buikige amfoor met stempelornament van bijzetting 118 neemt door zijn baksel en vorm een uitzonderlijke plaats in. Het materiaal is zacht en brokkelig; de buitenkant is zorgvuldig geglad (door afsplintering plaatselijk beschadigd) en grotendeels zwartgrijs van kleur. Dergelijke vormen met hoge eivormige buik, vrij nauwe mond en van de rand uitgaande, eng-aanliggende oren komen ook voor onder het materiaal van Walsum, zij het, dat er in de details (ornament, randprofiel) verschillen zijn aan te wijzen²⁸.

Onder de overige ruwwandige urnen zijn drie vormen te onderscheiden:

a. Een ton- of meer eivormige pot met wijde monding (fig. 89): bijzetting 88*a*, 100*a*, 133, 170, 188, 191, 192, 218; hiertoe kunnen ook de twee potten uit de graven 7 en 113 gerekend worden. De urnen van deze groep vertonen onderling vrij grote verschillen: de vorm varieert van slank, haast cilindrisch, tot bolbuikig, enkele zijn meer ei-, andere meer tonvormig. Vijf maal komt een horizontaal omgeslagen en van boven afgevlakte rand voor, drie maal een schuin uitstaande. De bodems van deze potten zijn min of meer onregelmatig afgesneden, meestal ongeveer vlak, een enkele maal enigszins hol, en soms met een lichte neiging tot uitbollen.

b. De tweede vorm onderscheidt zich van de eerste doordat de buik ongeveer ter halver hoogte geknikt is en door de omgeslagen verdikt-geprofileerde rand (fig. 90):

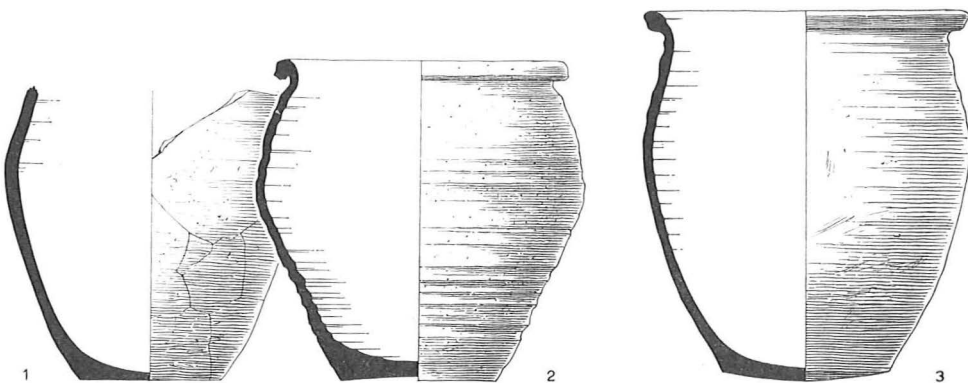

Fig. 90. Dubbelconische urnen van laat-frankisch ruwwandig aardewerk. 1/5
1: ROL e 1928/3 47, losse vondst gevonden vóór onderzoek; 2: ROL e 1928/3 40, graf 146;
3: ROL e 1928/3 35, graf 223.

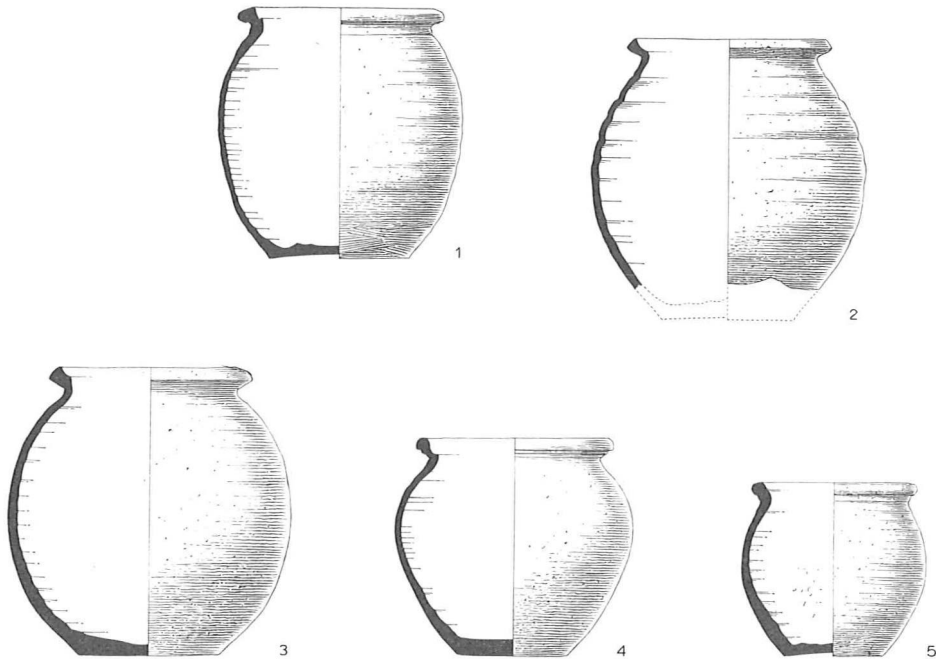

Fig. 91. Lampionvormige urnen van laat-frankisch ruwwandig aardewerk. 1/5
 1: ROL e 1928/3 44, graf 183; 2: ROL e 1928/3 50, graf 121; 3: ROL e 1928/3 49, graf 136;
 4: ROL e 1928/3 25, graf 220/1; 5: ROL e 1928/3 27, graf 127.

bijzetting 146, 220/1, 223. Deze potten zijn tamelijk slank en wijdmondig. Bij de pot uit bijzetting 146 komt een enigszins holle bodem voor, die uit bijzetting 223 vertoont een lensvormige bodem, en wel één van de weinige duidelijk lensvormige bodems uit het hele materiaal van Wageningen.

c. Een bolle, lampionvormige pot met vernauwde opening en schuin uitstaande rand, waarin steeds meer of minder duidelijk een dekselgeul aanwezig is (fig. 91): bijzetting 127, 136, 183, 220/1. De bodems van deze potten zijn onregelmatig afgesneden, bij twee is hij enigszins hol, bij de andere twee vrijwel vlak met een lichte neiging tot uitbollen. Een duidelijk lensvormige bodem hebben zij geen van alle.

De meeste van de vóór het systematisch onderzoek van Holwerda gevonden losse urnen laten zich in één van de hier onderscheiden drie groepen onder brengen.

Hussong²⁹ leidt vorm *a* af van de in het Mayener servies voorkomende kookpot met wijde mond en vooral de pot van bijzetting 133 sluit zich nauw bij zijn voorbeeld aan. Modellen met omgeslagen rand, zoals die onder de urnen van Wageningen voorkomen, treden reeds in de 6e eeuw (Altbachtal) op en zijn dan tot in de

8e eeuw te vervolgen. Een vergelijkbare pot met omgeslagen rand uit Rill (losse vondst) dateert Steeger in de 7e eeuw³⁰. De schuin uitstaande rand ontmoet Hussong eerst onder de Hospitalkermik. Deze randvorm schijnt voor de 8e eeuw kenmerkend te zijn. Men treft hem immers aan bij de lampionpotten *c*, die niet vóór de 8e eeuw geplaatst kunnen worden, en ook de wijdmondige poten *a*, die deze randontwikkeling vertonen zullen overwegend na 700 gedateerd moeten worden. Hierop wijst de overeenkomst tussen het randprofiel van de pot uit bijzetting 218 en dat van de lampionpotten, en vooral ook het feit, dat de pot uit het zo interessante graf 71 (het enige inhumatiegraf, dat met zekerheid een exemplaar van deze aardewerksoort bevat, en dat door de rest van zijn grafinventaris in de late 7e eeuw gedateerd wordt) een dergelijke rand vertoont. In het grafveld van Walsum wordt zowel de wijdmondige pot met omgeslagen rand *a* als de lampionpot *c* gevonden.

De bij één van de onder *b* beschreven potten voorkomende lensvormige bodem is een belangrijk chronologisch gegeven, daar de lensvormige bodem niet vóór de 8e eeuw gevonden wordt³¹.

De lampionvormige pot *c* herleidt Hussong tot de Mayener kookpot met vernauwde mond en sikkelvormig randprofiel²⁹. Hij trof hem weer aan onder de Hospitalkeramiek, maar de tussenliggende 7e- vroeg 8e eeuwse schakel ontbreekt. De Wageningse exemplaren horen echter inderdaad in de 8e eeuw thuis. De vergelijkbare stukken uit Godlinze dateert Hübener na 700³². Overigens hebben de betreffende potten uit Godlinze, evenals trouwens de lampionpotten uit Wageningen en uit de Hospitalkeramiek, niet een zo uitgesproken lensvormige bodem als Hübener doet voorkomen, hoogstens een sterke neiging ertoe. Het is opvallend, dat te Godlinze naast de lampionpot de wijdmondige vorm *a* met omgeslagen rand *niet* voorkomt. Misschien mag men hier een chronologisch criterium in zien en is onze vorm *a* met omgeslagen rand na de vroege 8e eeuw niet meer in productie. Het optreden van de lampionpot in Walsum is eveneens een aanwijzing voor een datering in de 8e eeuw. Braat plaatst vergelijkbare stukken uit Monster ook in deze tijd³³.

Een exacte datering van de hier beschreven aardewerkvormen is op grond van louter formele criteria niet altijd te geven: de scheiding tussen 7e en 8e eeuwse vormen is vrijwel onmogelijk. Het blijkt echter, dat er alle reden is om aan te nemen, dat de ruwwandige urnen in dit grafveld een gesloten groep vormen en deze groep is dan als geheel door voldoende hechte banden met de 8e, eventueel nog laat 7e eeuw verbonden (wijdmondige tonvorm *a* met uitstaande rand, lensvormige bodem van *b*, lampionpot *c*).

Voor het gesloten zijn van de groep pleit in de eerste plaats het feit, dat er, zoals wij zagen (overeenkomst in randprofielen tussen de urn van bijzetting 218 en de lampionpotten), overgangsvormen tussen de verschillende urnmodellen bestaan. Er zijn echter ook stratigrafische aanwijzingen.

De resultaten van een kartering van de afzonderlijke vormen over het terrein

moeten met voorzichtigheid gehanteerd worden, omdat slechts een gedeelte van de begraafplaats bekend is. In het systematisch onderzochte gedeelte komen de urntypen echter door elkaar voor. De vorm *a* concentreert zich meer in het oostelijk deel en de vormen *b* en *c* in het noordelijk en westelijk terreingedeelte, maar de verschillen zijn niet voldoende significant en er is op grond van een kartering dan ook geen reden om aan grote chronologische verschillen tussen de urntypen te denken.

Een nog belangrijker stratigrafische aanwijzing vormen de oversnijdingen. In vele gevallen oversnijdt namelijk een urnbijzetting een schachtgraf, ja, afgezien van de niet geheel duidelijke situatie bij de twee bijzettingen 121 en 130, waar zich mogelijk maar niet waarschijnlijk juist het omgekeerde geval voordoet, blijkt zelfs bij direct contact tussen een inhumatie- en een urnbijzetting de laatste steeds de jongste te zijn.

De schachtgraven 88, 100, 126, 130, 137, (168 gesneden door crematie in een frankische tuitkan), 171, 182 en 190 worden door een urnbijzetting gesneden. Hiervan behoren enkele tot de oudere inhumatiegraven, 88 echter oversnijdt op zijn beurt 180, dat door de erin gevonden bijl op zijn vroegst in de tweede helft van de 6e eeuw gedateerd wordt.

De urnbijzettingen 191, 192, 206?, en 218 liggen in het centrum van een ovale of ronde kringgreep, 100a en 146 liggen eveneens, zij het meer excentrisch binnen een dergelijke greppel. De samenhang tussen crematie en greppel is onmiskenbaar. De greppel van 191 snijdt duidelijk de schachtgraven 185 en 190; die van 192 en 146 lijken door schachtgraven versneden te zijn. Dergelijke oversnijdingen zijn echter vaak lastig waar te nemen en het getekende niveau van de schachtgraven zal zeker beneden de bodem van de kringgreppels gelegen hebben. We mogen dan ook aannemen, dat de oversnijdingen hier onjuist zijn waargenomen, wat vooral bij 192, die op de naad van de twee opgravingen ligt, zeer aannemelijk is.

Het omgekeerde geval, dat een urnbijzetting door een inhumatiegraf versneden is, is niet met zekerheid waargenomen. Wat de scherven van ruwwandig aardewerk betreft, die los in de vullingen van een aantal schachtgraven voorkomen werd boven (p. 263) reeds opgemerkt, dat deze eensdeels behoren tot de Mayener ceramiek, die deel uitmaakt van het aardewerkcomplex uit de nederzetting en die verder als grafgiften in een aantal inhumatiegraven gevonden wordt. Aan de andere kant worden er uit schachtgraven enkele scherven van onmiskenbaar laat-frankisch ruwwandig aardewerk vermeld. Ook in deze gevallen is er echter geen afdoend bewijs te leveren, dat deze scherven van bij de aanleg van het betreffende schachtgraf vergraven urnbijzettingen afkomstig zouden zijn.

Bij de graven 126 en 166 spreekt Holwerda van scherven van de „rossige ruwwandige cilindervormige urn”. Hij beeldt hen echter niet af en men kan zich afvragen, of deze scherven wel beslist van ruwwandige potten van het als urn gebruikte type afkomstig moeten zijn. Bij twee bijzettingen, 121, 130, is dit zeker wel

het geval. In deze graven werden duidelijk herkenbare fragmenten van lampion-vormige potten aangetroffen, bij 130 schijnt Holwerda zelfs aan een grafgift te denken. Over graf 130 werd reeds gesproken (p. 264); echter ook bij graf 121 is het niet strikt noodzakelijk te denken aan een door het schachtgraf vernielde urnbijzetting. Waarschijnlijker is zelfs, dat hier een ten opzichte van het schachtgraf secundaire urnbijzetting door ploegen verstoord is: verspreid in de kuilvulling kwamen namelijk ook crematiefragmentjes voor. Graf 121 is zelf verder niet dateerbaar.

Al met al wijzen de stratigrafische gegevens in de richting, dat de ruwwandige laat-frankische urnen behoren tot een gesloten crematiefase, die in zijn geheel op de fase der (Z-N) inhumatiegraven gevolgd is. De inhumatiegraven reiken, voorzover dat uit de schamele grafinventarissen af te leiden valt, tot het eind van de 7e eeuw (graf 71). Uiteraard is het niet uitgesloten, dat het eind van de inhumatie en het begin van de crematiefase elkaar overlappen, en dat beide bijzettingvormen nog gedeeltelijk gelijktijdig zijn. Over het geheel genomen hebben zij elkaar echter afgewisseld, zoals dat ook in Rhenen het geval is³⁴.

GLADWANDIG FRANKISCH AARDEWERK

Ook het karakteristieke gladwandige reducerend gebrande aardewerk van de frankische dubbelconus (fig. 92) is onder de vondsten, zij het niet zeer talrijk, vertegenwoordigd.

Waterbolk vond verspreid over het terrein een aantal losse scherven van dit materiaal (fig. 93), die van verploegde urnbijzettingen afkomstig zullen zijn. Los in de kuilvulling van de inhumatiegraven komt het namelijk niet voor (alleen uit het beslist vroege graf 67 worden merkwaardigerwijs frankische scherven vermeld!) en hieruit mag men concluderen, dat het niet tot het aardewerkcomplex van de nederzetting behoort, dat reeds voor de aanleg van het grafveld op het terrein aanwezig was.

In de inheemse eipot van bijzetting 139 bevinden zich tussen de crematieresten twee scherven van een tamelijk grof grijs draaischijfaardewerk, waarop een versiering van rijen kleine vierkante stempelindrukken.

Verder komt het frankische aardewerk als grafgiftten in de inhumatiegraven en daarnaast ook als urn in de crematiebijzettingen voor.

Als grafgift in de inhumatiegraven: 76, 153, 172. Over het vroeg-frankische schaalteje in graf 172 is boven bij de behandeling van het terra nigra-achtige aardewerk gesproken. In het rijke vrouwengraf 153, dat door een Gondorf fibula in de vroege 6e eeuw gedateerd is, lag aan het hoofdeinde een lage dubbelconische schaal met op de enigszins ingebogen schouder een reeks rozetstempels tussen dubbele groeflijnen. Niet geheel zeker is de samenhang tussen de tamelijk hoge dubbelconus

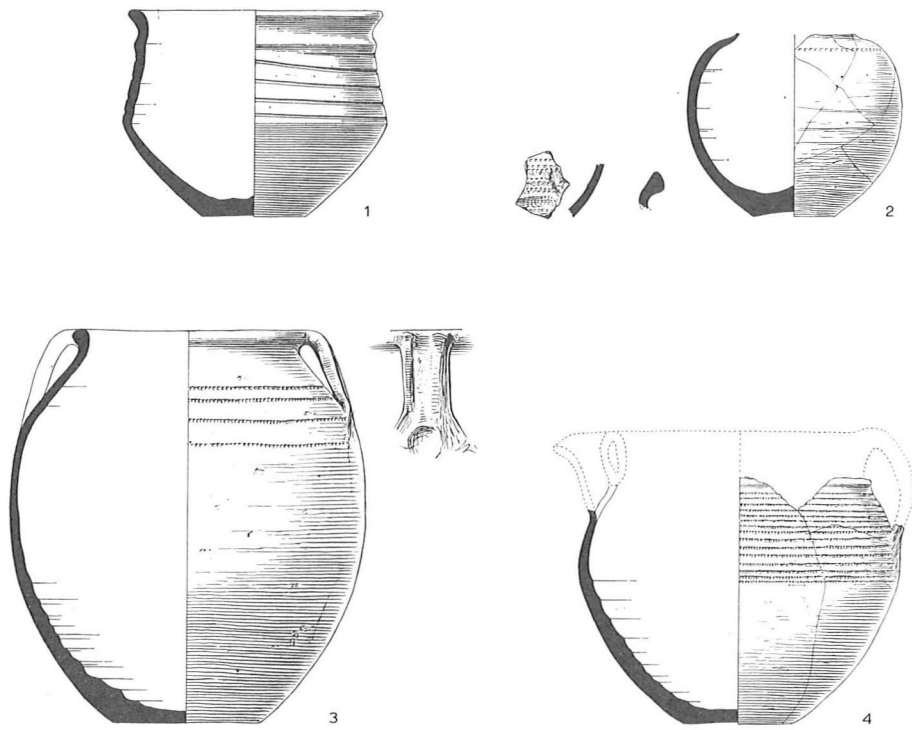

Fig. 92. Urnen van gladwandig frankisch aardewerk. 1/5
 1: ROL e 1928/3 70, graf 195; 2: ROL e 1928/3 14, graf 147; 3: ROL e 1928/3 63, graf 118;
 4: ROL e 1928/3 71, graf 169.

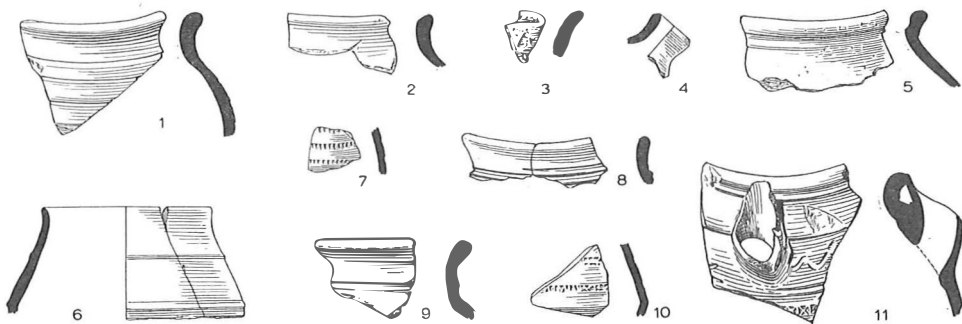

Fig. 93. Gladwandig frankisch aardewerk. 1/4
 1, 3-6, 8, 11: GAS 530 losse vondst; 2, 7, 9, 10: GAS 527 losse vondst.

met stempelornament, die in het centrum van graf 76, maar hoog in de vulling en daardoor gedeeltelijk verploegd werd aangetroffen. Deze pot van een type, dat reeds op het eind van de 6e eeuw voorkomt, maar vooral in de 7e eeuw thuishoort, zou de datering van de umbo en de lanspunt, die in het graf gevonden zijn, nog iets nader preciseren³⁵.

Als urn: bijzetting 71a, 169, 195. Urnen van deze ceramiek zijn in verhouding tot die van ruwwandig frankisch aardewerk weinig talrijk. In de eerste plaats valt een tuitkan op, bijzetting 169, die wegens zijn bolle nauwelijks meer dubbelconische buik op zijn vroegst uit de late 7e eeuw dateren kan. Hübener plaatst het zeer vergelijkbare stuk uit Godlinze in de 8e eeuw³⁶. De vrij lage dubbelconus uit bijzetting 195 is identiek aan de urn no. I van Monster³⁷. Deze verschijnt daar in een uitgesproken laat milieu (eind 7e/begin 8e eeuw) en het ligt voor de hand een dergelijke late datum ook voor het exemplaar uit Wageningen aan te nemen. In crematiegraf 71a werd nog slechts de bodem van de urn aangetroffen. In het centrum van de kringgreep van bijzetting 206 vond Holwerda scherven van ruwwandig en gladwandig frankisch aardewerk.

De door Holwerda beschreven losse potten (H no. 93–108) zullen gedeeltelijk uit inhumatie-, gedeeltelijk uit crematiegraven afkomstig zijn. Een aantal ervan, bijvoorbeeld H no. 98, 99, 108 (H afb. 25 c, h) worden door crematieresten nog als urn gekarakteriseerd. Een pot als H no. 101 met indrukken op de buikknik, die overigens geen crematieresten (meer) bevat, heeft parallellen in Monster.

Hier kan ook de urn van bijzetting 147, waarvan slechts het benedendeel bewaard is gebleven, worden vermeld, al verschilt het baksel van het typische frankische aardewerk. De vorm van de urn is niet meer met zekerheid vast te stellen: een fles of kan. Holwerda spreekt van late (4e eeuwse) terra nigra; dat het stuk echter veel jonger is, wordt o.a. aangeduid door de randscherf van laat-frankisch ruwwandig aardewerk, die erin tussen de crematieresten voorkomt.

Het is duidelijk, dat, terwijl de frankische potten in de schachtgraven nog vroege modellen te zien geven, de als urn gebruikte door latere (laat 7e/8e eeuwse) vormen gekenmerkt zijn. Zij sluiten zich in dit opzicht dan ook zeer goed aan bij de ruwwandige urnen.

ANGELSAKSISCH AARDEWERK

In Wageningen worden evenals in andere Middennederlandse grafvelden enkele potten gevonden van een uit de hand gemaakt, met plastisch of gestempeld ornament versierd aardewerk, dat gewoonlijk met de naam angelsaksisch wordt aangeduid. Deze term is ook hier gebruikt, maar moet in ethnische zin niet al te letterlijk genomen worden. De herkomst van de hier tot deze categorie gerekende stukken staat in enkele gevallen allerminst vast.

Onder het Wageningse materiaal zijn binnen deze categorie twee groepen te onderscheiden, die in vorm en vondstomstandigheden van elkaar verschillen. Beide groepen zijn overigens klein en daardoor niet duidelijk te karakteriseren.

De eerste wordt gevormd door slechts twee vertegenwoordigers: graf 115, los gevonden potje H no. 13 (fig. 94: 2, e 1928/3 10, h 0.068, d 0.09). Het eerstgenoemde potje werd gevonden in een schachtgraf, ongeveer in het centrum van de kuil. Over

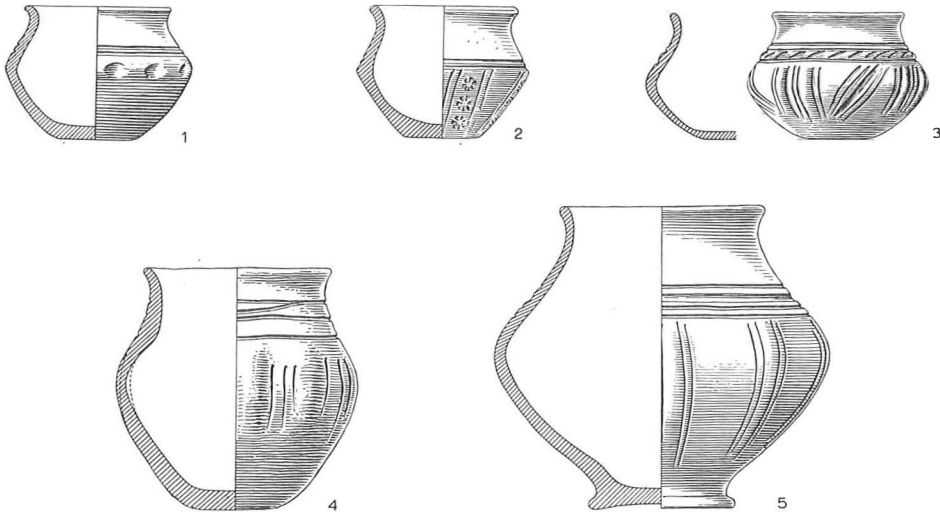

Fig. 94. Angelsaksisch aardewerk. 1/4

1: GAS 491, graf 115; 2: ROL e 1928/3 10 (H no. 13), losse vondst gevonden vóór onderzoek; 3: ROL e 1928/3 9, graf 149; 4: ROL e 1928/3 76 (H no. 11), losse vondst gevonden vóór onderzoek; 5: ROL e 1928/3 8 (H no. 10), losse vondst gevonden vóór onderzoek.

de vondstomstandigheden van het andere is niets bekend, maar het bevat geen crematiestenen en zal dus geen urn geweest zijn. Het aardewerk is fijn, aan de buitenkant geglad en glanzend zwart (graf 115) of plekkerig geelbruin tot zwart (H no. 13) van kleur. Beide zijn kleine strak gevormde dubbelconische schaaltes met scherpe buikknik en vloeiend uitgebogen rand.

De ornamentatie van het los gevonden schaalte H no. 13 is zeer duidelijk verwant aan de versiering van potjes uit Ezinge, York, Melton Mowbray (?), die tot het angelsaksisch aardewerk uit de migratieperiode behoren³⁸. Hetzelfde zal ook voor de beide schaaltes uit Wageningen gelden. Een datering in de eerste helft van de 5e eeuw wordt enigermate bevestigd door het feit, dat het kleine grafje 115 door de kuil van 114 oversneden wordt. Deze laatste is wel niet precies te dateren, maar lijkt toch niet tot de allerjongste graven van het grafveld te behoren.

Bijzetting 149 levert een schaalte met plastisch ornament van fijn, glanzend zwart materiaal, dat tussen de beide hier onderscheiden groepen instaat. De herkomst ervan is niet met zekerheid vast te stellen, de datering is problematisch. Het is als urn gebruikt en sluit zich in zoverre aan bij de onder te noemen plastisch versierde urnen. Ondanks de vondstomstandigheden is men echter toch geneigd het potje bij de vorige groep in te delen.

Er is namelijk een onmiskenbare algemene verwantschap in vorm en versiering met het angelsaksische aardewerk uit N Nederland en NW Duitsland uit de migratieperiode: een treffend voorbeeld is het door Myres afgebeelde potje uit een onbekende Friese terp³⁹. Tischler denkt vermoedelijk aan het urntje van bijzetting 149, wanneer hij het begin van de crematiefase in Wageningen in de 5e eeuw stelt⁴⁰. Deze algemene verwantschap is echter niet voldoende overtuigend, daar een zelfde verwantschap aan te wijzen valt met vormen uit het alamannische gebied. De door Böhner afgebeelde schaal uit Sörngenloch is als parallel even goed als elke andere uit angelsaksische streken⁴¹. Het is denkbaar, dat een onderzoek naar de samenstelling van de klei over de herkomst van het urntje van bijzetting 149 opheldering verschaffen zal.

Een exacte datering ervan blijft voorlopig moeilijk. Voor het verwante schaalte uit Sörngenloch geeft Böhner geen datering. De vorm onderscheidt zich van de alamannische Rippengefässe en zal eraan voorafgaan. Brenner beeldt Rippengefässe uit het Paulus Museum in Worms af en daarnaast een viertal ten nauwste met het Wageningse urntje verwante schalen uit Stendal in de Altmark, die hij *ouder* noemt⁴². Veeck's⁴³ vroege datering (vóór 536) van de Rippenfässe is echter inmiddels onhoudbaar gebleken; het staat zelfs te bezien, of deze ceramiek al vóór de 7e eeuw voorkwam⁴⁴. Hoe het zij, een datering van het urntje uit bijzetting 149 in de 5e eeuw, en dan zelfs reeds in de eerste helft, lijkt ons niet onwaarschijnlijk, daar het zo goed in het vormgevoel van deze periode zou passen.

De tweede groep bestaat eveneens slechts uit twee exemplaren, beide losse vondsten van vóór Holwerda's systematisch onderzoek: H no. 10 (fig. 94:5, e 1928/3 8, h 0.175, d 0.175), H no. 11 (fig. 94:4, e 1928/3 76, h 0.126, d 0.126). Uit de erin bewaarde crematieresten blijkt, dat zij als urn gediend hebben.

Dergelijke urnen komen niet alleen in Wageningen, maar ook in de grafvelden van Rhenen⁴⁵, Rijnsburg⁴⁶ en Monster⁴⁷ voor. Het zijn hoge soms vrij onregelmatige vormen, veelal op een standvoet. In het ornament speelt naast de groeflijn het plastische element een belangrijke rol. Het baksel van de pot H no. 10 is fijn, aan de buitenzijde geglad en glanzend zwartgrijs van kleur.

Aan de ene kant is er de verwantschap met de alamannische Rippengefässe die tot de 7e eeuw behoren. Aan de andere kant ziet men overeenkomst met het angelsaksische materiaal. Parallellen zijn daar niet in de eerste plaats te vinden onder het aardewerk van de migratieperiode, en zeker niet onder de ceramiek, die uit deze

periode in het Noorden van ons land gevonden is, waarin de plastische decoratie een zeer ondergeschikte rol speelt. Myres⁴⁸ wijst op parallellen onder het angelsaksische materiaal in Engeland en Braat⁴⁹ preciseert, dat deze engelse parallellen tot de 6e en 7e eeuw behoren.

Een datering van deze vormen na het begin de 7e eeuw lijkt ons, gezien de overeenkomst met de Rippenfässe, het meest waarschijnlijk. In Wageningen maken zij evenals te Monster, deel uit van een complex urntypen, waarvan enkele componenten niet eerder dan de late 7e/vroege 8e eeuw te plaatsen zijn.

EI- EN KOGELPOTTEN

Tenslotte dienen nog de enkele in Wageningen voorkomende vertegenwoordigers van de categorie der ei- en kogelpotten te worden besproken.

Van slechts één zijn de vondstomstandigheden bekend: het is de urn van bijzetting 139. De andere (fig. 95) zijn losse vondsten, maar zullen vermoedelijk ook uit het grafveld (urnen?) afkomstig zijn.

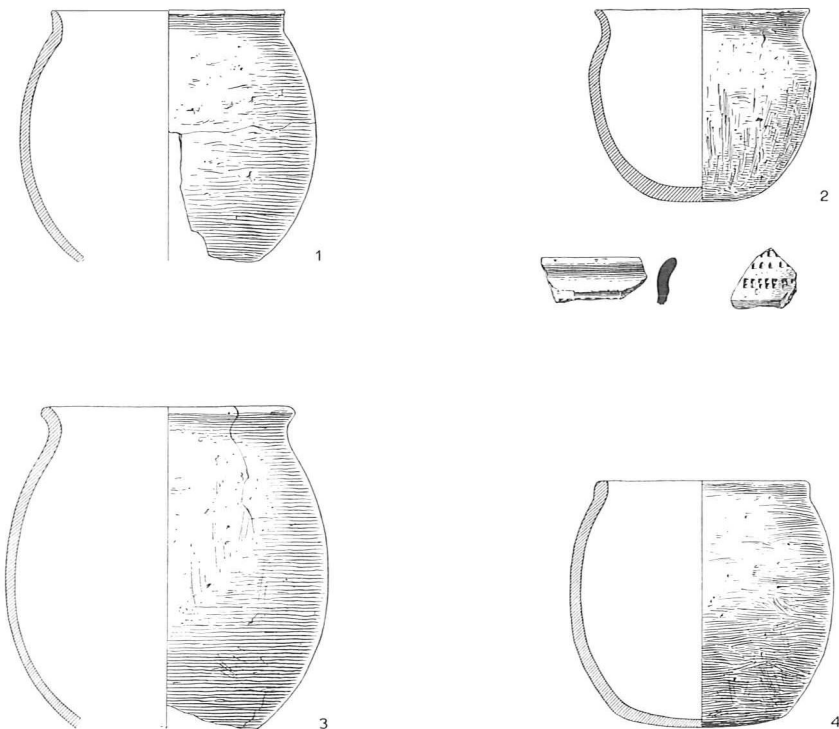

Fig. 95. Ei- en kogelpotten. 1/5

- 1: ROL e 192/3 5 (H no. 5-7), losse vondst gevonden vóór onderzoek; 2: ROL e 1928/3 7, graf 139; 3: ROL e 1928/3 4 (H no. 5-7), losse vondst gevonden vóór onderzoek; 4: NLW geen inv. no., losse vondst gevonden vóór onderzoek.

De urn van bijzetting 139 heeft een uitgebogen vrij hoge rand en een nog enigszins afgevlakte bodem. De pot van fig. 95: 4 (NLW ongenummerd) bezit een korte rand en een duidelijk lensvormige bodem. Bij het exemplaar van fig. 95: 1 (e 1928/3 5, H no. 5-7) is de bodem niet bewaard; hij heeft een korte verticale rand; die van fig. 95: 3 (e 1928/3 4, H no. 5-7) met zijn enigszins uitgebogen rand heeft een wat gerekter meer buidelvormig model.

Het aardewerk van deze potten is uit de hand gevormd, tamelijk zacht gebakken, en deels met plantaardig materiaal, deels met steengruis verschaald. Het is aan de buitenkant onregelmatig zonder uitgesproken ruw te zijn. De kleur varieert van plekkerig roodbruin tot zwartgrijs.

Voor een datering van deze groep biedt het materiaal van Wageningen zelf geen aanknopingspunten. Men vindt echter onder de inheemse urnen van het grafveld van Godlinze exacte parallellen⁵⁰. Hübener wijdt aan het zo belangrijke materiaal uit Godlinze een uitvoerige bespreking⁵¹. Hij rekent deze urnen tot zijn type van de „Kugeltopf”, ondanks het feit, dat de meeste een nog enigszins afgevlakte bodem hebben. Eén van de urnen uit Godlinze (no. 17) deelt La Baume in bij zijn „Eitöpfe”⁵² en het is juist met deze pot, dat de Wageningse urn van bijzetting 139 grote overeenkomst vertoont.

Hübener komt op verschillende gronden tot een datering van de Godlinzer urnen in de 8e eeuw, in ieder geval niet vroeger, mogelijk nog wel iets later. Het naast elkaar voorkomen van ei- en kogelpotten en van afgevlakte naast bolle bodems, zoals dat behalve te Wageningen o.a. ook te Rill en Godlinze het geval is, zou kunnen wijzen op een betrekkelijk vroeg stadium in de ontwikkeling van het ei-/kogelpot-complex.

Hübener's datering komt overeen met La Baume's conclusies, die de eipotten zelfs betrekkelijk ver in de 8e eeuw beginnen laat.

Het voorkomen van deze potten in de grafvelden van Rill en Walsum, nu echter als bijgaven in WZW-ONO gerichte inhumatiegraven, is een aanwijzing te meer voor een datering in de 8e eeuw.

Wat Godlinze betreft is het nog van belang eraan te herinneren, dat Van Giffen op grond van stratigrafische gegevens tot de volgende volgorde van de in dit grafveld voorkomende bijzettingvormen komt: Z-N inhumatiegraven, crematies, W-O inhumaties. De twee laatste kunnen gedeeltelijk nog gelijktijdig zijn; daar, waar het echter nog was na te gaan, waren de W-O inhumaties jonger dan de crematies. Verder stelde Van Giffen ondubbelzinnig vast, dat de inheemse urnen en de geïmporteerde laat-frankische stratigrafisch volkomen gelijkwaardig zijn. Deze stratigrafische gegevens versterken Hübener's bewijsvoering.

Tenslotte is er nog een Nederlands grafveld, dat potten van de hier besproken categorie heeft opgeleverd. In het op de Veluwe gelegen grafveld van Putten⁵³ komen deze aardewerkvormen namelijk deels als bijgaven in inhumatiegraven, deels

als houders van crematieresten voor. Van de als urn gebruikte is geen meer in situ aangetroffen, zij waren reeds vóór het systematisch onderzoek van Holwerda gevonden. Van deze losse vondsten zijn er drie als urn herkenbaar, doordat zij nog crematieresten bevatten (Holwerda's nos I–III). Het zijn een kogelpot, een eipot met afgeplatte bodem en een schaalachtige urn met knobbeloortjes. Drie andere (Holwerda's nos IV–VI) van kogelpotvorm kunnen eveneens urnen geweest zijn; er zijn echter geen crematieresten in bewaard gebleven. Van de potten, die als bijgiften in inhumatiegraven zijn aangetroffen, is die uit graf 15 een fles- of buidelvorm, die om de hals een krans van cirkelvormige stempels draagt. De datering van deze buidelvormen is nog steeds problematisch. Hübener plaats de vergelijkbare stukken uit Godlinze veronderstellenderwijs in de 8/9e eeuw⁵⁴. Boeles⁵⁵ en Van Giffen voelen op overwegend typologische gronden meer voor een iets vroegere datering, een opvatting, die in Godlinze door zwakke stratigrafische aanwijzingen lijkt te worden bevestigd. Het Puttense graf, dat behalve de pot nog slechts een mes en een gespje bevat, kan ons hier niet verder helpen. Opvallend is voorts, dat de overige vier graven (59, 60, 62, 63), waarin potten van deze categorie gevonden zijn, zeer dicht bij elkaar liggen, en dat de vier eipotten uit deze graven onderling de grootste verwantschap vertonen.

Een hernieuwde bestudering van de overige grafgiften uit deze vier graven zal voor een datering ongetwijfeld nieuwe gezichtspunten verschaffen. Ook in Putten blijken in ieder geval crematiebijzettingen en W–O gerichte inhumatiegraven gedeeltelijk gelijktijdig.

Moge ook na de studies van La Baume en Hübener⁵⁶ de verspreiding van kogel- en eipotten nog niet tot in alle details bekend zijn, zoveel lijkt toch wel zeker, dat de exemplaren van de Veluwe en het Beneden-Rijn gebied tot de uiterste zuidwestelijke periferie van het verspreidingsgebied behoren. Opmerkelijk is in dit verband ook, dat in Wageningen de inheemse urn ten opzichte van de ruwwandige frankische verre in de minderheid is, terwijl in Godlinze juist de handgemaakte pot ten overstaan van het geïmporcerde draaischijffabricaat sterk overweegt. Van de overige Middennederlandse grafvelden is ook uit Rijnsburg⁵⁷, een ei-, kogelpot bekend.

SPINKLOSJES

Hier kunnen eveneens de spinklosjes, die in Wageningen gevonden zijn, worden vermeld. Zij zijn alle van uit de hand gevormd inheems aardewerk vervaardigd. Twee vormen kunnen worden onderscheiden: een enigszins ruw en onregelmatig schijfvormig type met soms een neiging naar een conisch model, en daarnaast een

strakker hoog-dubbelconisch type met holle basis en met zijn grootste wijdte lager dan de halve hoogte.

Het is bekend, dat de verschillende vormen van spinklosjes zich slecht laten dateren en een preciese datering is ook van de Wageningse exemplaren niet mogelijk. Het valt echter op, dat hier de schijfvormige klos uit de nederzetting afkomstig is, terwijl de dubbelconische in de graven, zowel de inhumatie- als de crematiegraven, voorkomt.

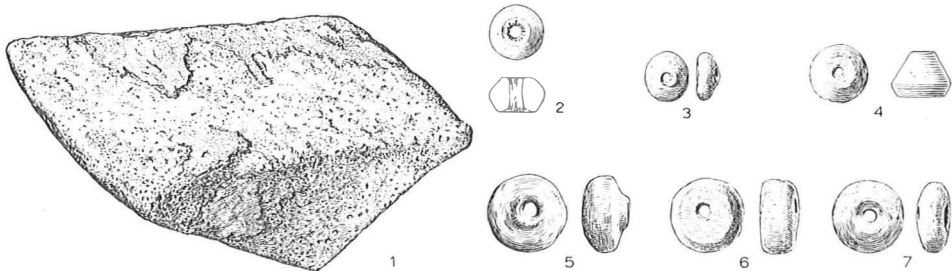

Fig. 96. Maalsteen van basaltlava, spinklosjes van inheems aardewerk. 1/4
 1: GAS 505a, losse vondst; 2: ROL e 1928/3 153, graf 202;
 3: GAS 507/4, graf 93a; 4: GAS 471/1, graf 96;
 5: GAS 521/12, losse vondst, 6, 7: GAS 498/1, 2, graf 105.

Het eerste type is gevonden: éénmaal als losse vondst (fig. 96: 5, GAS 521/12), los in de vulling van graf 105 (twee exemplaren), dat bewoningssporen doorsnijdt, en in graf 93a, waarvan het grafkarakter allerminst zeker is. De vondstomstandigheden wijzen er dus op, dat deze klosjes van de nederzetting afkomstig zijn.

Het dubbelconische type is éénmaal als duidelijke grafgift in een inhumatiegraf aangetroffen: in de ZO hoek van de kist in graf 96, en twee maal bij een crematie zonder urn: bijzetting 202, 210.

GLAS

GLAZEN VAATWERK

Afgezien van het glasscherfje los in de vulling van graf 89 (nederzetting?), het gesmolten fragmentje, eveneens los, uit graf 130 en het klompje gesmolten glas bij de crematie 87, is uit het systematisch onderzochte deel van het grafveld slechts één glazen schaal bekend. Deze lag als grafgift in een dubbelconische schaal van frankisch aardewerk aan het hoofdeinde van het rijke graf 153. Dit type glasschaal komt volgens Rademacher⁵⁸ vanaf de vroege 5e tot in de 6e eeuw voor; het Wageningse exemplaar behoort gezien de rest van de grafinventaris in de eerste helft van

de 6e eeuw overeenkomstig Rademacher's vermoeden, dat de vorm met witte spiraaldraden niet meer tot de tweede helft van deze eeuw behoort.

Onder de losse vondsten bevindt zich verder nog een schaalte van donkergroen glas met onder de afgeronde rand een brede zone spiraaldraden van dezelfde kleur (eerste helft 6e eeuw?, H afb. 14*b*) en een groenglazend spinklos of waarschijnlijk eerder een amulet met witte guirlandes (H afb. 14*c*), zoals die vooral in de 6e eeuw geliefd waren⁵⁹.

KRALEN

Kralen zijn als grafgiften gevonden in de inhumatiegraven: 69, 84, 99, 101, 104, 116, 124, 134, 143, 148, 153, 168. In één geval werden gesmolten glaskralen bij een crematie, bijzetting 170, aangetroffen. In een enkele grafkuil, 89, 99, 123, komt een kraaltje los in de vulling voor.

In de inhumatiegraven liggen de kralen, voorzover dat nog is na te gaan, meestal op de hals of de borst: 99, 116, 124, 134, 148, 153?, 168?; soms ter hoogte van de middel: 84, 143.

De snoeren zijn over het algemeen klein. In verhouding komen, evenals bijvoorbeeld te Haillot, vrij veel onregelmatig gevormde kralen van barnsteen voor: 84, 99, 104, 153; graf 153 bevatte een grote bolsegmentvormige barnstenen amulet, zoals die ook in Engeland voorkomen⁶⁰. Opvallend is de onregelmatig-kubusvormige gitkraal uit ditzelfde graf, waarschijnlijk uit Engeland afkomstig.

De overige kralen zijn van doorschijnend of opaque glas. Zij zijn alle eenvoudig van vorm en grotendeels éénkleurig, en lenen zich slecht voor een datering.

De kleine glaskraaltjes uit het snoer van graf 104, waartoe ook zeven barnstenen kralen behoren, komen reeds en voornamelijk (?) in de 5e eeuw voor⁶¹.

In graf 99 werd een snoer meegegeven, dat grotendeels uit gesegmenteerde kralen van doorschijnend lichtblauw, en opaque geel en donkergroen glas bestaat. Böhner ontmoette dergelijke kralen pas in de 7e eeuw⁶². Daar echter in Wageningen een dergelijke gesegmenteerde kraal, waarschijnlijk los, in de vulling van graf 123 voorkomt en een fragmentje van een soortgelijke kraal, vermoedelijk eveneens los, in het vroeg 6e eeuwse graf 124 gevonden is, en daar bovendien graf 99 gezien de oversnijdingen tot de oudere inhumatiebijzettingen gerekend moet worden, is aan een datering van dit snoer in de 5e eeuw niet te ontkomen.

Aan de snoeren uit de graven 153 en 168 zijn doorboorde munten ingereggen. De munten waren bij het inrijgen al oud en sterk afgesleten; zij zijn door hun verblijf in de bodem nog verder aangetast. Het zijn een denarius van Marcus Aurelius (Divus Antoninus), een antoninianus van Claudius Gothicus, een koperstuk van Magnentius of Decentius (graf 153); een koperstuk van Constantius II (graf 168).

Bij de doorboring – een eenvoudig rond gat – is met de voorstelling op vz. en kz. geen rekening gehouden. Alleen hangt het Christusmonogram, dat op de kz. van de Magnetius/Decentius munt staat afgebeeld, ongeveer recht, daar de doorboring juist rechts van de vlag van de P is aangebracht.

KLEDING EN ACCESSOIRES VAN DE KLEDING

KLEDING

Van de kleding zelf zijn slechts enkele zeer kleine fragmenten ten gevolge van de oxydatie aan metalen voorwerpen bewaard gebleven: bijvoorbeeld de weefselresten in graf 71.

FIBULAE

Fibulae zijn gevonden in de schachtgraven: 67 (3 exemplaren), 74, 86, 93, 105, 153. De oorspronkelijke ligging van de fibula in graf 93 is niet meer bekend; de andere liggen op of naast de middel: 74, 86?, 105; ter hoogte van de knie: 153. De plaats van de mantelspelden in graf 67 is zeer karakteristiek: van de drie lagen er twee, die een paar vormen, op de borsten, en daartussen op de hals lag de derde.

De vijf bronzen fibulae uit de graven 67, 74 en 93 hebben een bandvormige beugel, die met zijn volle breedte de spiraalas omvat, een doosvormige naaldhouder en een deels gefacetteerd deels gegroefd of geponst ornament. Zij behoren tot een complex vormen⁶³, waartoe verder in de eerste plaats te rekenen is een armboogfibula, die met de in Wageningen gevonden spelden de grootste overeenkomst vertoont en zich daarvan slechts door de steunarm, waaraan de spiraal is opgehangen, onderscheidt.

Beide typen zijn gelijktijdig. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit, dat in één van de vroegste inhumatiegraven (oriëntatie Z–N) van het grafveld van Looveen bij Wijsster (Dr.) een dergelijke armboogfibula met korte rechthoekige voet, doosvormige naaldhouder en steunarmconstructie voorkomt geassocieerd met een bronzen haarnaald, waarvan het bovenste deel van de schacht geornamenteerd is met afwisselend geribde en gefaceteerde zones⁶⁴. In een graf te Rhenen is een soortelijke naald echter met twee armboogfibulae zonder steunarm van het Wageningse type tezamen aangetroffen⁶⁵. Hier vormen dus deze haarnaalden, die een zeer groot verspreidingsgebied hebben, dat van NW Duitsland tot in tenminste het NW deel⁶⁶ van het romeinse gebied reikt, de *trait d'union* tussen de beide fibulatyphen.

In het grafveld van Mont Augée bij Vert-la-Gravelle ontmoet men nog een andere vertegenwoordiger van dit complex fibulavormen⁶⁷. Hier lag in graf 28 op de

schouder van de dode een paar tutulusfibulae en op de borsten een paar armboogfibulae van het Wageningse type. De tutulusspelden verbinden graf 28 met het rijke vrouwengraf 7, dat door een koperen muntje van Valens in het laatste kwart van de vierde eeuw gedateerd wordt. In graf 7 lag op de borst een paar armboogfibulae met trapezoidale voet en iets lager, midden op het lichaam, een derde fibula van dezelfde vorm. De ligging van de mantelspelden hier herinnert zodoende sterk aan die in het Wageningse graf 67.

In het rijke vrouwengraf van Vermand treedt dezelfde combinatie, tutulusfibel en armboog fibula met trapezoidale voet op⁶⁸. De laatste is hier uitgerust met een steunarm en tevens bevat het graf een haarnaald van het bovengenoemde type met fibula en gefacetteerde zones.

Het graf van Vermand en het grafveld van Vert-la-Gravelle leren ons dus als andere vertegenwoordiger van dit vormcomplex kennen de armboogfibula met trapezoidale voet. Het blijkt, dat ook bij dit type de steunarmconstructie niet ons bekend is (Vermand, Vert-la-Gravelle graf 26). Chronologisch gelijkwaardig met de bovengenoemde vormen is de tutulusfibula.

Niet alleen in het N gallische, maar ook in het NW germaanse gebied treedt dit complex fibulae op. Een goed voorbeeld is het N-Z gerichte inhumatiegraf 21 uit het grafveld van de Galgenberg bij Cuxhaven⁶⁹, waar een armboogfibula van het Wageningse type tezamen gevonden is met armboogfibulae met trapezoidale voet, waarvan één de steunarmconstructie vertoont. De fibula van Wageningen is overigens in de NW duitse, oud-saksische grafvelden een algemene verschijning: behalve bij de Galgenberg o.a. in de grafvelden van Hemmoor⁷⁰ en Westerwanna⁷¹

Het is duidelijk, dat de vier vormen uit dit complex, de armboogfibula met rechthoekige voet met of zonder steunarm, en de armboogfibula met trapezoidale voet, al dan niet voorzien van een steunarm, gelijktijdig en chronologisch gelijkwaardig zijn. De datering van deze vormen in de latere 4e en vroege 5e eeuw, omstreeks 400 dus, staat voldoende vast⁷².

Het verspreidingsgebied van het hier beschreven fibulacomplex reikt van NW Duitsland tot in N Gallië⁷³. Helaas is het verspreidingsbeeld nog onvolledig, omdat de vondsten uit het tussenliggende gebied van Nederland en Westfalen nog onvoldoende bekend zijn. De vraag, waar de productiecentra van deze typen gelegen waren, is nog niet definitief beantwoord. Werner beschouwt de in NW Duitsland gevonden fibulae met rechthoekige voet en steunarm als gallische importstukken, terwijl Genrich hen mede in werkplaatsen aan de Beneden-Elbe laat ontstaan.

In dezelfde tijd als de bovengenoemde armboogfibulae zal ook de schijffibula te dateren zijn, waarvan slechts fragmenten van de bovenplaat, de hoge naaldhouder en de spiraal bewaard gebleven zijn. Het is niet vast te stellen, of de schijf oorspronkelijk glad geweest is, dan wel met een sierplaat van brons of ander metaal belegd was. Dit type schijffibula is sinds de 2e eeuw in gebruik geweest⁷⁴.

De bronzen fibula uit graf 153 behoort tot Kühn's type van Gondorf en stamt dus uit de eerste helft van de 6e eeuw⁷⁵. Het stuk komt wat de vorm van de beugel betreft nauwkeurig overeen met de exemplaren uit Abenheim en Sterkrade, met de laatste ook in het ontbreken van het cirkelornament op kop- en voetplaat.

Tenslotte bevatte graf 105 een bronzen vogelfibula. Hij behoort tot Thiry's groep van „einfache Vogelfibeln ohne Steineinlage” en moet daarom in de 6e eeuw geplaatst worden⁷⁶.

GORDELGARNITUREN

Uitgebreide gordelgarnituren komen niet voor, slechts drie eenvoudige zijn te vermelden.

Het krijgergraf 155 bevat een bronzen gordelgarnituur, dat een afstammeling is van de laat-romeinse kerbschnitt-garnituren (tot een dergelijk garnituur behoort het los gevonden hangertje afb. 97). De gesp met in dierkoppen eindigende beugel en vaste beslagplaat dateert uit de 5e eeuw⁷⁷, en gezien zijn gedrongen vorm en vlakke dierkoppen waarschijnlijk reeds uit de tweede helft⁷⁸. Het garnituur in zijn geheel onderscheidt zich door zijn eenvoud: geen riemtong, geen rolzomen, geen riemklemmen en versterkingslijsten. Bij de gesp is een fragment van het riemgedeelte, dat door de gesp gehaald werd, bewaard gebleven. Het uiteinde was vermoedelijk met de grootste van de drie klemplaatjes afgezet. Er zijn geen aanwijzingen, dat ook

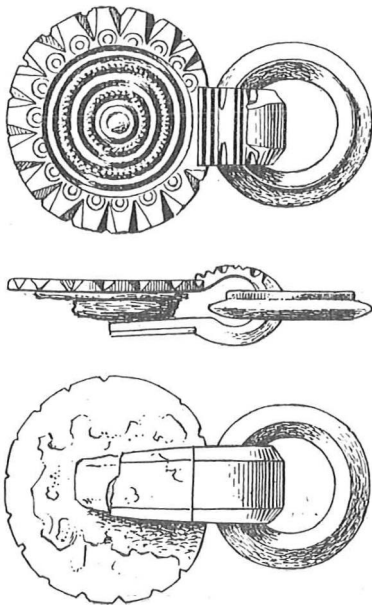

Fig. 97.
Bronzen hangertje. 1/1
GAS geen inv. no., losse vondst.

hier de gesp op een brede ledergordel was aangebracht, zoals dat bij de rijkere en oudere kerbschnitt-garnituren het geval was⁷⁹.

In graf 172 gaat een geornamenteerd bronzen garnituur bestaande uit een lange riemtong en drie rechthoekige beslagplaatjes samen met een vroeg-frankisch dubbelconisch schaalte⁸⁰. De ligging in het graf is niet meer bekend.

Het bronzen gordelgarnituur uit graf 157 werd op de middel van de dode gevonden. Het is samengesteld uit een schilddoornesp, een kleine riemtong en drie schildvormige beslagplaatjes. Dat de plaatjes in driehoeksverband op de gordel bevestigd waren, blijkt hier nog eens uit het feit, dat twee hetzelfde ornament vertonen, terwijl het derde afwijkend is. Dergelijke gordelgarnituren schijnen vooral in mannegraven voor te komen. De schilddoornesp verwijst het garnituur naar de late 5e en de 6e eeuw; een nadere precisering is niet mogelijk. De schildvormige beslagplaatjes komen namelijk zowel aan het eind van de 5e^{80a}, als nog laat in de 6e eeuw voor⁸¹.

In graf 71 bevindt zich een ijzeren gordelgarnituur bestaande uit een gesp met rechthoekige beugel en eveneens rechthoekige plaat, en een aantal beslagplaatjes, waarvan de vorm niet goed meer te herkennen is (gedamasceerd?). De rechthoekige gespplaat signaleert Böhner reeds in zijn periode III, de rechthoekige beugel lijkt echter niet vóór de 7e eeuw te verschijnen⁸².

GESPEN

In de meeste gevallen zijn de gordelgarnituren tot een enkele gesp gereduceerd. In totaal zijn er achttien à negentien gespen uit de graven bekend, waarvan zes van brons: 67, 99, 124, 126, 143, 153; en dertien van ijzer: 71, 98, 99, 105?, 114, 117 (2 exemplaren), 119, 125, 126, 129, 134, 185.

Uit de ligging in de graven blijkt overigens, dat het niet allemaal gordelgespen geweest zijn. De bronzen gespen in de graven 67 en 124 lagen op de borst van de dode, die in graf 153 heeft of op de borst of op de middel gelegen. Afgezien van de bronzen gesp, die in graf 99 buiten de kist werd gevonden, zijn verder voorzover bekend (de ligging van de ijzeren gesp in graf 185 is niet aangegeven), alle overige gespen op de middel of naast het lichaam ongeveer ter hoogte van de middel aangetroffen. In graf 117 lagen daar zelfs twee ijzeren exemplaren, in 126 een bronzen en een ijzeren. Het valt op, dat het in de drie gevallen, waar de gespen (alle drie van brons en tevens de vroegste!) op de borst gevonden zijn, vrouwengraven betreft; in Haillot behoort de gesp met de niervormige plaat tot de mannedracht. De overige komen zowel in manne- als vrouwengraven voor.

Het gerekte bronzen gespje uit graf 67 onderscheidt zich door zijn vorm van het overige materiaal. Het wordt door de ermee geassocieerde armboogfibulae met

rechte voet in het laatst van de 4e eeuw gedateerd en behoort dus tot de allervroegste vondsten uit het grafveld. In Ketzendorf gaat een, zij het grotere, maar verder qua vorm geheel vergelijkbare gesp samen met twee armboogfibulae, één met rechte en één met trapezoidale voet⁸³.

De twee bronzen gespen uit de graven 124 en 153 hebben een niervormige beslagplaat. Het eerste exemplaar met geornamenteerde plaat, omgeven door een hartvormige randlijst, kan eind 5e/begin 6e eeuw geplaatst worden⁸⁴. Het andere stuk met onversierde vlakke plaat is een zeer eenvoudig, haast verlopen vertegenwoordiger van zijn type en moet, gezien ook de andere vondsten in het rijke graf 153, iets later gedateerd worden.

De bronzen gespjes in de graven 99 en 126 hebben een bandvormige ovale beugel, waarop in het eerste geval een groeflijnversiering, en bij de tweede, te oordelen naar Holwerda's afbeelding (H afb. 19e, het stuk ontbreekt), een rij puntjes. Dit type gesp ontstaat in de tweede helft van de 5e eeuw, maar loopt nog zeer lang door. Zeer verwant met de gesp uit graf 99 zijn bijvoorbeeld de twee gespjes uit Köln-Müngersdorf graf 131, dat Werner in de eerste helft van de 7e eeuw plaatst⁸⁵.

Het bronzen gespje met vaste driehoekige beslagplaat, dat in graf 143 iets beneden de middel van de dode gevonden is, vertoont grote overeenkomst met een los gevonden stuk uit Wettislingen⁸⁶. Een nauwkeurige datering is niet mogelijk.

De ijzeren gespen hebben, voorzover nog valt na te gaan, en uitgezonderd de ene uit graf 71, alle een ovale beugel en geen beslagplaat. Dit gesptype komt van het begin tot het einde van de periode der rijengrafvelden voor. Zij hebben dan ook geen daterende waarde.

IJZEREN EN BRONZEN RINGEN

Enkele ijzeren of bronzen ringen, die in de graven 97, 99, 153 en 190 aangetroffen zijn, kunnen ook met de gordel samenhangen. In 97 en waarschijnlijk ook in 153 lagen zij ter hoogte van de middel, in graf 190 iets lager en in graf 99 buiten de kist. Holwerda's beschrijving „ijzeren ring met ijzeren strik” (graf 190, ontbreekt) is niet duidelijk.

ARM- EN VINGERRINGEN

Graf 153 bevat een zilveren vingerring, waarin een bronzen ringetje geklemd zit, en fragmenten van een tweede, bronzen ring. Uit hetzelfde graf stamt een bronzen armband met verdikte uiteinden. Dit type armband wordt in onze streken eerst laat in de 5e eeuw vanuit het ZO geïmporteerd. Men vindt het in de 5e eeuw nog in mannegraven (Haillet), in de 6e eeuw behoort het tot de vrouwendracht⁸⁷. Ons exemplaar maakt deel uit van de inventaris van een vroeg 6e-eeuws vrouwengraf.

WAPENTUIG

LANSPUNTEN

In zeven graven werd een lanspunt gevonden: 71, 76, 91, 129, 155, 156, 157. Van de vijf lanspunten, die bij Holwerda's onderzoek in 1927 gevonden zijn, is nog slechts één aanwezig en deze verkeert in een deplorabele toestand. Holwerda's afbeeldingen van de thans verdwenen stukken laten het herkennen van details niet toe. De twee lanspunten, die in 1949 werden opgegraven, zijn inmiddels ook reeds grotendeels uiteengevallen.

Vier maal lag de lanspunt aan het voeteneind van het graf: naast de rechtervoet in graf 76 en waarschijnlijk ook 129; in 91 en 155, voorzover uit Holwerda's kaart valt af te leiden, beneden de voeten parallel aan de korte wand van de kist. In graf 156 lag de speerpunt rechts naast het hoofd, en in 157, waarvan de oriëntatie niet met zekerheid bekend is, in de ZW hoek van de kist en waarschijnlijk, zoals ook Holwerda vermoedt, links naast het hoofd van de dode. In één geval, graf 71, bevond de lanspunt zich rechts naast het lichaam, ongeveer ter hoogte van borst en schouder.

Onder de lanspunten zijn verschillende typen vertegenwoordigd. Tot het type met korte, gespleten schachtkoker en breed-ovaal blad behoorden waarschijnlijk de lanspunten uit de graven 91 en 155, wanneer deze laatste tenminste in Holwerda's afbeelding 11m is weergegeven. Beide zijn niet meer aanwezig en alleen in de afbeelding van die uit graf 91 (H afb. 11n) is de spleet in de schachtkoker enigermate herkenbaar. Het breed-ovale blad en de korte schachtkoker zijn echter duidelijke aanwijzingen. Deze twee graven worden door enkele andere erin aangetroffen voorwerpen (puntversterker van zwaardschede, laat kerbschnitt-riemgarnituur met gesp met vaste plaat) in de tweede helft van de 5e eeuw geplaatst en deze datering komt overeen met die, welke Böhner geeft van het onderhavige type lanspunt met gespleten koker en breed-ovaal blad⁸⁸.

Een andere vorm met eveneens gespleten koker van ongeveer de halve totale lengte, maar met smal-ovaal blad komt voor in graf 156. Het stuk ontbreekt, maar op Holwerda's afbeelding (11*b*) is de spleet in de schachtkoker nog juist zichtbaar; de vorm van het blad is minder duidelijk, de punt zal zeker iets zijn afgebrokkeld. Dit type met smal-ovaal blad komt aan het eind van de 5e eeuw op en verdringt in de 6e de breedbladige vormen geheel. Böhner plaatst het overwegend in zijn periode III. Dat wij in graf 156 te maken hebben met een vroege, nog 5e eeuwse vertegenwoordiger van dit type, blijkt uit de frappante overeenkomst van dit exemplaar met de lanspunt uit het laat 5e eeuwse graf XVI van Haillot⁸⁹, en verder uit het feit, dat 156 samen met het door het late kerbschnitt-garnituur gedateerde graf 155 een dubbelbijzetting vormt.

Een later exemplaar van hetzelfde type is de speerpunt met gespleten koker en smal-ovaal blad uit graf 76. Hij is hier namelijk tezamen gevonden met een umbo, die in de tweede helft van de 6e eeuw, zo niet later, gedateerd moet worden.

Twee lanspunten laten zich niet meer met zekerheid aan een bepaald type toewijzen. Het zijn die uit de graven 129 en 157. Beide hebben een smal-ovaal blad, wat echter alleen niet voldoende criterium is – de smalle bladvorm komt van de 5e tot de 8e eeuw voor. Of de koker gesloten dan wel gespleten was, is niet meer vast te stellen. De speerpunt uit 129 is nog over, maar zeer fragmentair: de koker is niet ver beneden de nek afgebroken. De andere is thans niet meer aanwezig. Op Holwerda's foto's (afb. 11*b*, *o*) is bij geen van de twee een spleet in de schachtkoker te zien, maar het is denkbaar, dat deze bij het fotograferen achter heeft gelegen. De lanspunt uit graf 129 is niet met andere daterende voorwerpen tezamen is gevonden. Die uit 157 wordt nader bepaald door het 6e eeuwse gordelgarnituur.

Een zeker ongespleten koker heeft de lanspunt uit het door Waterbolk in 1949 opgegraven graf 71. De koker is vrij kort en het blad gedrongen-ovaal. Het stuk komt, afgezien van het hier ontbrekend ornament op de schachtkoker, in vorm en afmetingen zeer goed overeen met de door Böhner⁹⁰, afgebeelde speerpunt uit Hildesheim graf 1, die hij eind 7e/begin 8e eeuw dateert. Op een datering van het Wageningse graf 71 in de late 7e eeuw wijst ook de ijzeren gesp met rechthoekige beugel en plaat.

ANGO

In graf 144 lag buiten naast de kist (en oorspronkelijk misschien op het deksel: 0.37 boven de bodem van de kuil) het ijzeren uiteinde van een ango. Het metalen deel van deze ango was bij het vinden 1.67 lang, het onderste gedeelte was toen echter reeds beschadigd. Hiermee behoort de ango van Wageningen tot de langste exemplaren, die bekend geworden zijn⁹¹, in ons land is het stuk uniek. Inmiddels is het

benedenste deel van de oorspronkelijk minstens 0.60 lange schachtkoker over een lengte van tenminste 0.30 uiteen gevallen. Zodoende is niet meer vast te stellen, of de koker gespleten was. De vorm van de koker blijft trouwens ook, waar het bewaard gebleven gedeelte betreft, door de slechte conservatietoestand zeer onduidelijk. De punt is eveneens zeer fragmentair, hij mist echter de insnoering boven de weerhaken, die voor de vroegste, nog 5e eeuwse angovormen karakteristiek is. Een nadere datering is niet mogelijk. Het wapen bleef tot in de 7e eeuw in gebruik⁹².

PIJLPUNTEN

In twee graven zijn pijlpunten gevonden: in 131 lagen er twee op de middel, in 156 werd één aan de rechterzijde van de dode (ter hoogte van de schouder?) aangetroffen. Geen van deze is meer aanwezig, die uit graf 156 werd door Holwerda niet afgebeeld.

De twee pijlpunten uit graf 131 hebben een tamelijk breed-ovaal blad; over de vorm van de schachtkoker laat zich niets met zekerheid zeggen, op Holwerda's afbeelding (111*d*, *e*) is geen spleet in de schachtkoker zichtbaar. Zij zijn verder op zich zelf niet te dateren, maar gaan met een 5e eeuwse-francisca samen.

MESSEN

Ook in het grafveld van Wageningen is het ijzeren mes een veel voorkomend artikel, zowel in manne-, als in vrouwegraven. Messen zijn gevonden in de graven: 71, 88, 89, 97, 99? 100, 114, 117, 121, 126 (twee exemplaren, 131, 153, 156, 157, 172?, 180, 190).

In verreweg de meeste gevallen lag het mes ongeveer ter hoogte van de middel, hetzij op het bekken zelf, hetzij links of rechts naast de heup: het werd dus in of aan de gordel gedragen. In graf 153 lag het mes echter aan het korte eind van de kist boven de schedel naast enkele andere bijgaven, in graf 71 in de NW hoek, dus waarschijnlijk rechts naast de voeten; een plaatsing aan het voeteneinde is ook bij 190 niet onwaarschijnlijk. In de graven 157 en 172 tenslotte is de ligging van het mes niet meer na te gaan.

Een aantal van de messen ontbreekt (die uit de graven 71, 88, 126, 131, 156, 190), andere zijn zeer fragmentair en geen van alle zijn zij van roest gereinigd. Over hun preciese vorm valt dan ook weinig te zeggen. Zij variëren in lengte tussen 0.12 en 0.20, hebben alle een greeptong, die zich naar het uiteinde toe enigszins versmalt (sterk bij het exemplaar uit graf 100 en die geleidelijk of getrapt overgaat in rug en

snede. De doorsnede door het lemmet is steeds wigvormig. In enkele gevallen zijn resten van de houten greep en van de houten met leer beklede schede bewaard gebleven.

Voor dateringsdoeleinden zijn de ijzeren mesjes, zoals bekend, niet bruikbaar.

BIJLEN

In drie van de systematisch onderzochte graven komt een bijl voor: 131, 156, 180. Zij lagen op de borst (156), links naast de dode en waarschijnlijk ter hoogte van de borst (131), en rechts naast het lichaam vermoedelijk ter hoogte van de schouder (180).

Twee van de drie horen in Böhner's periode II. In graf 156 lag een francisca met gelijkmatig gebogen onderkant en sterk S-vormig gebogen bovenkant. Het is een type, dat in de tweede helft van de 5e eeuw en het begin van de 6e eeuw voorkomt. De francisca, die in graf 131 gevonden werd, is met zijn veel rechtere bovenkant, die naar de snede toe maar weinig uitbuigt, ouderwetsser van vorm. Het tijdsverschil met de vorige zal niet groot zijn, daar nog ouderwetsser vormen tot het eind van de 5e eeuw voorkomen⁹³.

In graf 180 lag een bijl met schachtkoker en breed waaivormig blad. Het stuk heeft, sinds het gevonden is, sterk geleden; Holwerda's afbeelding (11*k*) laat echter zien, dat het zeer goed vergelijkbaar is met de bijl uit Hohenfels graf 1⁹⁴. Het type komt reeds in de tweede helft van de 6e eeuw voor. Braat dateert graf 37 van Rothem, dat een dergelijke bijl bevat, in de tweede helft van de 6e eeuw⁹⁵. Onze bijl kan iets jonger zijn, gezien zijn overeenkomst met het exemplaar uit Hohenfels, dat uit het begin van de 7e eeuw stamt.

Onder de losse vondsten komt een opvallend groot aantal bijlen van uiteenlopend type voor: H afb. 26*i-o*. De 5e eeuw is hieronder vertegenwoordigd door enkele gedrongen massieve francisca's met zeer weinig gebogen bovenkant (H afb. 26*i, k, l, m*) en de bijl met breed waaivormig blad en in een doorn uitlopende schachtkoker (H afb. 26*o*) als in Vieuxville⁹⁶.

SCHILDEN

Het grafveld heeft slechts één schildumbo opgeleverd: graf 76. Deze lag ongeveer ter hoogte van de linker knie van de dode. Of het schild oorspronkelijk op de kist gelegen heeft, of er tegen aan heeft gestaan en later is nagezakt, is niet meer vast te stellen. De umbo met zijn vlak- en gelijkmatig gewelfde kap, die, voorzover nog zichtbaar, zich niet scherp van de kraag afzet, is een weinig karakteristieke vorm. Een parallel levert het ongedateerde graf 33 van Köln-Müngersdorf. Het reeds ge-

noemde graf 37 van Rothem, dat o.a. een fragment van een verwante umbo en een vergelijkbare lanspunt bevat, plaats Braat in de tweede helft van de 6e eeuw⁹⁵.

Een zelfde datering is ook voor het Wageningse graf met de umbo aan te nemen. Behoort de dubbelconus hoog in de kuil gevonden inderdaad tot de grafinventaris, dan zal men graf 76 zelfs niet voor het einde van de 6e eeuw moeten plaatsen.

Verder zijn in twee graven, 71 en 144, nog aanwijzingen voor het voorkomen van een schild gevonden in de vorm van ijzerfragmenten, die de resten van een schild-greep lijken te zijn. De ijzeren nieten uit graf 71 kunnen eveneens van een schild afkomstig zijn. De betreffende ijzerfragmenten lagen in graf 71 en waarschijnlijk ook in 144 in het Z uiteinde (vermoedelijk hoofdeinde) van de kist.

ZWAARDEN

Een compleet zwaard is uit geen van de systematisch onderzochte graven bekend. Resten van zwaard of zwaardschede komen voor in de graven 91, en 144.

In graf 9 lagen rechts naast de dode en iets lager dan de middel een bronzen puntversterker van een zwaardschede, een bronzen strip, die vermoedelijk tot het kantbeslag van de schede behoort heeft en een bronzen nageltje met zilverageplaatteerde platte ronde kop, dat mogelijk ook iets met de schede te doen gehad heeft.

De schedepuntversterker is een stuk van buitengewone interesse. Het vertoont in de vorm van de afsluitende knop (en in materiaal) overeenkomst met een groep bronzen puntversterkers, die uit de grafvelden van Krefeld-Gellep, Samson, Eprave en Abingdon bekend zijn. Werner⁹⁷ heeft aangetoond, dat deze puntversterkers in de vorm van een menselijk masker tussen twee vogelkoppen voortbrengselen zijn van een eigen noord-frankische zwaardindustrie uit de tijd van Childeric en Clovis, die in de laat-romeinse traditie wortelt, en die in het Maasdal, waarschijnlijk in de omgeving van Namen, gesitueerd was. Op het belang van de „industriële ontwikkeling” in het Maasdal, die in feite een doorgaande ontwikkeling vanaf de laat-romeinse tijd tot in de 9e en 10e eeuw en nog later te zien geeft, wijst Petri⁹⁸.

Böhner⁹⁹ merkt op, dat in het menselijk masker, dat het frankische vormgevoel van huis uit vreemd is, een skandinavische, via de handelswegen binnengekomen invloed te bespeuren valt, en ook Werner heeft deze noordelijke invloed in het gebied om Namen in de 5e eeuw meermalen geconstateerd¹⁰⁰.

Of nu de Wageningse schedepuntversterker een geometrisering van de bovengenoemde met menselijk masker voorstelt, dan wel, of aan ons stuk een andere vorm (dierkop) ten grondslag ligt, laat zich moeilijk uitmaken. Zoveel lijkt ons zeker, dat ook het Wageningse exemplaar uit een laat 5e eeuwse werkplaats in het gebied van Namen afkomstig is, te meer, omdat in het grafveld in vroeg 6e eeuwse

samenhang (graf 153) een bronzen gesp met geornamenteerde niervormige plaat gevonden is, die in precies dezelfde vorm in Krefeld-Gellep terugkeert, en die door Werner aan hetzelfde productiecentrum wordt toegeschreven. Eenzelfde herkomst is ook voor het late kerbschnittgarnituur uit graf 155 waarschijnlijk. Deze datering van de schedepuntversterker uit graf 91 wordt door de ermee tezamen gevonden lanspunt bevestigd.

Ondanks zijn herkomst uit het noord-frankische gebied vindt de puntversterker uit graf 91 zijn beste parallellen aan de scheden van de Goldgriffspathen van Böhner's type II en III. Böhner legt hier zelfs een genetisch verband¹⁰¹. Uiteraard zijn de schedepuntversterkers bij deze prachtige zwaarden in edeler metalen uitgevoerd en veelal met het onder pontische invloed staande cloisonnéwerk versierd. Niettemin is de overeenkomst in vorm treffend, en vooral met de zwaarden van type III (bijvoorbeeld Pfullingen¹⁰², die van alamannische oorsprong zouden zijn).

Nu is alamannische invloed in Wageningen niet ondenkbaar („angelsaksisch” aardewerk), maar zeker nog niet overtuigend aangetoond. En evenmin is het waarschijnlijk, dat de zwaarden, die in een drietal graven te Haillot gevonden zijn, en waarvan de schede, evenals te Wageningen, met eenvoudig bronzen beslag voorzien is, uit het alamannische gebied afkomstig zouden zijn. De geringe kostbaarheid en de inventaris van het grafveld in zijn geheel wijzen er veeleer op, dat ook de Haillotse zwaarden producten zijn van de eigen nabije noord-frankische werkplaatsen. Toch geven ook zij dezelfde overeenkomst te zien met de Goldgriffspathen II en III. Zo is het exemplaar uit graf XVI door zijn in vogelkoppen eindigende riemhouders verbonden met de spatha's van type II (Rommersheim, Beauvais) en door zijn horizontaal gegroefd schedemondblik met die van type III¹⁰³. Ook Breuer en Roosens zien hier een moeilijkheid en concluderen tot een te grote starheid van Böhner's typen-indeling.

Genoemde overeenkomsten onderstrepen nog eens de gelijktijdigheid van de Goldgriffspathen en de Maaslandse zwaarden. Zij tonen toch verder ook aan, dat de in het Maasdal vervaardigde zwaarden zich in vorm niet noemenswaard onderscheiden van de in het zuidelijker gelegen frankische territoire tussen Somme en Loire en van de in het alamannische gebied gevonden Goldgriffspathen. Tot nu toe is ons uit de Maaslandse werkplaatsen alleen een eenvoudiger varëteit met bronzen accessoires bekend, maar men kan zich met Werner afvragen, of dit niet aan vondsttoevalligheden te wijten is.

In graf 144 vond Holwerda (in het N uiteinde van de kist??) een bronzen gevestknop, waaraan de met houtresten bedekte ijzeren greeptong in zijn tijd nog bewaard gebleven was (H afb. 13c). De greeptong is inmiddels verloren gegaan.

De knop blijkt te eindigen in twee naar buiten blikkende dierkoppen. De ornamentatie, die vooral het midden accentueert, waardoor het geheel in vijf zones geleed wordt, is uitgevoerd in de groeflijn en stempeltechniek. Ook de binnenteke-

ning van de dierkoppen, die zelf maar heel weinig plastisch zijn, is met groeflijnen aangegeven. De knop was oorspronkelijk vastgeniet op een houten (?) onderplaat, waarin ook de greeptong bevestigd moet zijn geweest. Directe parallellen zijn mij van het stuk niet bekend; het heeft echter met zijn dierkoppen en vijfdeling een uitgesproken noordelijk karakter. De met de knop samen gevonden ango helpt voor een datering weinig verder.

Holwerda beschrijft uit het graf nog een mogelijk van de zwaardschede afkomstig fragment van een dun bronzen plaatje met houtresten.

Onder de losse vondsten bevinden zich twee spatha's (H afb. 26a, b) en een sax.

PAARDETUIG

Slechts in één van de paardegraven is een deel van het tuig gevonden: de trems uit graf 123. Deze bevindt zich thans in een zeer slechte conserveringstoestand, zodat details niet meer goed waar te nemen zijn. Het eigenlijke bit was van het normale gebroken type, maar verder schijnt de trems, te oordelen naar Holwerda's afbeelding (11a), een uitzonderlijke trek vertoond te hebben. In plaats van de gebruikelijke knevels waren hier als wangstukken aan de uiteinden van de bitstangen ronde ijzeren schijven aangebracht. Bij het vinden was nog slechts één dergelijke schijf aanwezig. Deze is thans afgebroken. Achter de schijven bevond zich in de bitstangen een oog, waarin een grote platte ring om het riemwerk aan te bevestigen. Holwerda beschrijft aan de ringen nog „scharniertjes voor lederwerk”.

DIVERSEN

IJZEREN SCHAAR

Naast het lichaam ter hoogte van de linker (?) knie lag in graf 153 wat Holwerda beschrijft als „twee aan elkaar geroeste ijzeren messen”, maar wat, zoals een röntgenopname aantoont, eerder de bek van een ijzeren schaar is.

TOILETGEREI

Slechts in twee graven komt toiletgerei voor. In het vrouwengraf 153 lag een bronzen cilindertje met een hangoogje. Gezien de houtresten in het cilindertje zal het het uiteinde van een handvatje (toiletgerei?) omgeven hebben.

In graf 114 lag ongeveer links naast de middel een bronzen pincet. Pincetten stammen in de regel uit mannegraven¹⁰⁴, zij komen echter ook in vrouwengraven voor¹⁰⁵. Een preciese datering is niet mogelijk. Pincetten van deze vorm met naar boven gelijkmatig zich versmallende benen komen in de 6e en 7e eeuw, zo niet eerder, voor. Fremersdorf heeft de neiging deze vorm als jong te beschouwen en overwegend in de 7e eeuw te plaatsen.

NIETEN

De ijzeren nieten in de graven 71 en 144, konden aan een schild worden toegeschreven; de bronzen in 91 hangen waarschijnlijk met een zwaardschede samen. IJzeren of bronzen nieten zijn verder gevonden in de graven: 3, 93a, 153, 156, 159. Het spoortje brons in 3 kan van de lijkstaf afkomstig zijn, de bronzen niet in 153 van de gordel; in de andere gevallen is de herkomst niet meer na te gaan.

HOEKIJZERTJES

In twee graven, 124, 131, zijn hoekijzertjes gevonden.

ONDEFINIEERBARE IJZERFRAGMENTEN

IJzerfragmenten, waarvan vorm en functie niet meer zijn na te gaan, worden beschreven uit de graven: 70, 77, 91, 96, 97, 104, 105, 109, 131, 156, 157, 159, 172, 190.

BRONSFRAGMENTEN

Meer of minder definieerbare bronsfragmenten komen voor in de graven: 71, 116, 120, 148; bij de crematie 100a lag een klompje gesmolten brons. In de graven 116 en 148 schijnen de bronsfragmenten met kralen samen te hangen. Het doorboorde plaatje uit graf 71 doet een herkomst van de greep van een dolk of mesje veronderstellen.

VUURSTEEN

Stukjes vuursteen zijn gevonden in de graven: 71, 89, 93a, 113, 130, 131, 190(?). Van deze is alleen van de vuursteentjes uit graf 131 zeker, dat zij tot de grafinventaris behoren, en geen toevallige losse vondsten uit de kuilvulling zijn. In dit graf lagen een los „vuurstenen krabbertje” en een ijzeren staafje, ongetwijfeld een voor-ijzer, met aan beide uiteinden eraan vastgeroest een dergelijk vuursteentje. Het enige overgebleven steentje blijkt een fragment van een mesolithische, eventueel palaeolitische kling. Fremersdorf¹⁰⁶ merkt op, dat ook in enkele graven van Köln-Müngersdorf oudere (bandkeramische) klingfragmenten voorkomen, die erop wijzen, dat oude artefacten in frankische tijd als vuurslag opnieuw in gebruik geweest zijn.

BASALTLAVA

In graf 109 is los uit de vulling een brokje basaltlava te voorschijn gekomen, ongetwijfeld afkomstig van een maalsteen uit de nederzetting. Dat deze tot het vondst-complex uit de nederzetting behoren, blijkt uit het voorkomen van grotere maalsteen fragmenten onder de vondsten los van het terrein (fig. 96: 1).

BENEN SCHIJFJE

In graf 153 lag op een niet nader aangeduide plaats een aan één zijde met concentrische cirkels versierd en centraal doorboord benen schijfje.

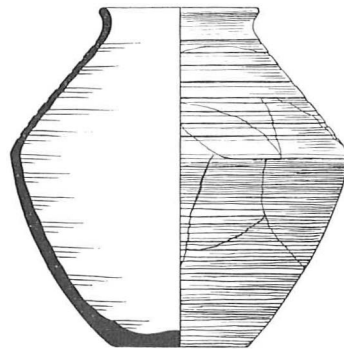

Fig. 98. Gladwandig draaischijfardewerk. 1/5
GAS 529/23, losse vondst.

DOOR HUN INVENTARIS GEDATEERDE SCHACHTGRAVEN

67. Eind 4e/begin 5e eeuw: armboogfibulae met rechthoekige voet en doosvormige naaldhouder, bronzen gespje.
71. Tweede helft 7e eeuw: speerpunt en rechthoekige ijzeren gesp. Het graf bevat voorts een pot van een type, dat in het grafveld verder slechts als urn voorkomt.
74. Eind 4e/begin 5e eeuw: armboogfibula als in graf 67.
76. Tweede helft 6e eeuw: speerpunt, umbo. Wanneer de hoog in de grafvulling aangetroffen frankische dubbelconus inderdaad tot de grafinventaris behoort, zou een datering aan het eind van de 6e of nog in de vroege 7e eeuw de meeste waarschijnlijkheid voor zich hebben.
86. Eind 4e/begin 5e eeuw: schijffibula.
91. Tweede helft 5e/begin 6e eeuw: schedepuntversterker, lanspunt.
93. Eind 4e/begin 5e eeuw: armboogfibula als in graf 67.
99. 5e eeuw?: kralen.
102. Eind 4e/begin 5e eeuw?: inheems potje.
103. Zie 198.
104. 5e eeuw?: kralen.
105. 6e eeuw: vogelfibula.
106. Tweede helft 5e eeuw: kan.
107. 5e eeuw?: schaalpje.
109. Begin 6e eeuw?: kan.
115. Eerste helft 5e eeuw: angelsaksisch potje.
124. Eind 5e/begin 6e eeuw: gesp.
131. Tweede helft 5e eeuw: francisca.
144. Niet vóór begin 6e eeuw: ango.
153. Eerste helft 6e eeuw: Gondorffibula, glazen schaalpje, lage dubbelconische schaal van frankisch aardewerk, gesp, bronzen armband met verdikte uiteinden.
155. Eind 5e/begin 6e eeuw: gordelgarnituur, lanspunt. De kan wijst op een datering in het begin van de 6e eeuw.
156. Eind 5e/begin 6e eeuw: dubbelbijzetting met 155. De lanspunt laat deze datering toe.
157. Eind 5e/6e eeuw: gordelgarnituur.
172. Tweede helft 5e eeuw: vroeg-frankisch dubbelconisch schaalpje, terra nigra-achtig voetschaalpje.
174. 5e eeuw: kan.
180. Tweede helft 6e/begin 7e eeuw: bijl.
198. Cf. 103. 5e eeuw: terra nigra-achtig voetschaalpje.

PERIODISERING VAN DE WAARGENOMEN VERSCHIJNSELEN

Uit het voorafgaande is wel gebleken, dat het terrein, waarop het Wageningse grafveld werd aangelegd, gedurende zeer lange tijd in gebruik geweest is: eerst, in de laat-romeinse tijd, als nederzetting en dan tot in de karolingische periode als begraafplaats.

Deze vier à vijf eeuwen, gedurende welke het terrein benut werd, zijn hier in een vijftal perioden verdeeld: I laat-romeins – 450, II 450–525, III 525–675, IV 675 – eind 8e eeuw, V eind 8e eeuw – in de 9e eeuw. De eerste twee lopen parallel met Böhner's periodenindeling: de bovenste begrenzings van diens Stufe I en II (resp. c. 450 en 525) blijken ook in de ontwikkeling van het Wageningse grafveld keerpunten te zijn geweest. Daarna levert het grafveld nog slechts weinig aanknopingspunten voor een periodisering. De perioden zijn dan ook lang genomen en kunnen niet scherp worden begrensd. Het weer opkomen van de crematieritus tegen het eind van de 7e eeuw vormt hier een caesuur.

Periode I, laat-romeins – 450

In de laat-romeinse tijd valt in de eerste plaats de bewoning, die overigens slechts door onsamenhangende nederzettingssporen vertegenwoordigd is.

Aan deze nederzetting kan een vondstcomplex worden toegeschreven, dat overwegend bestaat uit scherven van ruw- en gladwandig uit de hand gevormd inheems aardewerk (voetschaal, komvormen; vingertopindrukken als ornament) met daaronder enkele fragmenten van het late in het Argonnengebied gefabriceerde terra nigra-achtige materiaal, en een paar scherven van de ruwwandige Mayener ceramiek. Daarnaast komt voor een enkel fragmentje laat-romeins glas en wat brokken basaltlava van maalstenen.

Soortgelijke aardewerkcomplexen zijn in dezelfde karakteristieke samenstelling ook bekend uit nederzettingen uit laat-romeinse tijd in het van oudsher vrij-germaanse gebied¹⁰⁷.

Het begin van de bewoning is te Wageningen niet precies te fixeren: alles lijkt echter op een begin in de tweede helft van de 4e eeuw te wijzen.

De aanvang van het grafveld valt eveneens in periode I. Onder de vroegste graven komen zowel inhumatie- als crematiebijzettingen voor. Deze zullen zeker gedeeltelijk met de bovengenoemde bewoning gelijktijdig geweest zijn, en daarbij behoord hebben.

Van de schachtgraven kunnen 67, 74, 86 en 93 op grond van hun inventaris met zekerheid in deze periode geplaatst worden. Onder deze heeft alleen 67 de afmetingen van een normaal inhumatiegraf; zijn N-Z oriëntatie is in het geheel van dit grafveld uniek (bij 122 is de N-Z richting niet zeker).

Met deze vier graven kan op grond van zijn vorm en ligging het vondstloze graf 75 en misschien ook 68 tezamen genomen worden. Het is duidelijk, dat deze oudste inhumatiegraven, die nog uit de late 4e eeuw kunnen dateren en zodoende met de bewoning gelijktijdig zijn, zich groeperen om de neolithische tumulus.

Niet onwaarschijnlijk behoren ook de kleine grafjes 102 en 115 in deze periode. Het inheems potje uit 102 en het angelsaksische uit 115 laten zich toch het best vóór de tweede helft van de 5e eeuw plaatsen. 102 is een zeker voorbeeld van Z-N oriëntatie.

De kleine kuiltjes, die zich in vorm en ligging bij 102 en 115 aansluiten, behoren in ieder geval gedeeltelijk reeds tot de tweede helft van de 5e eeuw (kan in 106 en 109). De Z-N graven 113, 114, 116, 117, die eveneens in het uiterste ZO deel van het grafveld liggen en een apart groepje lijken te vormen, kunnen niet precies gedateerd worden. Een datering in de 6e eeuw laat zich vermoeden.

De W-O oriëntatie komt in het heidense deel van het grafveld vooral in de tweede helft van de 5e eeuw voor, en wordt daarom onder periode II nog ter sprake gebracht. Het graf 75 met zijn W-O gerichte lengteas moet echter gezien zijn samenhang met 74 in periode I geplaatst worden en ook de drie vermoedelijk W-O georiënteerde graven 89, 96, 104, kunnen misschien nog juist vóór, in ieder geval niet ver na het midden van de 5e eeuw gedateerd worden. De oversnijding van het Z-N graf 99 door 96 is dan ook te beschouwen als nog een aanwijzing voor het optreden der Z-N oriëntatie in de vroegste periode van het grafveld.

Tot periode I behoort ook de crematiebijzetting. Dit blijkt uit het feit, dat los in de kuilvulling van een aantal schachtgraven crematieresten gevonden zijn. Dergelijke crematieresten, die van vergraven bijzettingen afkomstig kunnen zijn, worden vermeld uit de graven 76, 79, 83, 84, 89, 102, 104, 108, 109, 121. In het door Holwerda onderzochte gedeelte worden dus slechts uit één graf (121) losse crematiefragmenten genoemd, en bij dit graf is de situatie niet duidelijk: de crematiefragmenten kunnen gezien de scherven van een lampionvormige pot, eveneens los in dit graf gevonden, ook van een verploegde latere crematie afkomstig zijn. Het blijft mogelijk, dat ook in andere graven in Holwerda's gedeelte wel losse crematieresten voorkwamen (tenslotte ligt hier het vermoedelijk vroege brandgrafje 194), maar dat zij niet zijn opgemerkt. Opvallend is echter, dat de bovengenoemde graven, waaruit crematieresten beschreven worden, voor het merendeel tot de oudste fasen van het grafveld behoren. Zij liggen alle in de zuidelijke strook, waar het grafveld zijn ontwikkeling begon. Hiermee is een reeds vroege toepassing in dit grafveld van de crematieritus voldoende aangetoond.

Van de verschillende verschijningsvormen van de crematiebijzetting komt zeker het brandgrafje („Brandgrube”) in deze periode voor. Zekere brandgrafjes zijn er slechts vier gevonden, maar het oorspronkelijke aantal was ongetwijfeld groter. Het is immers waarschijnlijk dat er brandgrafjes door de inhumatiebijzettingen ver-

graven zijn. Verder is het mogelijk, dat een aantal kuiltjes, die in hun vorm aan brandgrafjes doen denken, maar waaruit geen crematieresten bekend zijn, ook nog in deze categorie vallen.

Dat de kleine „Brandgrube” hier reeds op het eind van de 4e eeuw gedateerd moet worden, blijkt uit de ligging van 73, die kennelijk met 74 en 75 samenhangt. Gezien de losse crematieresten in reeds vroege schachtgraven, zal de „Brandgrube” al vóór of omstreeks het midden van de 5e eeuw door de inhumatie verdrongen zijn, nadat beide bijzettingvormen eerst enige tijd naast elkaar in gebruik geweest waren. Dit beeld is geheel in overeenstemming met de situatie elders, bijvoorbeeld in het grafveld van Looveen in het Noorden des lands, waar eveneens een laat 4e eeuwse Brandgrubenfase langzamerhand door de inhumatie verdrongen wordt¹⁰⁸.

Van de drie te Wageningen vertegenwoordigde crematievormen (in urn, beenderplek en brandgrafje) komt de laatste dus geheel voor rekening van Periode I. Ook de urnbijzetting lijkt in deze vroege tijd voor te komen, zij het, dat van deze bijzettingvorm slechts één niet geheel zeker voorbeeld valt aan te wijzen. Wij dateren namelijk het plastisch versierde urntje van 149 in de eerste helft van de 5e eeuw. Hiermee zou dan nog een punt van overeenkomst met het NW germaanse gebied gegeven zijn.

Of tenslotte ook de beenderplek voor Periode I moet worden aangenomen, valt niet met zekerheid uit te maken. Het is zeker niet ondenkbaar, maar aanwijzingen ontbreken. Aan de verbinding door middel van de dubbelconische spinklosvorm tussen het midden 5e eeuwse graf 96 en de twee crematies 202 (binnen kringgreep) en 210 mag niet te veel waarde worden gehecht.

Periode II, 450–525

Van crematiebijzettingen is nu geen spoor meer te ontdekken. Van de inheemse graven kunnen in deze periode op grond van hun inventaris gedateerd worden: 91, 106, 109?, 124, 131, 155, 156, 172. Enkele andere, 103 = 198, 104, 174, worden hier ook tot deze periode gerekend; vooral de eerste twee kunnen echter nog tot het laatst van de vorige behoren en dateren waarschijnlijk juist uit de overgangstijd.

De Z–N oriëntatie, die reeds in periode I voorkomt, zet zich in de tweede helft van de 5e eeuw door: 103–198, 124, 131, 156 en waarschijnlijk ook 106, 109, 155, 172, 174. Het is nu duidelijk de meest gebruikelijke.

Daarnaast treedt blijkens graf 91 in deze tijd ook de W–O oriëntatie op. Met 91 hangt door zijn overeenkomst in richting, die naar ZW–NO afwijkt, en in kistvorm graf 132 samen. 129 is niet exact te dateren, de erin gevonden speerpunt laat echter een datering aan het eind van de 5e eeuw toe. 125 moet gezien de oversnijding door 123 en 130 tot de oudere graven behoren.

Het groepje van zeer waarschijnlijk W–O georiënteerde graven 89, 96 en 104

hebben geen goed dateerbare vondsten opgeleverd. Zij blijken echter op grond van oversnijdingen tot een vroege fase, niet lang na het midden van de 5e eeuw, te behoren. Immers het door een terra nigra-achtig voetschaaltje uiterlijk in de tweede helft van deze eeuw gedateerde graf 103 = 198 snijdt 104. Het kralensnoer uit 104 zelf laat zich in de 5e eeuw goed plaatsen. Graf 96 wordt o.a. door 101 (kralensnoer) gesneden en snijdt zelf 100 (dubbelconisch Mayener potje?) en 99, waarin een snoer gesegmenteerde glaskralen, die niet jonger dan de 5e eeuw lijken te zijn.

De dateerbare graven uit de tweede periode blijken zich dus voornamelijk te bevinden in de twee kluwens van graven, de eerste in het midden aan de Z zijde, de andere aan de W kant, die vroege kernen zijn, waaruit het grafveld zich ontwikkelde. Hier vindt men verder ook de meeste verschillende oriëntaties en tevens binnen eenzelfde oriëntatie de grootste schommelingen. Het ligt dan ook voor de hand om enkele graven met afwijkende richting, als 69, 119-22, in de W groep, waarvan een datering op andere gronden niet mogelijk is, tot deze periode te rekenen. De Mayener schaal uit 119 weerspreekt dit niet, evenmin als de opaque prismoidale kraal uit graf 69, dat bovendien met 132 lijkt samen te hangen.

Tenslotte valt op, dat de mannegraven van deze periode door hun wapenbijgaven als krijgergraven gekarakteriseerd zijn.

Periode III, 525-675

Ook in deze periode ontbreekt nog elk spoor van crematiebijzettingen. Maar tevens is het aantal schachtgraven, dat met zekerheid hier kan worden geplaatst, gelet op de lengte van de periode, wel bijzonder gering: 76, 105, 144, 153, 157, 180. Graf 157 en zeker 153, het enige wat rijkere graf uit de hele begraafplaats, liggen juist op de overgang; zij behoren nog eerder tot de vorige periode, waarvan zij de afsluiting vormen. 153 is de tegenhanger van het dubbele krijgergraf 155/6. Wat verder in de 6e eeuw of reeds in de 7e zijn 76, 105, 144 en 180 te dateren.

Voor enkele anderszins niet dateerbare graven is op grond van hun oversnijdingen een plaatsing in deze periode waarschijnlijk: 94, 98, 101, 114. De drie reeds genoemde graven 113, 116 en 117, die zich bij 114 aansluiten, kunnen dan ook het beste in de 6e eeuw gezet worden.

Het „rustige” NO deel van het grafveld rekenen wij ook tot deze periode, zonder dat hiervoor overigens een stringent bewijs te leveren is. Vroegere graven (172, 174) komen hier een enkele maal voor.

Een gedetailleerd beeld kan van deze periode, juist door het ontbreken van voldoende gegevens, niet getekend worden. Alleen kan men zeggen, dat het grafveld thans een zekere uniformiteit vertoont: bijgaven ontbreken vrijwel geheel, en nog slechts één oriëntatie (Z-N) komt voor.

Periode IV, 675 – eind 8e eeuw

Deze periode wordt gekenmerkt door het weer opduiken van de crematieritus. De crematiegraven verschijnen als beenderplekken of urnbijzettingen, al dan niet binnen een kringgreppel gelegen. De samenhang tussen deze crematie en de greppels is in enkele gevallen zeker. Als urnen zijn gebruikt potten van gladwandig frankisch, ruwwandig laat-frankisch, uit de hand gevormd zogenaamd angelsaksisch en eveneens handgemaakt ei/kogelpotten aardewerk.

Aan de hand van een bespreking der urntypen en van de stratigrafische gegevens is boven getracht aan te tonen, dat deze groep van crematiebijzettingen niet vóór de tweede helft van de 7e eeuw verschijnt. De bovenbegrenzing van deze crematiefase is niet met zekerheid vast te stellen, maar zal in de tweede helft van de 8e eeuw liggen. Een nadere differentiatie van het urnmateriaal laat zich voorlopig meer vermoeden dan aantonen: de lampionvormige ruwwandige potten en de ei/kogelpotten zullen vooral in de 8e eeuw thuis horen.

De crematiegraven laten de plaatselijke continuïteit met de rest van het grafveld niet los, wel breiden zij zich verder naar het N uit dan de schachtgraven.

Naast de crematiebijzettingen moet, zeker in het begin van deze periode, met een nog voorkomen van inhumatiegraven gerekend worden. Hierop wijst graf 71, dat behalve een late gesp en speerpunt, een pot bevat, die met de als urn gebruikte lampionvormen overeenkomt. Latere gedateerde schachtgraven zijn uit Wageningen niet bekend. Hieruit kan echter niet zonder meer het verdringen van de begraafing door de lijkverbranding geconcludeerd worden, omdat een groot deel van het grafveld reeds vóór het systematisch onderzoek vergraven was.

Periode V, eind 8e eeuw – in de 9e eeuw

Dat in het homogene en afzonderlijke ZW deel van het grafveld op grond van de conserveringstoestand der skeletten, de oriëntatie en het ontbreken van grafgiften het jongste en tevens uitgesproken christelijke gedeelte van de begraafplaats gezien mag worden, kwam reeds ter sprake. Hiermee wil niet worden gezegd, dat in de oudere graven geen christenen bijgezet kunnen zijn: dit laat zich daar echter niet met zekerheid uitmaken.

De tegenstelling met het oudere „heidense” gedeelte is echter evident: de oriëntatie verandert radicaal en de plaatselijke continuïteit wordt geheel opgegeven, waarbij men moet bedenken, dat de meest westelijke graven langs de Diedenweg de oudste zijn.

Voor een exacte datering van de graven staan geen gegevens ter beschikking. Het ligt echter voor de hand deze groep in zijn geheel in de karolingische tijd te plaatsen.

SLOTBESCHOUWING

Nu aan de hand van vondsten, grafinventarissen en stratigrafische gegevens enige orde in de veelheid van verschijnselen geschapen is, kan tenslotte een poging worden ondernomen de ontwikkeling van het grafveld nog eens in grote lijnen te tekenen en het geheel in een wat wijder perspectief te plaatsen.

De oudste graven van het grafveld zijn aangelegd vanuit een nederzetting, waarvan in het ZO gedeelte van het onderzochte terrein nog sporen aanwezig zijn. Over aard en grootte van deze nederzetting is niets bekend. Uitgaande van het aantal bijzettingen in het grafveld (c. 225 onderzocht + naar schatting 125 voor het vergraven gedeelte = c. 350), die zich over een periode van ongeveer 5 eeuwen verdelen, komt men tot een gemiddelde van ± 20 begravingen per generatie van 30 jaar. Dit lijkt op een zeer kleine nederzetting te wijzen, maar over de verhouding tussen begraafplaats en bewoning in deze periode is nog zeer weinig bekend. De situatie aan het Looveen bij Wijster, waar een uitgestrekt terrein kon worden onderzocht, is nog steeds niet voldoende duidelijk. Daar is immers onlangs naast het geringe aantal graven uit de vroegste fasen van het grafveld, dat reeds meer dan dertig jaar geleden werd opgegraven¹⁰⁸, een onmetelijke nederzetting bekend geworden bestaande uit tientallen grote boerderijen. Deze disproportie tussen grafveld en bewoning zou echter verklaard zijn, indien elders in de omgeving nog andere begraafplaatsen zouden liggen, die dan nog niet ontdekt zijn.

De continuïteit in het Wageningse grafveld doet eveneens een doorlopende bewoning vermoeden, zonder dat dit voor de nederzetting een plaatselijke continuïteit impliceert. In feite ziet men zelfs, dat de nederzetting zich heeft verplaatst, daar de aangetroffen bewoningssporen door het grafveld overwoekerd zijn. Hetzelfde is ook in Wijster waar te nemen, waar het grafveld een hardnekkige continuïteit te zien geeft vanuit laat-romeinse tijd tot in de karolingische periode, terwijl de bewoning zich verplaatst lijkt te hebben.

Het grafveld heeft zich kennelijk vanuit de laat-neolithische tumulus ontwikkeld. Ook elders is herhaaldelijk vastgesteld, dat een begraafplaats uit de romeinse keizertijd of de volksverhuizingstijd zich bij een ouder grafmonument aansluit.

In de vroegste fase, vóór het midden van de 5e eeuw, komen twee bijzettingwijzen naast elkaar voor: de „Brandgrube” (en eventueel urnbijzetting en beenderplek) en het inhumatiegraf.

Nederzetting en vroegste graven vallen in de zogenaamde Laetentijd, in de late 4e en 5e eeuw, een periode, die archaeologisch door recente studies¹⁰⁹ steeds beter bekend wordt. Het is een tijd, die zich kenmerkt door het binnendringen, hetzij goedschiks, hetzij kwaadschiks, van germaanse groepen in het romeinse rijk.

In dit verband is alleen het noordwestelijke, noordgallische deel van het imperium van belang. Hier wist de romeinse regering meestal geen betere oplossing te

vinden dan met deze indringers tot een vergelijk te komen en hun als *laeti* of *foederati* woongebieden af te staan in ruil voor krijgsdienst in de romeinse legers. De *laeti* en *foederati* troffen in hun nieuwe woongebieden een in vele opzichten superieure, materiële cultuur aan en namen deze spoedig over. In het noordgallische gebied lopen de industriële tradities (glas, aardewerk, brons) dan ook ononderbroken vanuit de laat-romeinse tijd tot in merovingische periode door.

Een ander kenmerk van de *laetentijd* is, dat de nieuwe germaanse bewoners van Noord Gallië met hun vroegere stamverwanten een nauw contact behielden. De Boone toont aan, dat reeds in de late 3e en 4e eeuw van een werkelijk romeinse gezag in het Noorden van Gallië veelal geen sprake was en dat de oorspronkelijke rijksgrens – de Rijn – als grens meestal slechts nominale waarde had.

Genoemde contacten worden zichtbaar in de grote overeenkomst in het vondstmateriaal van deze periode uit Noord Gallië aan de ene kant en uit het noordwestelijk germaanse gebied aan de andere.

De nederzetting met bijbehorend grafveld van Wageningen, die juist aan de rand van het oorspronkelijk romeinse gebied lag, heeft uiteraard aan deze contacten deel gehad en is één van de *trait-d'unions* geweest tussen de eigenlijke *laeten* binnen het romeinse rijk en de verder naar het Noorden gelegen gebieden in het van oudsher Vrije Germanië.

Er werd reeds op gewezen, dat de samenstelling van het vondstcomplex, dat met de gevonden bewoningssporen samenhangt, niet alleen voor Wageningen karakteristiek is, maar evenzeer voor nederzettingen diep in het Vrije Germanië als Wijster, Dalfts en Westick. Hetzelfde geldt voor de fibulae uit de vroegste graven, die met de bewoningssporen gelijktijdig zijn. Deze hebben hun tegenhangers zowel in Noord Gallië als in het noordwestelijk germaanse gebied.

Dat deze contacten meer omvatten dan alleen handelsbetrekkingen, blijkt uit de overeenkomsten in bijzettingvormen. Werner¹¹⁰ spoorde een vroeg 5e eeuwse type van krijgergraf na, dat zowel in het gebied der *laeten* en *foederaten* als in het Vrije Germanië gevonden wordt (o.a. in het grafveld van Looveen bij Wijster: graf 116). Verder ziet men in de vroegste fasen van de grafvelden te Wijster en Wageningen de ontwikkeling geheel parallel verlopen. In beide gevallen valt de overgang van crematie („Brandgrube”) op inhumatie in de late 4e en vroege 5e eeuw, en wordt in deze periode de basis van het latere rijengrafveld gelegd.

Hoewel de bevolking, die te Wageningen de aanleg van het grafveld begon, in strikte zin geen *laeten* of *foederaten* zijn – zij woonden immers buiten het eigenlijke romeinse gebied –, kunnen zij in ethnisch opzicht daarmee zonder meer gelijkgesteld worden. De N-Z oriëntatie van graf 67 is met Werner¹¹¹ als een typisch germaans kenmerk te beschouwen en komt in *laetengrafvelden*, hetzij als overheersende oriëntatie (Furfooz, Haillot), hetzij bij wijze van uitzondering (Vermand) voor. De betreffende graven van Furfooz en Vermand vallen eveneens in de late 4e eeuw.

De voorliefde voor fibulae zou een kenmerk zijn van laetengraven. De draagwijze van de fibulae uit graf 67 doet denken aan die in het vrouwengraf 7 van Mont Augée bij Vert la Gravelle.

Om de preciese herkomst van het groepje Germanen, dat zich in de tweede helft van de 4e eeuw bij Wageningen vestigde, te bepalen, daarvoor zijn bij de huidige stand der kennis nog niet voldoende gegevens beschikbaar. Misschien, dat van een bewerking in groter verband van de inheemse ceramiek het antwoord op deze vraag verwacht mag worden.

Uitgaande van de vroegste graven, die bij de neolithische tumulus aansluiten, ontwikkelt het grafveld zich in de volgende periode in twee richtingen: naar het NW en naar het O. Van een rijengrafveld *sensu stricto* is geen sprake; de graven concentreren zich in groepjes.

De crematiebijzetting is in de tweede periode van het grafveld en mogelijk al vóór het midden van de 5e eeuw geheel verdwenen. Wat de inhumatiegraven betreft kenmerkt de tweede periode zich door de strijd der oriëntaties: afgezien van graf 122 (N-Z of W-O?) komen nu twee richtingen (W-O en Z-N) voor. Uit deze strijd komt de Z-N-oriëntatie als overwinnaar te voorschijn.

De W-O richting treedt reeds in de 4e eeuw bij de provinciaalromeinse bevolking van Gallië en het Rijnland op en zou daar tot christelijke invloeden te herleiden zijn, vooral gezien het veelvuldig ontbreken van grafgiften¹¹¹. Op dit punt is o.i. over de W-O graven van Wageningen, die overwegend in de tweede helft van de 5e eeuw behoren, geen zekerheid te verkrijgen.

De Z-N oriëntatie wordt in Gallië in de 4e eeuw zowel bij laetengraven gevonden als bij die der provinciaal-romeinse bevolking¹¹¹. In Wageningen treedt hij zeker reeds voor het midden van de 5e eeuw op. Het voorkomen ervan in het Germaanse gebied (bijv. Wijster) wordt aan invloed vanuit Noord Gallië via de contacten der laeten en foederaten met hun oude stamgenoten toegeschreven. Het schommelen en wisselen der oriëntaties lijkt een kenmerk van de vroegste fasen der rijengrafvelden te zijn.

De tweede periode is uit het oogpunt van de grafinventarissen verhoudingsgewijs rijk te noemen. Opvallend is het martiale element in de mannegraven. Ook in dit opzicht en dus niet alleen chronologisch is deze fase te Wageningen met Haillot vergelijkbaar. De wapenen der mannen en ook de gespen uit manne- en vrouwengraven stammen bovendien uit dezelfde Maaslandse werkplaatsen.

In de nu volgende 6e eeuw en tot diep in de 7e lijkt het Z-N georiënteerde inhumatiegraf de enige bijzettingvorm geweest te zijn. In ieder geval zijn van anders georiënteerde schachtgraven of crematiebijzettingen in deze periode geen sporen gevonden. Met het taai vasthouden aan de Z-N oriëntatie bewijst het Wageningse grafveld zijn culturele samenhang met het NW Germaanse gebied. Terwijl immers in het merovingische gebied de overgang van Z-N op W-O oriëntatie (zeer waar-

schijnlijk onder christelijke invloeden, ook al verdwijnen de bijgaven niet) in de 5e of 6e eeuw plaats vindt, handhaaft de Z-N richting zich aan de Noordzeekust tot laat in de 7e eeuw¹¹². Grafvelden als Godlinze, Looveen en ook Putten laten deze oriëntatiewisseling laat in de 7e eeuw zien. De oudste, laat 7e/vroeg 8e eeuwse W-O graven bevatten nog bijgaven; sommige zelfs opvallend rijke: bijv. Putten 54¹¹³. Zoals gezegd zijn te Wageningen W-O inhumaties uit deze tijd niet gevonden: zij hoeven echter niet te hebben ontbroken maar kunnen in het vergraven gedeelte gelegen hebben.

De armoede aan bijgaven van de 6e en 7e eeuwse graven is opvallend en kan misschien het beste uit veranderde opvattingen betreffende het hiernamaals verklaard worden.

De vierde periode van het grafveld, die de late 7e en een deel van de 8e eeuw omvat, wordt gekenmerkt door het weer opkomen van de lijkverbranding. Hetzelfde verschijnsel neemt men terzelfder tijd ook in de noordelijke grafvelden (Godlinze) waar, doch niet alleen daar, maar eveneens in de Middennederlandse grafvelden en verder zuidelijk in het merovingische gebied. Vele onderzoekers denken hier aan directe of indirecte noordelijke (Friese) invloeden, maar het gebeuren is nog niet afdoende verklaard, of beter, zoals De Boone¹¹⁴ het stelt, „het betreffende onderzoek is . . . eigenlijk nog nauwelijks begonnen”.

Tischler onderscheidt de brandgraven langs de Noordzeekust, waar een continuïteit in de lijkverbranding zou bestaan vanaf romeinse tijd tot in de 7e/8e eeuw (deze continuïteit is overigens in Noord Nederland nog nergens aangetoond), van die in het frankische gebied en haar glacis. In de laatste groep vond hij geen continuïteit, wat geheel met het te Wageningen gevondene overeenstemt. (Iets van de onduidelijkheid in de situatie te Wageningen, waarover Tischler zich beklagt, moge inmiddels zijn weggenomen: twee los van elkaar staande crematiefasen, een laat 4e/vroeg 5e eeuwse en een laat 7e/vroeg 8e eeuwse).

Tischler stelt het weer opkomen van de crematiezede in het frankische gebied in vele van de door hem genoemde grafvelden reeds in de 6e eeuw. Afgezien van de overige door hem genoemde gevallen, die wij hier niet kunnen nagaan, lijkt dit voor het Nederlandse gebied toch te vroeg te zijn. Nergens blijkt ten onzent, voorzover dat gezien de gebrekkige documentatie van de meeste grafvelden nog is vast te stellen, een voorkomen van crematiegraven vóór de 7e en waarschijnlijk zelfs de tweede helft van de 7e eeuw. Er is geen enkele reden om voor de groep „angelsaksische” urnen een vroegere datum aan te nemen: in het complex van Monster komen zij tesamen met late frankische potten voor. Het overige urnmateriaal van Putten, Rhenen, Katwijk, Rijnsburg is met dat uit Wageningen verwant en gelijktijdig. Ook de merkwaardige brandgraven uit Hoogeloon¹¹⁵ kunnen, voor zover uit de urnen en bijgaven valt op te maken, niet vóór de 7e eeuw geplaatst worden. De Boone vermeldt één crematie in urn onder de 64 graven uit Obbicht¹¹⁶; deze urn

zou, naar hij ons mondeling meedeelde, een kogelpot zijn geweest. Tevens noemt hij „kogelpotten met verbrande as” uit Belfeld¹¹⁷.

In sommige grafvelden komen de late crematiegraven naast inhumatiebijzettingen voor. Van Godlinze vermeldt Van Giffen dit met nadruk, in Putten vindt men dezelfde situatie en ook in Hoogeloon lijken de brandgraven met de jongere W-O graven gelijktijdig te zijn¹¹⁸. Uit Monster zijn echter alleen crematies bekend. In Rhenen spreekt Ypey¹¹⁹ over crematies, die het grafveld *afsluiten*. In Wageningen is de situatie niet duidelijk: de eventueel met de crematies gelijktijdige inhumatiegraven kunnen zoals gezegd, in het vergraven gedeelte gelegen hebben.

De jongste periode van het grafveld, die hier aan de karolingische tijd wordt toegeschreven, vertoont in alle opzichten een breuk met het voorafgaande. De vondstloze, W-O georiënteerde graven symboliseren het definitief zegevieren van het Christendom.

SUMMARY

The cemetery of Wageningen (province Gelderland) appears to have been in use from Late Roman times into the Carolingian period.

It is situated at the north-eastern outskirts of the modern town of Wageningen, about 2 kilometers North of the river Rhine, at the crossing of two age-old roads, one, the *Diedenweg*, running North – South, the other, the *Geertjesweg*, East – West (fig. 33).

The site was first discovered in 1927, when workmen digging for sand came across pots and other antiquities. In the same year Dr. J. H. Holwerda, then director of the *Rijksmuseum van Oudheden* at Leiden, excavated part of the cemetery, afterwards publishing his results (Holwerda 1928). In 1949 H. T. Waterbolk, then assistant at the *Biologisch-Archaeologisch Instituut* at Groningen, now professor in prehistory at the University of Groningen and director of the foregoing institute, explored the southern part of the burial-place, left unexcavated by Holwerda. It may be assumed that the greater portion of the cemetery has been investigated by now, though the northern part, where Holwerda only cut two trial-trenches, in which he found some cremation-burials, still remains insufficiently explored.

The finds are dispersed over three museums: the *Rijksmuseum van Oudheden* at Leiden (inventory e 1928/3 1–172) and the *Nederlands Landbouw-Museum* at Wageningen (no inventory) preserve the finds of the older excavation, the more recent ones from Waterbolk's investigation are kept in the *Gemeente Museum* at Arnhem (inventory GAS 453–539), not to mention the objects that came into private hands.

The present publication aims to give a description of the phenomena observed and the material found in both the excavations. Apart from this, a renewed study of the grave-finds seemed profitable; and on the basis of this it is attempted to sketch the development of the cemetery. On pages 191–246 the individual graves with their occurring at Wageningen (p. 246–55); and after that the grave-goods and other finds are studied (p. 255–94). The long time during which the cemetery was in use, is divided into five periods (p. 295–99). A short survey of the development in the different periods is kept for the last (p. 300–04).

The earliest monument on the site is a Neolithic grave surrounded by a ringditch and containing a Bell Beaker of *Veluwe*-type (Pl. XLVIII), which was covered originally by a barrow. The barrow was destroyed, when (probably during the early Middle-Ages) the area was turned into arable and ploughed over.

In the south-eastern part of the excavated area a few traces of habitation, post-holes and pits, were discovered.

The cemetery proper falls into two sections. The south-western one has only inhumation graves with West–East orientation (head at western end). These graves do not contain any grave-gifts; all, or nearly all of them are equipped with wooden coffins, the traces of which along with the skeletal remains are still clearly visible. Obviously we here dealing with the latest, Christian graves.

The other part of the cemetery, termed ‘pagan’ for convenience, displays a large variety of forms of interment. On the first place we mention the inhumation-graves with their different orientations: West–East, South–North, North–South, all of them showing a certain degree of deviation from the precise direction. The deviation may become so considerable that separate orientations seem to arise: SW–NE, NE–SW, SE–NW, NW–SE. Of course it is only when skeletal remains have been preserved that it becomes possible to establish the exact orientation. But although in the pagan part graves without skeletal remains are the rule, it is reasonable to suppose that in the graves which have their long axis directed W–E the head of the dead person rested at the western end of the coffin (examples of E–W orientation have not been found at Wageningen, nor very much elsewhere, as it seems). In most of the graves with their long axis pointing to the North the head presumably lay at the southern end (the N–S orientation is represented by one certain example only, grave 67, and must be considered exceptional in this cemetery).

Some graves in the pagan part preserve traces of a wooden coffin; in many others no sign of a coffin is found. Occurrence or absence of a coffin does not appear to be a chronological criterion. Different shapes are found: narrow and with rounded corners, broad and rectangular, narrow and rectangular, wedge-shaped.

The grave-pit itself also shows various forms: small ones for children; the very broad grave 159 with the coffin filling only half of it may have been a wooden sepulchral chamber. Of exceptional interest is the one double-burial, grave 155/6,

in which two warriors have been put to rest. 123, 130 and 171 are by their contents characterised as the graves of horses and some other broad but findless pits may also be considered as such.

On the whole grave-finds are extremely scarce. Comparatively rich are a number of graves in the southern and western part of the pagan cemetery. The north-eastern part however is almost completely without finds.

In the second place come the cremation-burials. The cremated bones are packed in an urn or interred in a more perishable wrapping. The cremation may be situated in the centre of (or sometimes more excentrically within) a ringditch.

Another form of cremation-interment is the small rectangular, oval or circular pit containing cremated bones, the so-called *Brandgrube*. Grave-finds are not usually found with the cremation-burials.

Of the finds we first mention those belonging to the settlement. The bulk of them consists of sherds partly of the hand-made local ware (fig. 85, 86), partly of Late Roman terra nigra and Mayen pottery (fig. 87, 88). An isolated small sherd of Late Roman glass, some spindle whorls of hand-made pottery and a number of fragments of mill-stones made from basalt lava (fig. 96) complement the picture. The whole complex is datable to the late 4th and early 5th century A.D.

As already stated above, the inhumation-graves are mostly very poor. Only a few are exactly datable by their contents. In the case of the cremation burials the urn may provide a chronological indication. It is clear however that the cemetery covers a long period, from about 350 until after 800 A.D. This considerable lapse of time of at least 500 years is divided into five periods: I 350-450, II 450-525, III 525-675, IV 675-late 8th century, V late 8th century – somewhere in the 9th century.

The graves datable by their contents are indicated on Pl. LIV by a full colour (red for period I, blue for II, green for III, yellow for IV, grey for V). Hatching in one of these colours means that there are other (mostly stratigraphical) considerations for assigning a grave to the corresponding period. The cremation-burials dated by the type of their container are indicated by a coloured circle.

The earliest inhumation-graves still belonging to period I are: 67 (fig. 36), 74 (fig. 39), 86 (fig. 43) and 93 (fig. 46). In these graves occurs the late 4th century type of fibula known as *Armbrustfibula mit dosenförmigen Nadelhalter und rechteckigen Fuss*, and in one case a disc-fibula.

In period II come: 91 (fig. 45; chape), 99? (fig. 50; beads), 102 (fig. 53; hand-made pot), 103=198 (fig. 83; terra nigra goblet), 104? (fig. 54; beads), 106 (fig. 56; Mayen jug), 109 (fig. 58; Mayen jug), 115 (fig. 94 : 1; Migration-period Anglo-saxon pot), 124 (fig. 65; buckle, spearhead, Mayen jug), 155 (fig. 75; double interment with 155, spearhead), 172 (fig. 80; terra nigra goblet, early Frankish biconical small bowl), 174 (fig. 81; Mayen jug), 198=103.

To period III belong: 76 (fig. 40; around 600?: spearhead, shield-buckle, and

perhaps Frankish biconical pot), 105 (fig. 55; 6th century: bird-fibula), 144? (fig. 71; not before 500: arango), 153 (fig. 73, 74; around 525: Gondorf fibula, shallow biconical bowl, glass bowl, buckle, bracelet), 157 (fig. 77; late 5th-6th century: buckle), 180 (fig. 82; second half of 6th-early 7th century: axe).

Period IV is represented only by one dated inhumation-grave: 71 (fig. 38; late 7th century: spearhead, buckle, pot of a type that occurs several times as urn).

To period V are ascribed the findless Christian graves in the south-western part of the cemetery.

The cremation-burials without urns and the *Brandgruben* are not easily datable. But because loose fragments of cremated bone already occur in the filling of some of the oldest shaft-graves, it is probable that even in the earliest period of the cemetery cremation was practised. Furthermore it is reasonable to consider the *Brandgrube*, a regular practice in German areas during Roman times, as an early phenomenon in this grave-field. And indeed one of the few certain examples, 73, is lying in a fixed position to the late 4th century grave 74.

In the case of the cremations packed in urns we have the urns themselves to help us. They belong to various types and are made of different materials: smooth leathery Frankish pottery (biconical shapes, a spouted jug, an amphora: fig. 92), late Frankish rough ware derived from the Late Roman Mayen ware (a wide-mouthed bucket-shaped pot with oblique or turned down rim and irregular bottom: fig. 89; a carinated bucket-form, once with a really lenticular base: fig. 90; a globose pot, again with irregular bottom: fig. 91), hand-made 'Anglo-saxon' (or Alamannic) pottery (fig. 94) and once an early *Kugeltopf* (fig. 95: 2).

All different types of urns are here ascribed to the late 7th and 8th century, that is to say all except one: the urn of interment 149. This little hand-made Anglo-saxon pot is believed to belong to the 5th century.

In conclusion, we have tried to sketch the main lines of the cemetery's development, making only scanty remarks about its cultural connections.

The oldest inhumation-graves seem to cluster around the Neolithic barrow, a situation not unparalleled in other early mediaeval cemeteries. These late 4th/early 5th century graves are clearly associated with the settlement dating from the same period. The traces of this settlement found in the south-eastern part of the excavated area are too few to extract any detailed information from them. The Late Roman village excavated some years ago by the BAI in the neighbourhood of Wijster near Beilen (province Drenthe) will provide an impression of what a Germanic settlement in those times was like. After some time the Wageningen village must have moved, though probably not very far, and made way for the cemetery.

The earliest graves and the settlement belong to the so-called *laeti* period. The

Germanic elements at this time settling willy-nilly in the north-western parts of the Roman Empire took over the superior civilisation they found there, but on the other hand maintained close relations with their original kinsmen in Free Germany. To these contacts the similarity between the objects found in North-Gallia and the north-western parts of the Germanic area bears witness.

It goes without saying that the people living in our settlement at the border of the originally Roman area played their part in these contacts. The find-complex connected with the habitation-traces is to be met with in exactly the same composition in, for instance, the village of Wijster, well inside Free Germany. In the earliest graves one finds a type of fibula occurring in North-Gallia as well as in north-western Germany.

These contacts must have been more than trade-relations only. In the cemetery of Wijster (Van Giffen 1927, 1932) and Wageningen the development went parallel: in both cases the transition from cremation (*Brandgrube*) to inhumation takes place about the same time, in the late 4th/early 5th century.

The population of the Wageningen settlement may not have been *laeti* or *foederati* in the strict sense (they lived outside the actual Roman area), they were Germans as well: the N-S orientation of the remarkable grave 67 should be a typical Germanic feature (Werner in Breuer, Roosens 1957, 303-6). It occurs in real *laeti* – cemeteries too (Furfooz, Haillot, Vermand). The precise origin of the little Germanic group that settled at Wageningen remains however yet obscure.

In the now following period II the cemetery grew in two directions: to the North-West and to the East. The graves concentrate in small groups. Of cremation-burials no traces are found in this period. It probably already disappeared before the middle of the 5th century. Concerning the inhumation graves the period is characterised by the struggle of the orientations. W-E is now alternating with S-N orientation and many intermediate directions are present: the victory is gained by the S-N orientation. This fluctuating and alternating of orientations seems to be a characteristic of the early phases of the *Reihengräberfelder*.

W-E orientation is already found in the 4th century with the provincial Roman population of Gallia, often connected with the absence of grave-goods. There it probably was brought about by Christian influences. Whether the graves concerned at Wageningen are Christian burials cannot be known with any degree of certainty. S-N orientation is also practised in 4th century Gallia by the autochthonous population as well as by the *laeti* and *foederati*. At Wageningen it undoubtedly already precedes the middle of the 5th century. Its occurrence on Free German territory (e.g. in the cemetery of Wijster) is attributed to influences from Gallia by means of the contacts existing between the *laeti* or *foederati* and their original kinsmen.

The second period may be called comparatively rich as far as the contents of the graves are concerned. The martial character of the men's graves is striking. Also

in this respect, and not only chronologically, this phase shows a close similarity to the cemetery of Haillot. Besides, weapons and clasps found in both cemeteries originated in the same factories of the Entre-Sambre-et-Meuse district.

In the following 6th and 7th century, only inhumation with S–N orientation (and practically no grave-gifts) seems to have been practised. By this clinging to the S–N orientation the Wageningen cemetery displays its cultural connection with the north-western Germanic area. Whereas on Merovingian territory the change from S–N to W–E orientation was taking place in the 5th or 6th century (probably under Christian influences, even if the grave-gifts did not disappear immediately), on the coast of the North Sea S–N inhumation was holding its ground until well into the 7th century. Cemeteries like Godlinze (Van Giffen 1919), Wijster and Putten (Holwerda 1926) show this change late in the 7th century, and the earliest W–E graves still contain sometimes even very rich grave-goods (e.g. Putten grave 54) (Böhner 1949, Werner in Breuer, Roosens 1957). At Wageningen these late W–E inhumations have not been found. They may however have had their place in the area already disturbed before the beginning of the scientific exploration.

The fourth period is characterised by the return of the cremation-burial. The same phenomenon is to be observed in the northern grave-fields (Godlinze), and not only there, but also in the Central Dutch cemeteries and even farther South on Merovingian territory. The origin of this curious and late revival of the cremation-rite remains still insufficiently explained.

A continuity of the cremation-burial as postulated by Tischler for the regions to the North of the Merovingian area is hard to prove in the North of this country. The cemetery of Wageningen shows the same discontinuity characteristic according to Tischler of the grave-fields in the Merovingian countries: a break-off in the early 5th century and a revival after a certain lapse of time. His dating of this revival seems to be a little early as far as the Dutch cemeteries are concerned. Everything (as far as one can see, and that is not very far, because of the extremely defective documentation of our cemeteries) seems to point to the 7th century and probably even the second half of it. There is no reason to assume an earlier date for the so-called Anglo-saxon urn with resemblance to the *Rippengefässe*: in Monster (Braat 1956) they go together with Late-Frankish pots hardly older than the 7th century. The urns from the other Middle Dutch cemeteries are related to and contemporary with the material from Wageningen. Also the curious cremation-graves from Hogeloon (Glasbergen 1955) cannot be placed before the 7th century, as far as one is able to judge from urns and grave-gifts. De Boone (De Boone 1961) mentions cremations in urns from Obbicht and Belfeld (province Limburg) and the urns should have been *Kugeltöpfe*.

In some of the cemeteries the late cremation-burials occur together with inhumations: Godlinze, Putten and probably Hogeloon (note 118). From Monster,

however, only cremations are known; in Rhenen Ypey (Ypey 1959) concluded that the cremations close the cemetery. The situation in Wageningen does not become clear: as has been said above, contemporary inhumations may possibly have disappeared unnoticed.

The last period of the Wageningen cemetery, here attributed to Carolingian times, shows a striking and complete break with the preceding periods. The W-E orientated graves without grave-gifts symbolize the final victory of Christianity.

AANTEKENINGEN

¹ Professor Dr. G. A. van Es, Rijksuniversiteit te Groningen, wijst ons op de door H. J. Moerman gegeven verklaring van Diedenweg als „openbare weg” (H. J. Moerman, Nederlandse plaatsnamen, een overzicht, *Nomina Geografica Flandrica VIII*, Brussel 1956).

² Holwerda 1928, 82.

³ Holwerda 1928, 83.

⁴ Het onderzoek, dat met een tiental DUW-arbeiders werd uitgevoerd, vond onder moeilijke omstandigheden plaats, daar er vrijwel geen personeel ter assistentie beschikbaar was. Slechts gedurende een deel van de opgraving assisteerde de heer H. Praamstra, tekenaar aan het BAI, bij het veldwerk. Het is duidelijk, dat in deze omstandigheden de hulp van de heer G. Elzinga, verleend voorzover zijn eigen werkzaamheden dat toelieten, bijzonder welkom was. Met dankbaarheid worde hier ook vermeld de medewerking van de heren H. Knoop (die de scherven van een potje in één van de aardappelkuilen gevonden (fig. 86: 3) welwillend afstond), M. Witkamp, en van de eigenaar van het terrein, W. Willemse.

⁵ In het tekenwerk zijn verschillende handen te onderscheiden. De overzichtskaart werd vervaardigd door H. Praamstra en H. Roelink; de vondsten zijn getekend door B. Kuitert en H. Roelink, allen tekenaars aan het BAI. Aan de heer J. Ypey, ROB Amersfoort, danken wij enkele tekeningen van de door hem geprepareerde voorwerpen. De foto's zijn door J. Dijkstra, administratief ambtenaar bij het BAI, gemaakt.

⁶ De dieptecijfers zijn aangegeven in meters ten opzichte van NAP. Alle maten worden opgegeven in meters.

⁷ Bij de aanduiding van de oriëntatie gaat steeds die zijde voorop, waar zich het hoofd van de dode bevond. Wanneer geen significante skeletresten zijn aangetroffen, worden beide mogelijkheden vermeld: tussen () de oriëntatie, die ons het minst waarschijnlijk voorkomt.

⁸ Van een aantal dicht bij elkaar gelegen graven geeft Holwerda niet de begrenzingen van de afzonderlijke grafkuilen aan, maar hij laat die samensmelten tot een grote onregelmatig begrensde plek. In deze grote plekken zijn dan slechts de kistgraven geconstateerd; kistloze graven kunnen meestal niet meer individueel worden herkend; slechts een enkele maal lijkt een uitstekend gedeelte van een grote plek op een afzonderlijke grafkuil te wijzen. Holwerda hield de in deze grote kuilen gelegen graven voor gelijktijdig, maar gezien de ervaring bij de latere opgraving zullen het veeleer groepjes van elkaar snijdende en dus ongelijktijdige kuilen geweest zijn. De relatieve ouderdom kan uiteraard niet meer bepaald worden.

⁹ Determinatie door Mejuffrouw Drs. A. T. Clason, BAI, Groningen.

¹⁰ Aldus naar het oordeel van Dr. A. Bohmers, BAI, Groningen.

¹¹ Determinatie Professor Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Koninklijk Penningkabinet, Den Haag.

¹² Het röntgen-onderzoek werd uitgevoerd door Dr. S. Kiestra, Radiologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen.

¹³ Een aantal kuilen in het NO deel van het gravelveld zijn door Holwerda als recent beschouwd. Hij doet dat op grond van hun donkere vulling, waaruit zou blijken, dat zij „tot een latere, ja zeer laten aanleg behooren. Wanneer men deze gaten in hun regelmatig verband beschouwt, zou men meenen, dat hier ongetwijfeld eerst in de latere middeleeuwen of nog later, eenig gebouw had gestaan. Aan den eenen kant is het echter ook niet onmogelijk, dat enkele van deze gaten reeds vroeger uitgegraven grafkuilen van het gravelveld zouden zijn” (Holwerda 1928, p. 90). Dit laatste lijkt zeker niet onmogelijk, gezien de ook bij graf 104 aanwezige tekenen van grafroof. Ook op grond van hun vorm en plaatsing lijken Holwerda's recente kuilen als oorspronkelijke grafkuilen te moeten worden beschouwd, een eventuele plundering van meer of minder recente datum daargelaten.

¹⁴ Het opgegeven aantal inhumatiegraven is slechts een benadering: meegeteld zijn in de eerste plaats enkele kleine fragmenten van wat *mogelijk* schachtgraven geweest zijn, en verder een aantal vondstloze kuilen in het NO deel van het gravelveld, die Holwerda als recent beschouwd, maar die in vorm en ligging sterk aan schachtgraven doen denken.

¹⁵ Böhner 1949, 162.

¹⁶ Van der Waals, Glasbergen 1955.

¹⁷ Prof. Dr. W. Glasbergen verzorgde de beschrijving der scherven. Voor de gebruikte terminologie zie de in noot 16 vermelde publicatie.

¹⁸ Modderman 1955, 32

¹⁹ Het is niet mogelijk om over dit fragmentaire materiaal gedetailleerd te spreken. Slechts kunnen enkele vormen (o.a. komvormen, voetschaaltje) worden aangewezen, die in de loop van de 4e en het begin van de 5e eeuw in gebruik waren. Wij hopen de gelegenheid te hebben over de inheemse ceramiek van deze periode uitvoeriger te spreken bij de behandeling van twee grote aardewerkcomplexen, die het onderzoek van twee nederzettingen, de ene bij Wijster niet van Beilen (Dr.), de andere in de omgeving van Dalfsen (Ov.) gelegen, heeft opgeleverd. Thans reeds kan worden gezegd, dat er een verwantschap bestaat tussen het aardewerk uit deze nederzettingen en het inheemse materiaal van het terrein van het Wageningse gravelveld.

²⁰ Chenet 1941, 91-4.

²¹ Chenet 1941, Fig. 37, boven 2e van links, afkomstig uit Tongeren.

²² Böhner 1949, 188-9.

²³ Behrens 1947, Abb. 70.

²⁴ Böhner 1958, 49-59, 63-7.

Hussong 1936, 75-89.

²⁵ Hussong 1936, T 1.

Fremersdorf 1955, 133.

²⁶ Böhner 1958, 49.

²⁷ Zie bijv. de parallellen uit de oven in het Altbachtal bij Trier, Hussong 1936, T 2, Abb. 1 no. 6, 7.

²⁸ Stampfuss 1939, 46-8.

²⁹ Hussong 1936, Beilage 2.

³⁰ Steeger 1948, Abb. 7 no. 9, 10.

³¹ Hübener 1959, 84.

³² Hübener 1959, 85.

³³ Braat 1956, 89, Afb. 21 no. IX, 22 no. 9.

³⁴ Ypey 1959, 111.

³⁵ Böhner 1958, 42.

³⁶ Hübener 1959, 84; cf. Hussong 1936, 86, Textabb. 2 no. 2.

³⁷ Braat 1956, afb. 21 no. I.

³⁸ Myres 1948, Fig. 6.

- ³⁹ Myres 1948, Fig. 2 no. 6.
- ⁴⁰ Tischler 1954 (1956), 114.
- ⁴¹ Böhner 1958, 62, Abb. 2.
- ⁴² Brenner 1911, 428-30, Abb. 5, 7.
- ⁴³ Veeck 1931, 25.
- ⁴⁴ Roeren 1954, 188.
- ⁴⁵ Tischler 1954 (1956), Abb. 34.
- ⁴⁶ Holwerda 1914, Afb. 2.
- ⁴⁷ Braat 1956, Afb. 21, 22.
- ⁴⁸ Myres, 1948, Fig. 4.
- ⁴⁹ Braat 1956, 89.
- ⁵⁰ Van Giffen 1919-20, 56-64, Pl. IV no. 16-30.
- ⁵¹ Hübener 1959, 83-9. Hier ook de oudere literatuur.
- ⁵² La Baume 1952-3, 115.
- ⁵³ Holwerda 1926, Afb. 26, 29.
- ⁵⁴ Hübener 1959, 85.
- ⁵⁵ Boeles 1951, 249.
- ⁵⁶ La Baume 1952-3, Karte 15; Hübener 1959, Karte 1, 2.
- ⁵⁷ Holwerda 1925, 233, Afb. 76.
- ⁵⁸ Rademacher 1942, 318.
- ⁵⁹ Parallellen bij Fremersdorf 1955, 128-9. Zij komen voor in vrouwegraven en worden als spinklosjes verklaard. Men kan zich echter afvragen, of hun functie niet eerder die van amulet is geweest. Fremersdorf merkt op, dat hun plaats in de graven te Köln-Müngersdorf, evenals in het alamannische grafveld van Deisslingen, een andere is dan die van de gewone aardewerken spinklosjes. Deze lagen voor de voeten, de glazen daarentegen op de schoot of tussen de benen. Deze situatie laat zich beter begrijpen, wanneer men zich voorstelt, dat het klosje als amulet aan de gordel hing, dan dat de vrouwspinnend zou zijn bijgezet.
- ⁶⁰ Baldwin Bronwn 1915, 437, Pl. 105, 10.
- ⁶¹ Bijvoorbeeld: Haillot (Breuer, Roosens 1957), graven IX, XII.
- ⁶² Böhner 1958, 71.
- ⁶³ Een typologische studie over de hier besproken fibulavormen: Roeder 1930.
- ⁶⁴ Van Giffen 1932, Afb. 2, graf 7, Afb. 6 no. 7c, e.
- ⁶⁵ Mondelinge mededeling J. Ypey, ROB Amersfoort.
- ⁶⁶ Enkele brokstukken van haarnaalden geornamenteerd met geribde en gefacetteerde zones uit het grafveld van Testona bij Turijn (Torino, Museo dell' Antichità) zouden van naalden van dit type afkomstig kunnen zijn.
- ⁶⁷ Lantier 1948.
- ⁶⁸ Baldwin Brown 1915, Pl. CXLVII.
- ⁶⁹ Waller 1938, T. 45.
- Genrich 1951-2, Abb. 2 no. 2-5.
- ⁷⁰ Waller 1959, T. 22.
- ⁷¹ Zimmer-Linnfeld, Gummel, Waller 1960, passim.
- ⁷² Voor de datering van de armboogfibula met rechthoekige voet en steunarm zie: Werner 1958, 376; Genrich 1951-2, 186. Een aantal van de fraaiste nederlandse stukken van dit type afgebeeld bij De Boone, Ypey 1959, 208, Fig. 29-32.
- Enkele gedateerde exemplaren van het Wageningse type zonder steunarm: Rheindorf graf 35 (Von Uslar 1938, 106, T 30 no. 8), min of meer gedateerd door een koperen muntje van Crispus (317-23). Zeer vergelijkbaar met de Wageningse zijn een aantal stukken uit Rhenen (bijvoorbeeld Glazema-Ypey 1955, Afb. 7 derde van links), die Ypey ook in de tweede helft van de 4e eeuw dateert. Een drietal exemplaren uit Krefeld-Gellep, die met de Wageningse vrijwel identiek zijn. worden door Steeger „um 400” geplaatst (Steeger 1937, Abb. 21).

Von Uslar (1938, 106) wijst erop, dat dit fibeltype reeds vroeg in de 3e eeuw moet zijn ontstaan. Het zou een nader onderzoek behoeven om uit te maken, of er tussen deze vroege en de 4e eeuwse vormen toch niet verschillen bestaan. Zo zou bijvoorbeeld het ingeponste ornament (cirkeltjes op de beugel) een eigenaardigheid van de latere stukken kunnen zijn. Dat exemplaren als die van Wageningen in de latere 4e eeuw thuishoren, daarop wijst, naast het reeds genoemde, het ook door Von Uslar vermelde feit, dat zij in Westfalen o.a. voorkomen in de nederzetting van Westick bij Kamen.

⁷³ Verspreidingskaarten bij: Werner 1950-1, Karte 7; Werner 1958, Abb. 7; Genrich 1951-2, Abb. 3, 4.

⁷⁴ Von Uslar 1938, 112-3. Het type komt veel voor in de NW-duitsse saksische grafvelden: bijv. Westerwanna (Zimmerman, Gummel, Waller 1960) graf 498, 1008-9, 1167, 1370, 1372 etc.

⁷⁵ Kühn 1940, 174-6, T. 82, no. 17 1-9.

⁷⁶ Thiry 1939, 37-42.

⁷⁷ Werner in Breuer, Roosens 1957, 320-1.

⁷⁸ Dezelfde wijze van bevestigen van de riem aan de beslagplaat door middel van twee nieten en een bronzen contraplaatje ook bij de gesp uit het uit de tweede helft van de 5e eeuw daterende graf 43 van Krefeld-Gellep, Steeger 1937, 185.

⁷⁹ Werner 1958, 380-1.

⁸⁰ Parallel voor de versiering op de tong bij los gevonden exemplaren uit Rittersdorf, Böhner 1958, T. 44 f-i.

^{80a} In het vorstengraf van Planig behoort bij een gouden schilddoorgesp één gouden beslagplaatje, Kessler, Mainzer Zeitschrift 35, 1940, Abb. 10, 3, T IV, 5 no. 2.

⁸¹ In graf 18 van Chatham Lines, Kent, gaan twee schildvormige beslagplaatjes samen met een Hahnheimer fibula (500-600), Kühn 1940, 156, Abb. 48.

⁸² Böhner 1958, 204-5.

⁸³ Wegewitz 1960, T 3.

⁸⁴ Werner in Breuer, Roosens 1957, 325-6. Cf. Böhner 1958, 184. Een exacte parallel uit Krefeld-Gellep: Werner in Breuer, Roosens 1957, Pl. X, 6.

⁸⁵ Fremersdorf 1955, T. 95 A, no. 1, 2.

Werner 1938, T 14 B, no. 11 en 12.

⁸⁶ Böhner 1958, T 34, 4.

⁸⁷ Breuer, Roosens 1957, 274.

⁸⁸ Böhner 1958, 146-7.

⁸⁹ Breuer, Roosens 1957, 227-30.

⁹⁰ Böhner 1958, T 29, 5.

⁹¹ Een nog langere (l minstens 1.84) in het krijgergraf van Mörken: Böhner 1959.

⁹² Böhner 1958, 160-2.

⁹³ Böhner 1958, 165.

⁹⁴ Böhner 1958, T 33 no. 8.

⁹⁵ Braat 1956, 81.

⁹⁶ Breuer, Roosens 1957, Fig. 32.

⁹⁷ Werner 1953.

⁹⁸ Petri 1958.

⁹⁹ Böhner 1948, 238.

¹⁰⁰ Werner in Breuer, Roosens 1957, 329-36.

¹⁰¹ Böhner 1948, 236.

¹⁰² Böhner 1948, T. 42, 2.

¹⁰³ Breuer, Roosens 1957, 256-9.

¹⁰⁴ Veeck 1931, 63.

¹⁰⁵ Fremersdorf 1955, 96.

¹⁰⁶ Fremersdorf 1955, 112.

¹⁰⁷ Wijster, gem. Beilen in Drente (onderzoek BAI 1958/9, 1961; nog ongepubliceerd), Dalfsen, gem. Dalfsen, in Overijssel (onderzoek BAI 1960; nog ongepubliceerd), Westick in Westfalen.

¹⁰⁸ Van Giffen 1927, 1932.

¹⁰⁹ Werner 1950-1, 1958; Genrich 1951-2; De Boone 1954; Breuer, Roosens 1957.

¹¹⁰ Werner 1958.

¹¹¹ Werner in Breuer, Roosens 1957, 303-6.

¹¹² Böhner 1949, 195-6; Werner in Breuer, Roosens 1957, 302-3.

¹¹³ Holwerda 1926, Afb. 33.

¹¹⁴ De Boone 1961, 173.

¹¹⁵ Glasbergen 1955.

¹¹⁶ De Boone 1961, 183.

¹¹⁷ De Boone 1961, 177.

¹¹⁸ De groei van het grafveld van Hoogeloon (Glasbergen 1955) is door het ontbreken van skeletresten en de armoede aan grafvondsten ten gevolge van de plundering der graven moeilijk te vervolgen. De inhumatiegraven met N-Z gerichte lengteas in het O deel van het grafveld zijn de oudste: enkele (5 en 10) zijn nog in de 5e eeuw te plaatsen, overwegend zullen zij echter tot de 6e eeuw behoren. De preciese oriëntatie van deze graven is niet meer vast te stellen: één maal komt N-Z (11) en één maal Z-N (10) oriëntatie voor. Hecht men in dit verband waarde aan de kistvorm, die soms enigszins wigvormig is, dan zijn er zowel kisten met het smalle eind aan de Z kant als met het „voeten”-eind aan de N kant.

De graven met O-W gerichte lengteas, zeker die in het meest W deel van het grafveld, horen, voorzover uit de weinige grafvondsten valt op te maken, in de 7e eeuw thuis en zijn dan met de brandgraven gelijktijdig. Voor deze bijzettingen zou men de W-O oriëntatie willen aannemen, in graf 26 schijnt echter een schedelsilhouet aan de O kant te zijn gevonden en enkele kisten (17, 18, 19, 21) zijn enigszins wigvormig met de smalle kant aan het W eind. Nu zijn deze kistvormen niet doorslaggevend en het schedelsilhouet in 26 is blijkbaar niet absoluut zeker. („... een enkel hoofdsilhouet (graven 10 en 26?)”, Glasbergen 1955, 37). De merkwaardige O-W oriëntatie kwam zeker voor gezien de ligging van het kralensnoer in 23.

¹¹⁹ Ypey 1959, 111.

GECITEERDE LITTERATUUR

- BALDWIN BROWN, G., *The Arts in Early England, Saxon Art and Industry in the Pagan Period*, London 1915.
- BAUME, W. LA, Die Wikingerzeit auf den Nordfriesischen Inseln, *Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe* 29, 1952-3, 5-185.
- BEHRENS, G., *Merowingerzeit, Original - Altertümer des Zentralmuseums in Mainz*, Katalog 13, Mainz 1947.
- BOELENS, P. C. J. A., *Friesland tot de elfde eeuw*, 's-Gravenhage 1951².
- BÖHNER, K., Das Langschwert des Frankenkönigs Childerich, *Bonner Jahrbücher* 148, 1948, 218-48.
- BÖHNER, K., Die fränkischen Gräber von Orsoy, Kreis Mörs, *Bonner Jahrbücher* 149, 1949, 146-96.
- BÖHNER, K., *Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes*, Berlin 1958.
- BÖHNER, K., *Das Grab eines fränkischen Herren aus Mörken im Rheinland*, Köln Graz 1959.
- BOONE, W. J. DE, *De Franken van hun eerste optreden tot de dood van Childeric*, Amsterdam 1954.

- BOONE, W. J. DE, J. YPEY, Nederland in de tijd der Merovingen, *Honderd Eeuwen Nederland, Antiquity and Survival* II, 5-6, 1959.
- BOONE, W. J. DE, De Fränken, *Limburgs Verleden* I, 1961, 165-89.
- BRAAT, W. C., Brandgraven uit de 7e eeuw in de duinen bij Monster, *Oudheidkundige Mededelingen ROL* 37, 1956, 82-91.
- BRAAT, W. C., Le cimetière mérovingien de Rothem, Commune de Meersen, *Oudheidkundige Mededelingen ROL* 37, 1956, 68-81.
- BRENNER, E., Vorfränkische Funden aus Wiesbaden, *Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit* 5, Mainz 1911, 422-31.
- BREUER, J., H. ROOSSENS, *Le cimetière franc de Hailot*, *Archaeologia Belgica* 34, Brussel 1957.
- CHENET, G., *La céramique gallo-romaine d'Argonne du IVe siècle et la terre sigillée décorée à la molette*, Supplément a Gallia, Paris 1941.
- FREMERSDORF, F., *Das fränkische Gräberfeld Köhn-Miungersdorf*, Berlin 1955.
- GENRICH, A., Die gleicharmigen Fibeln der Völkerwanderungszeit im Gebiet der unteren Elbe, *Hammaburg* 7-8, 1951-2, 181-90.
- GIFFEN, A. E. VAN, Een Karolingisch grafveld bij Godlinze, *Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 4, 1919-20, 39-94.
- GIFFEN, A. E. VAN, Een rijengrafveld te Looveen bij Wijster, gem. Beilen, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 45, 1927, 83-122.
- GIFFEN, A. E. VAN, Een germaansch tempel- of kapelrayon te Looveen bij Wijster, gem. Beilen, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 50, 1932, 51-63.
- GLASBERGEN, W., Het rijengrafveld te Broekeneind bij Hoogeloon (N.-Br.), *Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem* VI, 1955.
- GLASBERGEN, W., zie: Waals J. D. van der, W. Glasbergen 1955.
- GLAZEMA, P., J. YPEY, *Kunst en schoonheid uit de vroege middeleeuwen*, Baarn 1955.
- GUMMEL, H., zie: Zimmer-Linnfeld, K., H. Gummel, K. Waller 1960.
- HILL, P. V., J. P. C. KENT, R. A. G. CARSON, *Late Roman Bronze Coinage A.D. 324-498*, I-II, London 1960.
- HOLWERDA, J. H., Het grafveld van Rijnsburg, *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en Rijnland* 11, 1914, 43-9.
- HOLWERDA, J. H., *Nederlands vroegste geschiedenis*, Amsterdam 1925².
- HOLWERDA, J. H., Een grafveld bij Putten, *Oudheidkundige Mededelingen ROL* 7, 1926, 110-24.
- HOLWERDA, J. H., Het grafveld van Wageningen, *Oudheidkundige Mededelingen ROL* 9, 1928, 82-116.
- HÜBENER, W., *Die Keramik von Haithabu*, Neumünster 1959.
- HUSSONG, L., Frühmittelalterliche Keramik aus dem Trierer Bezirk, *Trierer Zeitschrift* 11, 1936, 75-89.
- KESSLER, P. T., Merowingisches Fürstengrab von Planig in Rheinhessen, *Mainzer Zeitschrift* 35, 1940, 1-20.
- KÜHN, H., *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*, Bonn 1940.
- LANTIER, R., Un cimetière du IVe siècle au „Mont Augée” (Vert-la-Gravelle, Marne), *Miscellanea Van de Weerd, Antiquité Classique* 17, 1948, 373-401.
- MATTINGLY, H., a.o., *The Roman Imperial Coinage*, London 1923- .
- MODDERMAN, P. J. R., Laat bekeeraardewerk versierd met indrukken van een wikkeldraadstempel, *Berichten ROB* 6, 1955, 32-43.
- MYRES, J. N. L., Some English Parallels to the Anglo-Saxon Pottery of Holland and Belgium in the Migration Period, *Miscellanea Van de Weerd, Antiquité Classique* 17, 1948, 453-72.
- PETRI, F., Merowingerzeitliche Voraussetzungen für die Entwicklung des Städtewesens zwischen Maas und Nordsee, *Bonner Jahrbücher* 158, 1958, 233-45.

- RADEMACHER, F., Fränkische Gläser aus dem Rheinland, *Bonner Jahrbücher* 147, 1947, 285–344.
- ROEDER, F., Typologisch-chronologische Studien zu Metallsachen der Völkerwanderungszeit, *Jahrbuch des Provinzial-Museums Hannover* NF 5, 1930.
- ROEREN, R., Datierbare Rippengefäße aus alamannischen Reihengräbern, *Germania* 32, 1954, 183–8.
- STAMPFUSS, R., *Der spätfränkische Sippenfriedhof von Walsum*, Quellenschriften zur westdeutschen Vor- und Frühgeschichte I, Leipzig 1939.
- STEEGER, A., Ein frühfränkisches Kriegergrab von Krefeld-Gellep, *Germania* 21, 1937, 182–8.
- STEEGER, A., *Germanische Funde der Völkerwanderungszeit aus Krefeld*, Krefeld 1937.
- STEEGER, A., Der fränkische Friedhof in Rill bei Xanten, *Bonner Jahrbücher* 148, 1948, 249–98.
- THIRY, G., *Die Vogelfibeln der germanischen Völkerwanderungszeit*, Bonn 1939.
- TISCHLER, F., Der Stand der Sachsenforschung, archäologisch gesehen, *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 35, 1954 (1956), 114.
- USLAR, R. VON, *Westgermanische Bodenfunde des ersten bis dritten Jahrhunderts nach Christus aus Mittel- und Westdeutschland*, Germanische Denkmäler der Frühzeit 3, Berlin 1938.
- VEECK, W., *Die Alamannen in Württemberg*, Berlin/Leipzig 1931.
- WAALS, J. D. VAN DER, W. GLASBERGEN, Beaker Types and their Distribution in the Netherlands, *Palaeohistoria* 4, 1955, 5–46.
- WALLER, K., *Der Galgenberg bei Cuxhafen*, Hamburger Schriften zur Vorgeschichte und germanischen Frühgeschichte I, Leipzig 1938.
- WALLER, K., *Die Gräberfelder von Hemmoor, Quelkhorn, Gudendorf und Dühren Wehrberg in Niedersachsen*, Beiheft zum Atlas der Urgeschichte 8, 1959.
- WALLER, K., zie Zimmer-Linnfeld, K., H. Gummel, K. Waller, 1960.
- WEGEWITZ, W., Stand der Sachsenforschung im Kreise Harburg, *Die Kunde* 11, 1960, 28–60.
- WERNER, J., *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Berlin/Leipzig 1938.
- WERNER, J., Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation, Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie, *Archaeologia Geografica* I, 1950–1, 23–32.
- WERNER, J., Zu fränkischen Schwertern des 5. Jahrhunderts, *Germania* 31, 1953, 38–44.
- WERNER, J., Kriegergräber aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts zwischen Schelde und Weser, *Bonner Jahrbücher* 158, 1958, 372–413.
- YPEY, J., De verspreiding van vroeg-middeleeuwse vondsten in Nederland, *Berichten ROB* 9, 1959, 98–118.
- YPEY, J., zie: Glazema, P., J. Ypey 1955.
- ZIMMER-LINNFELD, K., H. GUMMEL, K. WALLER, *Westerwanna I*, Beiheft zum Atlas der Urgeschichte 9, 1960.

AFKORTINGEN

- BAI Biologisch-Archaeologisch Instituut, Rijksuniversiteit te Groningen.
- GA Gemeentemuseum Arnhem.
- GAS Gelderse Archaeologische Stichting.
- H no. 1 Holwerda 1928, Beschrijvende lijst van het aardewerk no. 1.
- NLW Nederlands Landbouw-Museum Wageningen.
- ROB Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- ROL Rijksmuseum van Oudheden Leiden.

Klokbeker uit graf 224. c. 2/3.

Inheems aardewerk. c. 2/3.
1: GAS 524/1, losse vondst; 2: GAS 495/1, graf 102.

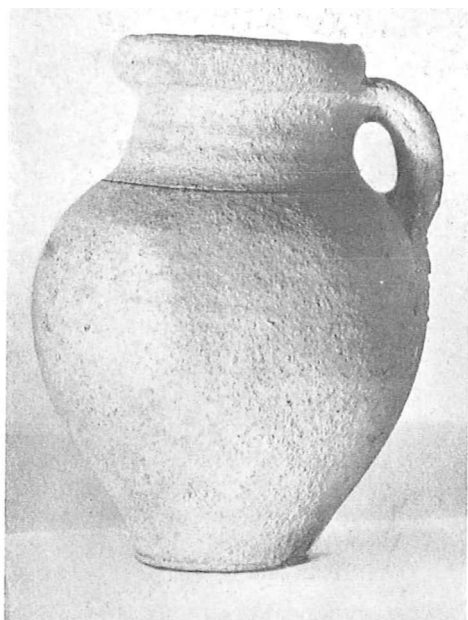
1. Angelsaksisch aardewerk. c. 2/3.
GAS 491, graf 115.

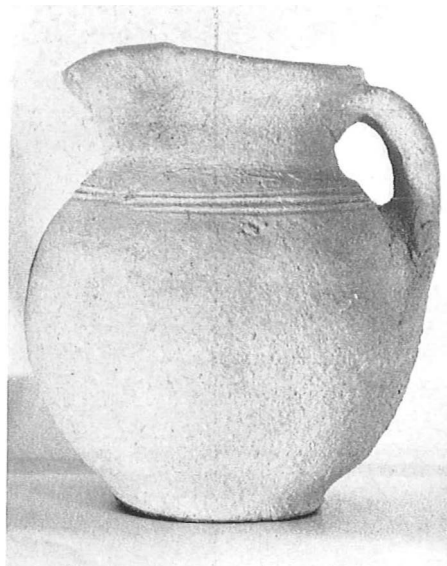
2. Terra nigra-achtig aardewerk. c. 2/3.
GAS 523, losse vondst.

1

2

3

Mayener aardewerk. 1: 1/2; 2 en 3: 4/9.
1: GAS 485, graf 107; 2: GAS 494, graf 106; 3: GAS 486/1, graf 109.

Urn van ruwwandig laat-frankisch aardewerk. c. 2/3.
GAS 476/1, graf 100a.